T.C.

HAKKARİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YENİ ATEİZMİN FELSEFİ İMKÂNI: SAM HARRIS'İN ARGÜMANLARI BAĞLAMINDA BİR İNCELEME

Dindar KARA

Danışman

Doç. Dr. Saim GÜNDOĞAN

HAKKARİ

2025

T.C.

HAKKARİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

HAKKARİ

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Dindar KARA tarafından hazırlanan "**Yeni Ateizmin Felsefi İmkânı: Sam Harris'in Argümanları Bağlamında Bir İnceleme**" başlıklı tez, 14.05.2025 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

	Ünvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan:	Doç. Dr. Saim GÜNDOĞAN	Hakkari Ünv.	
Üye:	Dr. Öğr. Üye. Yusuf TAN	Hakkari Ünv.	
Üye:	Dr. Öğr. Üye. Bilal KARTAL	Dicle Ünv.	

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu yüksek lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun ……Sayılı kararıyla ……. tarihinde onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet ŞAHİN

Enstitü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

14/05/2025

Dindar Kara

ÖZET

YENİ ATEİZMİN FELSEFİ İMKÂNI: SAM HARRİS'İN ARGÜMANLARI BAĞLAMINDA BİR İNCELEME

Dindar KARA
Yüksek Lisans Tezi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Tez danışmanı: Doç. Dr. Saim GÜNDOĞAN
2025, 125 s.

Bu çalışmada yeni ateizm akımının kökenleri, temel argümanları ve etkileri incelenmektedir. Ateizmin tarihsel gelişimi, maddenin ezeli olduğu varsayımı, insanın evrimsel süreçteki gelişimi ve kötülüğün varlığı gibi temel sorunlar üzerinden ele alınarak Materyalizm, Darwinizm ve kötülük problemi gibi klasik ateist argümanların çağdaş dünyadaki yansımaları tartışılmaktadır. Ayrıca bilimin ve teknolojinin ateist ideolojiyi nasıl desteklediği ve propaganda aracı olarak nasıl kullanıldığı üzerinden irdelenmektedir. Yeni ateizm' in çağdaş temsilcileri olan Richard Dawkins, Daniel Dennett, Christopher Hitchens ve Sam Harris'in bilimi ve rasyonaliteyi dini eleştiri araçları olarak kullanma yaklaşımları öne çıkarılarak bu düşünürlerin din, ahlak ve maneviyat üzerine görüşleri incelenmektedir. Harris'in modern din felsefesi bağlamında sunduğu eleştirel yaklaşımlar ve bilimsel temelli maneviyat anlayışı değerlendirilmekte, bu bağlamda Harris'in özellikle İslam'a ve genel olarak dini inançlara karşı tutumları eleştirel bir bakış açısıyla tartışılmaktadır. Çalışma, yeni ateizm'in hem teorik temellerini hem de sosyo-politik sonuçlarını ele almakta ve bu akımın din ve bilim arasındaki diyalog üzerindeki etkilerini vurgulamaktadır. Çalışma yeni ateizm'in bilimsel rasyonalite ve eleştirel düşünceyi nasıl merkeze aldığını ve dini dogmalarla olan çatışmasını detaylandırmaktadır. Bu çerçevede Harris ve diğer yeni ateist düşünürlerin dinî inançları ve pratikleri sorgulama biçimleri, modern toplumlarda bilim ve din arasındaki gerilimleri daha da belirginleştirmiştir. Bu yüzden yeni ateizmin dinî inançlara yönelik saldırgan üslubu ve toplum içindeki bölünmeleri derinleştirme potansiyeli tartışılmış, aynı zamanda bu yaklaşımın insanların düşünce ve inanç özgürlüklerini nasıl etkileyebileceği üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yeni ateizm, Sam Harris, Bilimsel Eleştiri, Mahşerin Dört Atlısı

ABSTRACT

PHILOSOPHICAL POSSIBILITY OF NEW ATHEISM: A STUDY IN THE CONTEXT OF SAM HARRİS' ARGUMENTS

Dindar KARA
Master of Science (Msc) Thesis, Philosophy and Religious Studies
Supervisor: Associate Prof. Dr. Saim Gündoğan
2025, 125 p.

This study examines the origins, basic arguments and effects of the new atheism movement. The historical development of atheism, the assumption that matter is eternal, the development of man in the evolutionary process and the existence of evil are discussed through fundamental issues, and the contemporary reflections of classical atheist arguments such as materialism, Darwinism and the problem of evil are discussed. It also examines how science and technology support atheist ideology and how they are used as propaganda tools. The approaches of contemporary representatives of new atheism, Richard Dawkins, Daniel Dennett, Christopher Hitchens and Sam Harris, are highlighted and their views on religion, morality and spirituality are examined. The critical approaches presented by Harris in the context of modern philosophy of religion and his scientifically based understanding of spirituality are evaluated, and in this context, Harris's attitudes towards Islam in particular and religious beliefs in general are discussed from a critical perspective. The study examines both the theoretical foundations and socio-political consequences of new atheism and emphasizes the effects of this movement on the dialogue between religion and science. The study details how new atheism centers on scientific rationality and critical thinking and its conflict with religious dogmas. In this context, the ways in which Harris and other new atheist thinkers question religious beliefs and practices have further highlighted the tensions between science and religion in modern societies. Therefore, the aggressive style of new atheism towards religious beliefs and its potential to deepen divisions within society are discussed, and how this approach can affect people's freedom of thought and belief is also emphasized.

Keywords: New Atheism, Sam Harris, Scientific Criticism, The Four Horsemen of the Apocalypse

ÖNSÖZ

Yeni ateist hareketin kurucuları arasında bilinen ve aralarında en genç olan Samuel Benjamin Harris (Aramis), mahşerin dört atlısı olarak adlandırılan yeni ateistlerden biridir. Çok çeşitli konularda çalışmalar yapan Harris, genelde din ve özelde İslâm dini üzerine getirdiği yorumlar, değerlendirmeler ve çalışmaları ile ABD'de popüler olmaya başlamış ve kısa zamanda çağdaş felsefe grubunun içinde yeni ateizm cenahta yer almıştır. Dinin bir şiddet kaynağı olduğu ve onun birleştirici olmasından çok insanları böldüğü düşüncesinde olan Harris, çalışmalarında dini inancın mantıktan uzak olduğunu ve bu dini çeşitliliğin belki de ileride insanlığın sonunu getirecek en büyük tehlike olduğunu dile getirmektedir. Bu çalışmamızda din felsefesi bağlamında Sam Harris'in yeni ateizmdeki yeri, özgünlüğü, din, inanç ve kutsal kitaplar ile ilgili görüşleri açıklanacaktır.

Çalışmanın konusunun belirlenmesi, planlanması, hazırlanması ve her aşamasında desteklerini benden esirgemeyen, değerli vaktini her an bana ayıran, engin bilgi ve birikimini benimle paylaşan sayın danışman hocam Doç. Dr. Saim Gündoğan'a şükranlarımı sunarım. İhtiyacımız olduğunda her an yanımızda olan, kitaplığını bizimle paylaşan ve akademik tecrübesiyle bizleri aydınlatan Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Tan'a ve Dr. Öğr. Üyesi Bilal Kartal'a müteşekkirim. Ayrıca, Yüksek Lisans sürecimin başından itibaren bana sabırla katlanan sevgili eşim Mihrican KARA'ya teşekkür ederim. Bu çalışma çocuklarım Renas KARA ve Ares KARA'ya ithaf olsun.

Dindar KARA

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ ..... İİ
ÖZET ..... İİİ
ABSTRACT ..... İV
ÖNSÖZ V
İÇİNDEKİLER ..... Vİ
KISALTMALAR DİZİNİ ..... Vİİ
1. GİRİŞ 1
1.1. Çalışmanın Amacı 1
1.2. Çalışmanın Önemi 1
1.3. Çalışma Problemi 1
1.4. Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi 1
2. LİTERATÜR TARAMASI 2
2.1. Ateizm 2
2.2. Yeni Ateizm ve Dayanakları 19
2.3. Yeni Ateizm ve Yapılanışı 28
2.4. Yeni Ateizm ve Unsurları 44
3. METODOLOJİ 67
4. VERİ ANALİZİ VE BULGULAR 68
4.1. Sam Harris ve Din Eleştirisi 68
4.2. Din ve Bilim Anlayışı 91
4.3. Din ve Ahlak Yaklaşımı 96
4.4. Tanrı Tasavvuru 110
SONUÇ 113
KAYNAKLAR 116
ÖZGEÇMİŞ 125

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
M. Ö.:	Milattan Önce
Öl.:	Ölüm
Doğ.:	Doğum
Vb.:	Ve Benzeri
Vd.:	Ve Diğerleri
fMRI:	Fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme

1. GİRİŞ

1.1.Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Sam Harris'in düşünceleri ekseninde yeni ateizm'in din felsefesi açısından temel argümanlarını analiz etmektir. Harris'in din, ahlak ve bilim ilişkisine dair eleştirileri incelenerek, Yeni ateizm'in felsefi temelleri ve klasik ateizmden ayrıldığı noktaların ortaya konulması planlanmaktadır.

1.2.Çalışmanın Önemi

Sam Harris, yeni ateizm'in önde gelen figürlerinden biri olarak, dinin toplumsal ve bireysel yaşam üzerindeki etkilerine dair güçlü eleştiriler sunmaktadır. Bu çalışma, Harris'in din felsefesi bağlamındaki argümanlarını inceleyerek, çağdaş ateizm tartışmalarına felsefi bir perspektif kazandırmayı amaçlamaktadır. Çalışma, din karşıtı söylemlerin entelektüel temellerini analiz ederek, din felsefesi alanında eleştirel düşünme ve tartışma ortamına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

1.3.Çalışma Problemi

Yeni Ateizm hareketi, özellikle Sam Harris'in görüşleriyle birlikte, dini inançları akıl, bilim ve ahlak temelinde sert bir şekilde eleştirmektedir. Ancak bu eleştirilerin felsefi tutarlılığı, epistemolojik dayanakları ve klasik ateizmden farkları yeterince tartışılmamıştır. Bu bağlamda, çalışmanın temel problemi, Sam Harris'in din karşıtı argümanlarının din felsefesi açısından nasıl temellendirildiği ve ne ölçüde felsefi bir geçerlilik taşıdığıdır.

1.4.Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi

Bu çalışma, Sam Harris'in eserleri çerçevesinde yeni ateizm hareketinin din felsefesiyle ilişkili temel argümanlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında Sam Harris'in eserleri temel alınacaktır. Nitel bir araştırma yöntemi izlenerek, metin çözümlemesi yoluyla Harris'in dini inanç, ahlak ve bilim hakkındaki görüşleri felsefi bağlamda değerlendirilecektir. Ayrıca, klasik ateist düşünürlerle karşılaştırmalı analiz yapılarak, Yeni Ateizmin özgün yönleri ortaya konacaktır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Ateizm

Ateizmin Tanımı

Ateizmin ne anlama geldiği tarih boyunca farklı yaklaşımlarla tanımlanmış ve çeşitli görüşler ortaya konulmuştur.[1] En yaygın tanım ise, "*Tanrı'nın var olmadığına dair inanç*" şeklinde ifade edilmektedir.[2] Bu hususta Topaloğlu, ateizm kavramının felsefi bir düşünce olarak geniş bir alanı kapsadığını belirtmektedir.[3] Aydın ise ateizmin tarihsel süreç içinde var oluşunu sürdürmekte olduğunu ve bu durumun sadece felsefi bir mesele olmadığını, aynı zamanda insanlık tarihinin en çok tartışılan konularından biri olduğunu ifade etmektedir.[4]

Batı dillerinde ateizm, "theos" ve "deus" sözcüklerinin bulunduğu Grekçe ve Latince'den gelen "teizm" kelimesine, "Tanrıcılık" anlamı katılmakta ve önüne eklenen "a" öneki ile "Tanrısız" anlamına gelen "a-teizm" şeklinde oluşturulmaktadır. Teizm, bir veya birden fazla Tanrı'nın varlığına inanmak ya da özellikle monoteizmin Tanrısına inanmak olarak tanımlanmaktadır. Buna karşılık "a-teizm", Tanrı veya Tanrıların var olmadığına inanmak anlamına gelmektedir.[5]

Türkçede ateizmi tam olarak karşılayacak ve anlam bütünlüğünü koruyacak bir terimin bulunmadığını belirten Aydın,[6] bu durumun ateizmin İslam düşünce tarihinde derin köklere ve düşünsel altyapıya sahip olmamasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Erdem[7] ise ateizmin biraz da ithal bir fikir olması nedeniyle Türkçede kavramsal olarak tam bir karşılığının bulunmadığını, bu sebeple "ateizm" teriminin kullanılmakta olduğunu belirtmektedir.

---

1 Aydın Topaloğlu, *Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları: Teizm ya da Ateizm* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001), 13.
2 Recep Alpyağıl, *Geleneksel ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesine Dair Okumalar II* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 715.
3 Aydın Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 1.
4 Mehmet S. Aydın, *Din Felsefes*i (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014), 205.
5 Mehmet Sait Reçber (ed.), *Din Felsefesi* (Ankara: Grafiker Yayınları,2016), 157.
6 Aydın, *Din Felsefesi*, 205.
7 Reçber, *Din Felsefesi*, 157.

Ateizm kavramı günümüz Türkçesinde zaman zaman "Tanrıtanımazlık" olarak ifade edilmektedir.[8] Yeni basım sözlüklerde bu terim genellikle "tanrıtanımazlık" şeklinde yer almaktadır.[9] Akarsu, "*Felsefe Terimleri Sözlüğü*" eserinde bu terimi "*Tanrı'nın varlığını inkâr eden öğreti*" olarak tanımlamakta ve maddecilik, idealizm ile şüphecilik gibi felsefi anlayışların bu öğretinin temelini oluşturduğunu vurgulamaktadır.[10] Bolay ise "*Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*" eserinde, tanrıtanımazlığı, içsel, harici ve üstün bir nedenin âlemdeki varlığını reddeden bir felsefi okul olarak açıklamaktadır ve ateizmin bir sistem olmaktan ziyade, bazı pozitif ilkelerin doğrudan sonucu olarak ortaya çıkan bir inkâr olduğunu belirtmektedir. Bu yaklaşımın Tanrı, ruh ve yaşamı reddederek evrenin rastlantı sonucu oluştuğunu ve doğa olaylarının açıklanmasında herhangi bir nedeni kabul etmediğini ifade etmektedir.[11] Tanrıtanımazlık terimi, "tanımak" fiilinden türetilmiştir ve genellikle "inanmak" fiili yerine kullanılmamaktadır. "*Siz Tanrı'yı tanır mısınız?*" sorusu, oldukça yabancı bir algı yaratmaktadır ve "Tanrı'ya inanmamak" daha çok "Tanrı'yı tanımamak" anlamında kullanılmaktadır. Bu nedenle ateizm teriminin "Tanrı'ya inanmazlık" olarak ifade edilmesi daha uygun olabilir ancak bu durumda ismin "e" hali terimin tek bir kelime olarak kullanımını zorlaştırmaktadır.[12]

Klasik dini metinlerde ve felsefi yazılarda "ateizm" ve "ateist" kavramlarına denk düşen ifadeler olarak "ilhâd" ve "mülhid" terimleri kullanılmıştır. Bu terimlerin kökeni Arapça olup günümüzde esas olarak eski dini eserlerde yer almaktadır.[13] Sözlük tanımlarına göre ilhâd; bir yöne sapma, gerçeğin dışına çıkma, emredilenleri yapmama, kuşku duyma ve tartışma anlamına gelmektedir. Terimsel olarak ise Tanrı'nın varlığını ve birliğini reddetmek, dinin temel prensiplerini inkâr etmek, bu konularda şüpheler uyandırmak veya bu şüpheleri taşımak, dini önemsememe ve din dışı inançlar ile fikirleri savunma şeklinde ifade edilmektedir. Aynı zamanda "Allahsızlık" olarak da tanımlanmaktadır. İlhâda yönelen kişiye ise

---

8 Kenan Sevinç, "Ateizmin Boyutları ve Tipleri", *İslami İlimler Dergisi*, 12/3, (2017), 104.
9 Aydın, *Din Felsefesi* 205- 206.
10 Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2017), 169.
11 Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Nobel Yayınları, 2013), 342.
12 Aydın, *Din Felsefesi*, 206.
13 Aydın, *Din Felsefesi*, 206.

"mülhid" denilmektedir.[14] Kur'ân-ı Kerîm'de bu terim dört ayette fiil ve mastar şeklinde geçmekte; Tanrı'nın isimlerini bozma, Kur'ân'ı Tanrı'dan gelmeyen bir söz olarak gösterme, doğru yoldan ayrılma ve âyetleri yalan sayma gibi eylemleri ifade etmektedir.[15] İlhâd, dini terminoloji içinde Tanrı'nın varlığını açık ya da örtük bir şekilde reddetme anlamını taşımaktadır. Ancak bu terimin göreceli doğası, sınırlarının kesin bir şekilde çizilmesini zorlaştırmaktadır.[16]

Arapça'da yer alan "dehri" ve "dehriyye" sözcükleri, "ilhad" ve "mülhid' gibi günümüzde nadiren kullanılmaktadır. "Dehri", evrenin zamansal bir başlangıcı olmadığını ve zamanın her şeyi yıkıma uğrattığını savunan bir inancı ifade etmektedir.[17] Kur'ân-ı Kerîm'de geçen; "*Ve dediler ki: Bu yaşam yalnızca dünya hayatımızdır. Ölürüz ve yaşarız ve yalnızca Dehr bizi yok eder...*"[18] ayeti, dehriyye akımının evrenin ve olayların Tanrı tarafından yaratılmadığını, zaman ve maddenin ebedi olduğunu ve dünyadaki olayların doğa yasalarıyla açıklanabileceğini ileri süren bir düşünce yapısını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda "dehriyye", zamanla maddecilik ve tabiatçılık gibi anlamlar kazanmaktadır. İslam düşünce tarihinde ise bu akım maddeci ve duyumcuları, Tanrı'nın varlığını reddedenleri ve reenkarnasyonu savunanları içerecek şekilde genişlemiştir ve ateizmin bazı özelliklerini taşımaktadır.[19] Ancak "dehriyye", ateizmi tam olarak tanımlamamaktadır.[20]

Ateizm, sıklıkla "kâfir" terimiyle eşleştirilmekte ve Kur'an'da belirtilen inanç sistemlerine göre insanlar mü'minler ve kâfirler olarak iki kategoriye ayrılmaktadır. İslami literatürde, İslam'a mensup olmayan bireyler; münafık, müşrik, ehl-i kitap, zındık gibi farklı tanımlarla ifade edilmektedir ve bu

---

[14] Bekir Topaloğlu – İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü* (Ankara: İsam Yayınları,2017), 149; Mustafa Sinanoğlu, *İlhâd. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 90.

[15] Sinanoğlu, *İlhâd. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 90.

[16] Necip Taylan, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu* (İstanbul: Mahya Yayınlar, 2015), 132.

[17] Aydın, *Din Felsefesi*, 205.

[18] *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), Casiye, 45/24.

[19] Emine Öğük, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 58.

[20] Taylan, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*, 132.

kategorilerin tümü genellikle "kâfir" kelimesiyle tanımlanmaktadır.[21] Kâfir tanımı, müşriklerden münafıklara, ateistlerden diğer inkâr biçimlerine kadar geniş bir yelpazeyi kapsamakta ancak bu terimler ateizmi, özellikle modern anlamda tam olarak karşılamamaktadır.[22]

İslam düşünce ve inanç tarihinin hicri II. ve III. yüzyıllarında genellikle dini reddetmeyi veya dindarlığa karşı olmayı dinin emir ve yasaklarına kayıtsız kalmayı ifade eden "zındık ve zındıklık" terimleri yaygın olarak kullanılmıştır. Tarih boyunca Maniciliği benimseyenler ve nur ile zulmet fikrini kabul edenler zındık olarak nitelendirilmiş, zamanla bu terim, Ehl-i Sünnet'e aykırı tüm dini görüşleri kapsayacak şekilde genişlemiştir. Böylece İslami metinlerde zındıklık terimi din karşıtlığını, belirli bir inançsızlığı ve dinle ilgili şüphe veya inkârı yansıtmakla birlikte ateizmi de ima etmektedir. Ayrıca bu terim Batıni bilgiye sahip olmayı da ifade etmektedir. Zındıklık kavramı tarihsel sürecinde özgür düşünceyi temsil etmiş, ancak zamanla İslam hakkındaki genel düşüncelere bağlı olarak bu anlayış değişikliğe uğramıştır.[23] Ayrıca günlük konuşma dilinde ve halk arasında kullanılan "Allahsız!" ifadesi, genellikle "insafsız, merhametsiz" gibi anlamlar taşıyarak bir yerme ibaresi olarak kullanılmakta ve bu ifadenin ateizmle doğrudan bir ilişkisi olmamaktadır.[24]

İslam düşünce tarihinin bazı kavramları, ateizm kadar net olmamakla kalmaz, tanımlayıcı olmaktan ziyade normatif bir pozisyon almakta ve felsefi bir soruna işaret etmek yerine çeşitli nedenlerle tartışmalara yol açmaktadır. Bu nedenle sözü edilen kavramların literatürde yaygın bir kullanım alanı bulduklarını söylemek mümkün değildir.[25] Ancak bu kavramlar, ateizm ve ateist kavramları hakkında birtakım bilgiler sunmaktadır.[26] Öte yandan İslam âlimleri arasında Fahreddin er-Râzî (öl. 1210) ve Kâdî Beyzâvî (öl. 1286) gibi birçok müfessirin, mutlak bir inkârı mümkün görmemekte ve kesin bir inançsızlıktan bahsetmenin

---

21 Tevfik Yücedoğru, "*Kur'an'da İman Kavramı",Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/2, (Haziran 2006), 21.
22 Sevinç, "Ateizmin Boyutları ve Tipleri", 109
23 Taylan, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*, 135.
24 Aydın, *Din Felsefesi*, 205.
25 Ferhat Akdemir, *"Ateizmin Tarihi Üzerine Kısa Bir Deneme".Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 18/18-19 (Ocak, 2005), 350.
26 Taylan, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*, 135.

olası olmadığını dile getirmekte oldukları bilinmektedir. İslam tarihinde Yahya b. İshâk er-Râvendî (öl. 911) ve Ebû Bekir er-Râzî (öl. 925) gibi düşünürlerin geleneksel olmayan fikirler öne sürmekte oldukları görülse de ateist olduklarına dair kesin delillere ulaşılmamıştır.[27] İslam literatüründe yer alan bu terimlerin günümüz Batı anlayışında ya da konumuz açısından ateizm kavramını tam olarak yansıtmadığı anlaşılmaktadır.[28]

Ateizmin anlaşılabilmesi, öncelikle teizm yani ilahi dinlerdeki Tanrı inancının ne olduğunun bilinmesiyle mümkün olmaktadır. Ateizm, büyük ölçüde teizme bağlı bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü ilahi olmayan inançlar olan putperestlik veya paganizm gibi inanışlar ve semavi olmayan dinler olan Budizm ya da Şintoizm gibi inançları reddetmek ateizm olarak kabul edilmemektedir. İlahi dinlerdeki Tanrı kavramı vahiy, mucize, nübüvvet, ölümsüzlük ve âhiret gibi inanç esaslarının ateizmin tanımlanmasında dikkate alınması gerekmektedir. Nitekim ateizm, nübüvvet ve âhiret gibi inançlara bir tepki biçimi olarak gelişmektedir. Bu bağlamda ateizmin doğuşu ve tanımlanması bu inanç sistemlerine olan tepkilerle ilişkilendirilmektedir.[29]

Dünya genelinde farklı kültürlere mensup insanlar arasında Tanrı kavramına dair çeşitli tasavvurlar bulunmaktadır. Teistik bir inanışa sahip olmalarına karşın, insanların farklı yorumlar ve kabuller geliştirdiklerini görülmektedir. Tek Tanrı inancını benimseyen Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi dinler, kendi içlerinde diğer dinlerin Tanrı anlayışlarını eleştirmekte ve kendi dinî perspektiflerini öne çıkarmaktadırlar. Farklı inanç sistemlerinin var oluşu, bu inançların birbirinden ayrışan özelliklere sahip olmaları, bir inanç sistemini diğerinden inançsızlıkla itham etmeye yol açmaktadır. Bu sebeple inançsızlık denildiğinde akla yalnızca ateizm gelmemektedir. Çok sayıda farklı inanç bulunması ve inanmayanların da birçok farklı kategoriye ayrılmaları, ateizm ve ateist terimlerine tek bir tanım getirilmesini zorlaştırmaktadır. Aynı din veya inanç sistemine mensup kişiler arasında dahi farklı

---

[27] İbrahim Coşkun, *Ateizm ve İslam: Kelamî Açıdan Modern Çağ Ateizminin Eleştirisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 21.

[28] Sevinç, "Ateizmin Boyutları ve Tipleri". 110; Taylan, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*, 135.

[29] Merve Topbaş, *Ahmet Midhat Efendi'nin Modern Çağ Ateizmine Karşı İslam İnançları Müdafaası* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 55.

mezhep ve ekollerin çeşitli yorum ve anlayışlara sahip olmaları, kavramsal bir kargaşa yaratmaktadır. Örneğin Hristiyanlık içinde Katolikler ile Protestanlar arasındaki belirgin farklar dikkat çekicidir.[30]

Ateizmin bir ideoloji olarak benimsenmesi, bu terimin bağımsız bir şekilde anlaşılmasını güçleştirmektedir. Tipik olarak materyalist ve sosyalist siyasi yapıların bulunduğu yerlerde ateizm, insanlara zorla kabul ettirilmesi gereken bir yaşam biçimi olarak sunulmaktadır. Bu durum ateizmin ideolojik bağlamdan arındırılarak anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.[31]

Ateizmi tanımlamayı güçleştiren başlıca etmenlerden biri, Tanrı'nın varlığına dair çeşitli fikirleri barındıran agnostisizm, deizm ve panteizm gibi akımların varlığıdır. Dahası, bazı kişilerin Tanrı'ya inanmasına rağmen ateist olarak kabul edilmeleri veya ateist olmalarına karşın farklı düşünce akımları içinde yer alarak çeşitli sebeplerden dolayı farklı algılanmaları, tanımın sınırlarını çizmede önemli zorluklar yaratmaktadır.[32] Bu zorluklar göz önünde bulundurulduğunda ve ateizmin kapsamı, sınırları belirlenmeye çalışıldığında birtakım sorunlar ortaya çıkmaktadır.[33] Ancak bu durum ateizmin belirsiz ve anlaşılması güç bir kavram olduğu sonucunu doğurmamalıdır. Belirli prensipler belirlenmedikçe bu kavramın sınırlarını çizmek güçleşmektedir.[34]

Bu bağlamda ateizm, özellikle Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi büyük semavi dinlerin Tanrı anlayışını hedef almaktadır.[35] Teizm ise her şeyin yaratıcısı olarak kabul edilen, sınırsız bilgi ve güce sahip iyi bir Tanrı'nın var olduğuna dair inancı ifade etmektedir.[36] Teizmin zıttı olan ateizm, Tanrı inancına karşı bir tepki olarak ortaya çıkan bir dünya görüşünü temsil etmektedir.[37] Ateizm, Tanrı'nın var olmadığını iddia eden ve bu iddiasını destekleyen bir görüştür. "Ateist" terimi, Tanrı veya herhangi bir tanrısal varlığın mevcut olduğuna inanmayan bireyi tanımlamaktadır. Ateizm, eleştirel ve inkârcı bir yaklaşım

---

30 Aydın, *Din Felsefesi*, 207; Taylan, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*, 136.
31 Topaloğlu, *Ateizm ve eleştirisi,* 4.
32 Topaloğlu, *Ateizm ve eleştirisi,*14.
33 Taylan, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*, 316.
34 Aydın, *Din Felsefesi*, 208.
35 Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi,* 4
36 Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 417.
37 Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi,*1.

sergilemekte ve Tanrı'nın var olmadığını göstermek için mantıksal, bilimsel, felsefi ve ahlaki temeller üzerine kurulu argümanlar sunmaktadır. Ayrıca ateistler sadece Tanrı'nın varlığını reddetmekle kalmamakta, aynı zamanda O'nun var olmadığını ispatlamak için entelektüel çaba göstermektedir.[38]

Modern dönemdeki ateizm anlayışı kişisel bir Tanrı'nın var olduğu ve evreni yarattığı tezini reddetmektedir. Modern ateizm perspektifine göre bir Tanrı'nın varlığı hakkında konuşmak imkânsızdır. Aynı zamanda evrenin bir başlangıcı olması veya ölüm sonrası bir hayatın yani ahiretin var olması da mümkün değildir.[39] Bu bakış açısından metafizik inançları kabul etmeyen ve mevcut gerçekliği inanç yoluyla açıklamayı reddeden bir düşünce akımı olarak nitelendirilmektedir.[40]

Ateizm kavramı, farklı yorumlarla ifade edilmektedir ve genelde Tanrı'nın var olmadığı veya Tanrı inancının yanlış olduğu iddiasıyla ilişkilendirilmektedir. Bazı geniş perspektifli yaklaşımlar, şüphecileri, materyalistleri, pozitivistleri ve teizmin iddialarını reddedenleri ateist olarak görmektedir. Ancak başka bir açıdan, kesin bir şekilde herhangi bir Tanrı ya da Tanrıların varlığını inkâr eden kişiler ateist olarak tanımlanmaktadır.[41]

Farklı ateistik düşünce akımları mercek altına alındığında bu kavramların evrenin incelenmesi sürecinde Tanrı ve ruhun varlığını reddetmeleri yalnızca duyular ve deneyimler aracılığıyla elde edilen verileri kabul etmeleri ve kâinatın rastlantısal düzenlemelerle oluştuğunu öne sürmeleri şeklinde tanımlanması mümkün olmaktadır.[42] Ayrıca ateistik düşünceler, din ve Tanrı inancına alternatif yeni perspektifler sunarak ateizmi bir inançsızlık olarak değil, yaşanması gereken bir yaşam biçimi olarak algılanması gerektiğini vurgulamaktadır.[43]

Şimdiye kadar ateizm üzerine yapılan tanımlamalar, genellikle teistik görüşlere sahip düşünürler tarafından yapılmıştır. Ateist yazar Paul Desalmand (öl.

---

38 Reçber, *Din Felsefesi*, 157.
39 Emre Dorman, *Modern Bilim: "Tanrı Var*" (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2018), 19.
40 Metin Aydın, *Ateizm Yanılgısı* (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2015), 26.
41 Dorman, *Modern Bilim: "Tanrı Var"*, 19.
42 İbrahim Coşkun, A*teizmin Çeşitleri ve Mutlak Ateizmin İmkânsızlığı. İslam Düşüncesinde Ateizm Eleştirisi Sempozyumu Kitabı* (Ankara: Elis Yayınları, 2019), 15.
43 Mehmet Şükrü Özkan, *Rasyonel Teoloji Yeni Ateizm ve Tanrı: Tanrı'nın Varlığı veya Yokluğu Kanıtlanabilir Mi?* (İstanbul: Elis Yayınları, 2019), 131.

2016), *Müminler İçin Ateizm* adlı eserinde ateizmi, aşkınlık fikrini sürekli olarak dışlayan materyalist bir görüş olarak nitelendirmektedir. O, dinlerin evreni, maddenin yanı sıra bir şeylerin daha olduğu bir yapı olarak gördüklerini, farklı dinler arasındaki ayrımın bu "başka bir şeyin" nasıl kurgulandığına bağlı olduğunu belirtmektedir. Materyalistler ve ateistler için ise madde mevcuttur ve başka hiçbir şey bulunmamaktadır.[44]

Desalmand'ın eserinde belirttiği üzere "ate" kelimesi çok çeşitli anlamlar yüklenmiş bir terimdir. Bu sebeple bu kelimenin gerçek anlamını ortaya koymak ve bu anlama sıkı sıkıya bağlı kalmak önem arz etmektedir. Ate kelimesi, ilahi olan her türlü varlığı inkâr eden kişilere işaret etmektedir.[45]

Dawkins ise yeni ateizmin öncülerinden biri olarak ateizmi dinlerin reddi olarak tanımlamaktadır. Dinlere ait doğaüstü iddiaların hiçbirinin gerçeklikle bağlantısı olmadığını savunmaktadır. Tanrı varsayımı, kanıtlar üzerine değil kişisel ilhamlar ve yerel geleneklere dayanan bir düşünce yapısına sahiptir. Tanrı'nın varlığı veya yokluğu, evrenle ilgili bilimsel bir mesele olarak kabul edilmektedir.[46] İnsanın düşünce, duygu ve beynin iç yapıları arasındaki karmaşık ilişkiler sonucu ortaya çıktığı düşünülmektedir. "Dinsiz" kelimesi ise ateist teriminin en iyi alternatifidir ve Tanrı inancının tam bir reddini ifade etmemektedir. "Dinsiz" kelimesi, ateist terimine nazaran korku ve histeriyle karşılanmamaktadır.[47]

Bertrand Russell (öl. 1970) için ateizm; Tanrı'nın varlığı veya yokluğunun akıl ve deneyim yoluyla kesinlikle bilinemez olduğunu savunmaktadır. O, inançları yalnızca imana dayandıran yaklaşımı, mantık ve deneyim dışında olması nedeniyle saçma ve kör inanç olarak değerlendirmektedir. Russell, bir inancın faydalı olup olmadığını tartışmadan önce onun gerçekliğinin sorgulanması gerektiğini vurgulamaktadır. Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler için dinin gerçekliğinin en kritik meselesinin Tanrı'nın varlığı olduğunu belirtmektedir.[48]

---

[44] Paul Desalmand. *Müminler İçin Ateizm* (İstanbul: Versus Yayınları.,2016), 10.
[45] Desalmand, *Müminler İçin Ateizm*, 9.
[46] Richard Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, çev. M. Miller- B. E. Güner (İstanbul: Kuzey Yayınları, 2019), 40.
[47] TED 2002 Konuşmaları, "Richard Dawkins Ateizm Militanlığı Üzerine Konuşuyor" (Erişim 20 Ocak 2025).
[48] Bertrand Russell, *Neden Hristiyan Değilim*. çev. Ender Gürol (İstanbul: İlke Kitap, 1996). 7.

Julian Baggini (doğ. 1968), ateizmi Tanrı'nın varlığını reddetmek ve doğalcılığa bağlı kalmak olarak tanımlamaktadır. Evrende yalnızca tek tip madde olduğunu ve bu maddenin fiziksel yapıda olduğunu, fiziksel madde sayesinde akılların, güzelliklerin, duyguların ve ahlaki değerlerin, yani insan hayatını zenginleştiren her şeyin meydana geldiğini ifade etmektedir.[49]

Dawkins, Daniel Dennett, Christopher Hitchens, Sam Harris ve diğer Yeni Ateistler için ateizm; tüm dinleri reddetmek ve din yerine bilimi tercih etmektir. Bu düşünürler, tüm dinlerin kötülüklerle ilişkili olduğunu savunmaktadır. Bilimin, dinin karşısında yer almakta ve ikisinin bir arada bulunamayacağını, bilimin, dinin yetersizliklerini göstermek üzere ortaya çıktığını öne sürmektedirler. Bilimde sorgulanmayan hiçbir şey olmadığına, dinin ise tamamen dogmatik, akıl dışı ve hatta aklın karşısında olduğuna inanmaktadırlar.[50]

Antony Flew'un (öl. 2010) yaklaşık altmış yılı aşkın süre ateist olarak geçirdikten sonra düşüncelerini değiştirmesiyle ilgili olarak, Tanrı'nın varlığına inanmanın, kesin kanıtlara dayandırılması gerektiğini savunmaktadır. Eğer bu tür kanıtlar ya da nedenler ortaya konulamıyorsa Tanrı'nın varlığına inanmak için yeterli bir neden bulunmamaktadır ve ateizm makul bir düşünce olarak kabul edilmektedir.[51] Flew, aynı zamanda evrenin bir başlangıcı olmadığını, ilk sebep argümanının geçerliliğini yitirdiğini, Tanrı var olsaydı sürekli iyilik yapan özgür varlıklar yaratabileceğini, evrendeki düzenin Tanrı'nın varlığı ile açıklanamayacağını ve evrendeki karmaşık yapıların bilinçsiz fiziksel kuvvetler tarafından meydana getirildiğini ifade etmektedir.[52]

Ateizm, tarih boyunca birçok kuşkucu ve inkârcı akımı bünyesinde barındırmaktadır. Örneğin her şeyi maddi temeller üzerine kurarak Tanrı'nın varlığını inkâr eden materyalistlerden ve pozitivistlerden, Tanrı hakkında kesin bir karara varamayan ve sürekli şüphe halinde olan kuşkuculara, Tanrı'nın bilginin konusu olamayacağını öne süren agnostiklere, nihilistlere ve her şeyi doğal evrim

---

49 Richard Dawkins, *The God Delusion* (London: Bantam Press, 2006), 30.

50 Aydın Bilgili, *Bilim Ne Değildir? Yeni Ateist Bilim Anlayışının Felsefi ve Sosyolojik Analizi* (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2017), 15; Danieş Dennett, *Özgürlüğün Evrimi* çev. Çağatay Tarhan (İstanbul: Alfa Basım, 2017), 18.

51 Antony Flew. (2017). *Yanılmışım Tanrı Varmış* (İstanbul: Profil Kitap, 2017). 60-61.

52 Flew. *Yanılmışım Tanrı Varmış*, 60-70.

süreci içerisinde açıklayarak Tanrı'yı dışlayan evrimcilere kadar pek çok düşünceyi içermektedir. Bu fikirler, ateist düşüncenin beslendiği ana akımları da oluşturmaktadır.[53]

Ateizm kavramı; Tanrı'yı yok sayan düşüncelerin genel bir ifadesi olarak tanımlanmaktadır. Ateistler, Tanrı'yı kesin ve açık bir şekilde yok saymakta, din, dindarlık ve yüksek inançlara karşı bir tutum sergileyerek bu düşünceleri reddetmektedirler.[54]

Ateizmin Gruplandırılması

Ateizmi tanımlamak içeriği ve kapsamı itibarıyla oldukça zorlu bir süreçtir. Ateizmin sınırlarını netleştirebilmek adına belirli ilkelerin ve prensiplerin belirlenmesi gerekmektedir. Çeşitli bakış açılarına ve anlayışlara göre ateizm farklı kategorilere ayrılmaktadır. Kimi araştırmacılar teorik ve pratik ateizm olarak ikiye ayırmakta, kimi ise negatif ve pozitif ateizm olarak sınıflandırmaktadır. Farklı sınıflandırmalar bulunsa da genel kabul gören sınıflama şu şekilde ifade edilmektedir. Mutlak ateizm, Tanrı fikrini reddetmekle kalmayıp zihinde hiçbir Tanrı fikri bulunmaması durumunu ifade etmektedir. Richard Dawkins, günümüzde yaşayan en ünlü mutlak ateistlerden biri olarak kabul edilmekte ve bu konudaki görüşlerine "Tanrı Yanılgısı" adlı çalışmasında değinmektedir. Bu anlayışa göre insan doğuştan herhangi bir Tanrı kavramına sahip olmadığından reddedilecek bir şey de bulunmamaktadır.[55] Mutlak ateistlere yöneltilen eleştirilerden biri de Francis Bacon'ın (öl. 1626) sözleriyle öne çıkmaktadır; "*Tanrının varlığını inkâr edenler, insanlığın onurunu ayaklar altına alırlar. Zira insan bedenen hayvan soyundan gelmekte ve ruhen Tanrı'ya bağlanmamışsa, aşağılık ve iğrenç bir yaratık haline gelmektedir*".[56] Salt ateizmin çok zor, hatta imkânsız olduğu görüşü günümüzde de pek çok savunucu tarafından desteklenmektedir.[57]

---

53 Temel Yeşilyurt. *Çağdaş İnanç Problemleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017). 34.
54 Hüsameddin Erdem, *Bazı Felsefe Meseleleri* (Konya: Hü-Er Yayınları, 1999), 154-155.
55 Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi,*7.
56 Robin Le Poidevin, *Ateizm* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003), 21.
57 Aydın, *Din Felsefesi,* 212.

Teorik ateizm, Tanrı'nın varlığını zihinsel bir süreç sonucunda reddetmeyi ve bu varlığın olasılığına dair argümanları yıkıcı bir düşünce sistemiyle çürütmeyi içermektedir. Teorik ateizm çoğunlukla entelektüel bir çaba ve düşünsel bir işlem neticesinde belirmektedir ve bu bağlamda spekülatif ateizm olarak da adlandırılmaktadır. Örneğin Thomas Nagel'e (doğ. 1937) göre Tanrı'yı tanımayan ve dini öğretilmemiş bir çocuğun teizmle ilgili herhangi bir iddiayı reddetmesi beklenemez. Böyle bir durumda bu birey için ateist denemez. Benzer şekilde bir kişinin çevresindeki dini unsurlardan bilinçsizce uzaklaşması veya teolojik meselelere ilgisiz kalması da ateizm olarak kabul edilmemektedir.[58] Teorik ateizmin bir başka çeşidi olan pozitif ateizm, düşünerek ve tartışarak Tanrı'nın var olmadığını iddia etmekte ve ateizmin tipik bir örneği olarak görülmektedir. Bu yaklaşım insanın tam anlamıyla özerk ve mutlak özgür olabilmesi için Tanrı'nın var olmamasını zorunlu kılmaktadır ve bu sebeple antropolojik ateizm olarak da isimlendirilmektedir.[59] Tanrı'nın var olmadığı tezi, mucize, peygamberlik, vahiy, kutsal kitap, ölümsüzlük ve ahiret gibi inançları da eleştirmekte ve bu inançları reddetmektedir. Ayrıca bu tür bir ateizm yalnızca teistik Tanrı anlayışına karşı çıkmakla kalmamakta, aynı zamanda mistik, mitolojik, transandantal ve antropomorfik kavrayışlar ile panteizm ve deizm gibi Tanrı inancını barındıran diğer düşünce ekollerini de dışlamaktadır.[60]

Pratik ateizm yaklaşımı bireyin herhangi bir kural ya da kaideyi tanımadan özgürce davranmasını vurgulamaktadır. Pratik ateizmde kişiler günlük yaşamlarındaki tutum ve davranışlarıyla yaşam tarzları, prensipleri ve alışkanlıklarıyla Tanrısız bir dünya ve yaşam oluşturma arzusunu benimsemekte, davranışlarını dünyevi ve sonlu değerlere göre şekillendirmektedirler. Pratik ateistler kendilerini aktif ve pasif olmak üzere iki gruba ayırmaktadırlar. Pasif olanlar, Tanrı'nın varlığını inkâr etmelerine rağmen dini inançlar veya dindar bireylerle bir sorunları olmayan, kendi iç dünyalarında yaşayarak içe kapanık bireylerdir. Aktif olanlar ise hem zihinlerinde hem de günlük yaşantılarında Tanrı inancını reddeden, çevrelerinde Tanrı'yı hatırlatan her türlü fikir, sembol ve

---

58 Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi,*24-25.
59 Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 163.
60 Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi,*8.

davranışa karşı mücadele eden kişilerdir.[61] Bu çabalarının temelinde dini değerlerin anlam ifade etmediği, yalnızca kendi değerlerinin geçerli olduğu bir yaşam arzusu bulunmaktadır. Tanrı'ya karşı mücadele eden bu tür ateistlere bazen militan veya eylemci ateistler de denilmektedir. Ludwig Andreas Feuerbach (öl. 1872), Friedrich Nietzsche (öl. 1900) ve Karl Marx bu tür ateizmin teorik öncüleri olarak kabul edilmektedirler.[62]

Jean de La Bruyere'in (öl. 1696) ifadeleri, pozitif ve felsefi bir ateizmle karşılaşmanın oldukça zor olduğunu belirtmekte ve bu durumu şu şekilde ifade etmektedir; "*Hiçbir zaman Tanrı'nın var olmadığına tam olarak inanan bir kişiyle karşılaşmayı büyük bir arzuyla beklerdim. Böyle bir kişi, kendisini ikna etmeyi başaran çürütülemez argümanı bana açıklardı. Sonra hızla şu derin ifadeyi eklerdi: Tanrı'yı kanıtlama çabamın yetersizliği, onun varlığını keşfetmeme neden oluyor*."[63] Bu durumda ateistler, kanıt sunmaktansa genellikle ilgisiz kalmakta veya teistik argümanları temel alarak eleştiriye yönelmektedirler.

Bazı düşünce adamları Tanrı'nın var olup olmadığı konusunu tartışmayı tercih etmemekte, bu tür meselelerden uzak durmaktadırlar. Onlara göre her iki durumu tartışmak da eşit derecede anlamsızdır ve bu yüzden konuyla ilgilenmeyi tercih etmemektedirler. Bu görüşü savunan ateistlere göre insan yalnızca mevcut olanla yetinmeli ve görünen dünyanın dışına ilgi göstermemelidir. Sonuç olarak dünyanın ötesindeki varlıklar hakkında olumlu veya olumsuz yargıda bulunmak ya da bu konularda konuşmaya çalışmak anlamsız bir eylem olmaktadır. Tanrı'nın varlığını savunanlar da yokluğunu ispatlamaya çalışanlar da yanılgı içindedir.[64] Mantıkçı pozitivizm bu tür bir düşünceyi desteklemekte büyük bir rol oynamaktadır ve bu ekolün temsilcileri arasında Otto Neurath (öl. 1945), AJ Ayer (öl. 1989) ve Friedrich Waismann (öl. 1959) gibi filozoflar bulunmaktadır.

Ateizme dini bir değer yükleyenler, asıl tehlikenin ateizmden ziyade Tanrı'ya karşı duyulan ilgisizlik olduğunu düşünmektedirler. Bir ateist olumsuz bir bakış açısından bile olsa Tanrı ile ilgilenmektedir. Dolayısıyla gerçek bir ateist, içsel

---

61 Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi,*10.
62 Topaloğlu, *Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları: Teizm ya da Ateizm*, 19.
63 Etienne Gilson, *Ateizmin Çıkmazı* (İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 1994), 52.
64 Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi,*12.

bir mistik tavır sergilemektedir. Bu tavır onu psikolojik olarak hassas bir duruma getirebilir ve ateizmin bir çeşit teizme dönüşmesine yol açabilir.

İdeolojik ateizm olarak da bilinen materyalist ateizm, materyalizmin kesin bir doğru olarak kabul edildiği, komünizm ile idare edilen ülkelerde bilimsel bir temele oturtulduğu ifade edilmektedir. Bu yaklaşımda din, toplumsal bir olgu olarak ele alınmaktadır. Bilimsel ateizm, kendisini Batı'daki felsefi ateizmden farklı görmekte ve Marksist olmayan ya da materyalist olmayan düşünceleri burjuva ateizmi olarak tanımlayarak bu düşüncelerin kavram ve üsluplarını eleştirmektedir. Toplumdaki tüm dini inançlar, ibadetler, ritüeller, adetler ve gelenekler şiddetle reddedilmekte ve yasaklanmaktadır.[65] Ateizmin tanımı ise çeşitli biçimlerde yapılmaktadır. Bazen Tanrı fikrinin zihinde yer almaması, bazen Tanrı'nın varlığının bilinçli olarak inkâr edilmesi, bazen Tanrı yokmuş gibi yaşanılması, bazen de Tanrı'nın varlığına ilgi gösterilmemesi ya da varlığını ya da yokluğunu tartışmanın anlamsız bulunması şeklinde ifade edilmektedir.[66]

Ateizm Akımları

18. yüzyılın sonlarından itibaren 19. yüzyılın ortalarına kadar bilim ve din arasında bir çatışma oluşturulmuştur ve bu çatışma bilim adına sürekli olarak yenilenmiştir. Bilimsel mutlaklığa inanlar, bu nedenle bilimi temel alarak dini eleştiren ve reddeden ateist düşünürler, çağımızda bilim dışı olarak kabul ettikleri her türlü inancı, değeri ve yaklaşımı terk etmeyi savunmaktadırlar. Dini reddeden topluluklarda öne sürülen ve varsayım niteliğindeki bazı iddialar, sanki kesin doğruluğa ulaşmış kurallarmış gibi kabul edilmektedir. Bu iddialar eleştirilmesi ve tartışılması mümkün olmayan bir ideoloji haline gelmiştir. Aynı çevrelerde Tanrı inancı ve dini olgular yanlış kabul edilmekte, sadece nasıl ve niçin mevcut olduklarına dair açıklamalar yapılmaktadır. Bu inançlar pozitivist bir ilkeye veya ön kabule dayanarak indirgemeci bir yaklaşımla açıklanmaya çalışılmaktadır. Bilime dayanan ve buna karşın dini reddeden düşünürler, evreni bilimsel bir biçimde ele almayı, incelemeyi ve yorumlamayı amaçlamaktadırlar. Dünyada

---

[65] Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi,*14.
[66] Topaloğlu, *Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları: Teizm ya da Ateizm*, 19.

meydana gelen her şeyin pozitif bilimlerle açıklanması gerektiğini, hatta açıklanabileceğini ileri sürmektedirler.[67]

Modern çağda bilimsel bir yaklaşımla ateizmi temellendirerek felsefi bir çerçeve içinde sistemleştiren figürlerden biri Auguste Comte'dir (öl. 1857). Auguste Comte haricinde, AJ Ayer, Karl Marx, Ludwig Andreas Feuerbach, Friedrich Nietzsche, Sigmund Freud (öl. 1939), Charles Darwin (öl. 1882) ve Jean-Paul Sartre (öl. 1980) gibi düşünürler de bu ideolojinin öncüleridir.[68] İçlerinde Darwin'in ateizm bağlamında tartışılmış en dikkat çekici şahsiyet olduğu söylenebilir. Darwin'den ziyade onun evrim teorisinin hem teist hem de ateist topluluklar arasında en fazla müzakere edilen mesele olduğu kabul edilmektedir. Evrim Teorisi'ne göre bütün canlılar birkaç milyar yıl önce var olmuş tek hücreli bir ortak atadan türemiştir. Bu ortak atanın soyundan gelen değişimler, canlılığın açıklanmasında esas alınmakta ve bu değişiklikler genlerdeki mutasyonlar ve adaptasyona uygun canlıların hayatta kalması, diğerlerinin ise elenmesi ile doğal seleksiyon mekanizmasıyla izah edilmektedir.[69]

Felsefe tarihinde materyalizm ilk bilimsel ateizm denemesi olarak nitelendirilmektedir. Antik Yunan'da doğup gelişen bu düşünce, Titus Lucretius Carus (öl. MÖ 55), Epikuros (öl. MÖ 270) ve Demokritos'un (öl. MÖ 370) öncülüğünde materyali esas alarak doğayı açıklamaya çalışmış, maddenin ezeliliğini savunmuş ve doğaüstü bir alandan bahsetmemiştir. Materyalizm, Orta Çağ'dan modern döneme kadar birçok ateisti etkilemiş ve büyük oranda Marksist düşüncenin de fikri alt yapısını oluşturmuştur. Materyalist düşünceyi temsil eden önemli isimler arasında Baron D'Holbach (öl. 1789), Ludwig Büchner (öl. 1899), Pierre Gassendi (öl. 1655) ve Ernest Haeckel (öl. 1919) bulunmaktadır. Genel olarak materyalizm, madde yaratılmamıştır demektedir. Dolayısıyla hiçbir şey yoktan var olmamıştır ve var olan madde de yok olmayacaktır. Evren, madde ve boşluktan oluşmuş, sınırsız ve sonsuzdur. Evrenin dışında bir alan bulunmamaktadır. Madde, atomlardan meydana gelmiştir ve hareket halindeki atomlar başlangıçtan beri devinimdedir. Düşüncenin kendisi de bir tür atom

---

[67] Topaloğlu, *Tanrıtanımazlığın Felsefî Boyutları: Teizm ya da Ateizm*, 44.
[68] Topaloğlu, *Tanrıtanımazlığın Felsefî Boyutları: Teizm ya da Ateizm*, 47.
[69] Caner Taslaman, *Evrim Teorisi, Felsefe ve Tanrı* (İstanbul: İstanbul Yayınevi,2016), 133.

hareketidir. Ruh, canlı bir varlığı cansızdan ayıran, duyumlara imkân tanıyan rafine bir tinsel varlıktır ve ölüm bu birlikteliğin çözülmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu ekol, doğayı yönlendiren herhangi bir doğaüstü gücün olmadığını savunmaktadır.[70]

Bilimsel ilerlemeler ve özellikle fizik alanında ortaya konulan yeni hipotezler, materyalist görüşlerin büyük ölçüde yetersiz kalmasına neden olmuştur. Bilim insanları tarafından geliştirilen atom, kuantum ve entropi teorileri, ayrıca elektrik, ışık, ısı gibi enerji türleri ile yer çekimi ve manyetik alan gibi maddi olmayan kavramların varlığı, materyalizmin her şeyin maddeden ibaret olduğu yönündeki dar kapsamlı açıklamalarının ne kadar anlamsız olduğunu açıklamaktadır. Materyalizm, maddenin insanı nasıl oluşturduğunu, ona nasıl hayat verdiğini, düşünen ve ahlaki değerlere sahip bir varlık haline nasıl getirdiğini hala açıklamış değildir.[71]

19. yüzyıl felsefesi, Alman idealizmi ve pozitivist felsefe olarak başlıca iki düşünsel akım ile karakterize edilmektedir. Pozitivizm terimini felsefeye uygulayacak şekilde ilk tanımlayan kişi, Fransız sosyalizminin öncüsü ve ilk sosyalist olarak kabul edilen Henri de Saint-Simon (öl. 1825) olmuştur.[72] Simon, Fransa'da 18. yüzyılda gerçekleşen devrim sonrası toplumun bilimsel çalışmalar aracılığıyla yeniden yapılandırılmasını hedeflemiş ve bu düşünceyi pozitivizm olarak adlandırmıştır. Onun gözlemine göre toplum, devrimle birlikte Ortaçağ'daki eski yapıdan sıyrılarak yeni bir çağa adım atmış, eğitim, ahlak, politika ve bilim alanlarında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Simon'un düşüncelerini daha sonra Comte geniş kitlelere yaymıştır.[73]

Sosyolojinin kurucusu olarak bilinen Comte, insanlığın düşünce tarihinde üç aşamadan geçtiğini öne sürmektedir. Comte'un "üç hal kanunu" olarak adlandırdığı bu sınıflandırma şu şekilde ifade edilir:

a) Olayların ilahi güçlerle açıklandığı teolojik aşama,

b) Tanrı'nın yerine soyut kavramların ve güçlerin atandığı metafizik aşama,

---

70 Topaloğlu, *Tanrıtanımazlığın Felsefî Boyutları: Teizm ya da Ateizm*, 48.
71 Topaloğlu, *Tanrıtanımazlığın Felsefî Boyutları: Teizm ya da Ateizm*, 49.
72 Cemil Meriç, *Saint Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist* (İstanbul: İletişim Yayınları,1995)
73 Topaloğlu, *Tanrıtanımazlığın Felsefî Boyutları: Teizm ya da Ateizm*, 50.

c) Her türlü sebep araştırmasının terk edilerek yalnızca olaylar arasındaki yasaların incelendiği pozitif aşama şeklinde yapılmaktadır.[74]

Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri* adlı eserinde bilimlerin yalnızca olgulara dayanarak olaylar ve bu olayların altında yatan yasaları incelemesi gerektiğini savunmaktadır. Ona göre teoloji ve metafizik çalışmaları artık geçerliliğini yitirmiştir. Çünkü insan aklı doğanın özünü ve varlıkların gerçek nedenlerini kavrayamamaktadır. İnsanlar, yalnızca deneysel yoldan elde edilebilen, pozitif olayları ve fenomenleri açıklayabilen bilgilere erişebilmektedir. Comte, insanlık tarihini inanç açısından çoktanrılı politeist dönem, tek Tanrılı monoteist ortaçağ ve teolojik inançlardan metafizik düşüncelere geçiş yapılan dönem olarak üç döneme ayırmaktadır. Gelecek ise olgulara dayalı bir yaklaşımla şekillenecektir.[75]

Antropolojik ateizm kapsamında bazı filozoflar insan doğası ve psikolojik yapısından yola çıkarak Tanrı inancının kökenleri üzerine teoriler öne sürmektedir. Bu düşünürlerden bazıları Tanrı kavramının doğuştan geldiğini savunurken, diğerleri ise bu inancı insan doğasından yola çıkarak çürütmekte ve onun yapay bir oluşum olduğunu iddia etmektedirler. Örneğin Rene Descartes (öl. 1650), insanın özünde Tanrı düşüncesinin bulunduğunu ve bu düşüncenin Tanrı tarafından insan doğasına yerleştirildiğini belirtmektedir. Aynı kavram Descartes'a göre Tanrı'nın varlığının en güçlü delilidir. Ludwig Andreas von Feuerbach (öl. 1872) ise Tanrı fikrinin insan zihni tarafından üretildiğini öne sürmekte ve bu düşüncenin yapay olduğunu vurgulamaktadır.[76] Feuerbach'a göre teoloji, insanı merkeze alan bir antropolojiye dönüşmektedir. İnsan, kendi içinde barındıramadığı üstün nitelikleri hayali bir varlığa atfetmekte ve bu süreçte kendi öz benliğinden uzaklaşarak yabancılaşmaktadır.[77] Bu bağlamda insan kendini incelediğinde Tanrı'yı anlamanın aslında kendi özünü anlamakla eşdeğer olduğunu fark edecektir.[78]

---

[74] Necip Taylan, *İlim-Din İlişkileri: Sahaları ve Sınırları* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979),73; Macit Gökberk,*Felsefe Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999), 413; Mehmet Bayrakdar, *İslam Felsefesine Giriş* (Ankara: TDV Yayınları, 2001).

[75] Taylan, *İlim-Din İlişkileri: Sahaları ve Sınırları* 125.

[76] Topaloğlu, *Tanrıtanımazlığın Felsefî Boyutları: Teizm ya da Ateizm*, 52.

[77] Aydın, *Din Felsefesi*, 223; Taylan, *İlim-Din İlişkileri: Sahaları ve Sınırları* 127.

[78] Taylan, *İlim-Din İlişkileri: Sahaları ve Sınırları* 128.

Tarih boyunca ateizm toplumsal dinamiklerin etkisiyle öne çıkarılmış ve bu yönde teorik argümanlar geliştirilmiştir. Toplumun yapısı, kültürü, değerleri ve bireylerin sosyal konumları incelenmiş, bu süreçte dinin engelleyici bir rol oynadığı savunulmuştur. Bu bağlamda Tanrı kavramı başta olmak üzere tüm dini inançlar çeşitli teorik gerekçelerle yanlış olarak nitelenmiş ve ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.[79] Bu akımın en önemli temsilcilerinden biri, Fransız Sosyolog Emile Durkheim'dir (öl. 1917). Durkheim'a göre Tanrı; bireylerin düşünce ve davranışlarını kontrol altında tutmayı amaçlayan toplum tarafından bilinçsizce icat edilmiş hayali bir kavramdır. Ayrıca bu teoriye göre insanlar kendilerini aşan bir varlık karşısında korku ve umutla beklerken aslında Tanrı diye adlandırılan evrensel bir varlık değil, etraflarını kuşatan toplumsal gerçeklikle karşı karşıya gelmektedirler. Tanrı fikri, toplumun yaptırım gücünü ve işlevini yansıtan bir sembolden başka bir şey olmamaktadır.[80]

19. ve 20. yüzyıllarda ateizm, dünya görüşü ve ideoloji olarak geniş bir kabul görmüştür. Marx, Feuerbach'ın derin etkisini taşıyarak dini, sosyal ve politik bir perspektiften ele almış ve reddetmiştir. Marx'a göre insanların gerçekliği içinde yaşadıkları toplumsal yapı içerisinde şekillenmektedir. Marx, dinin insanlığın afyonu olduğu görüşüyle dini yalnızca bir ateizm boyutuyla ele almayıp, Marksist öğreti çerçevesinde din karşıtı bir nitelik kazandırmıştır. Böylece din, toplum tarafından yaratılan bir bilinç olarak insanın dikkatini başka yöne çekmekte ve onun aktifliğini kıran çeşitli yanılgılarla onu aldatmaktadır.[81]

Modern çağda özellikle Freud başta olmak üzere bazı psikologlar insan psikolojisinin yapısını temel alarak Tanrı inancına yönelik olumsuz değerlendirmeler yapmış ve bu değerlendirmelerini genelleştirmişlerdir. Önceki dönemlerde Feuerbach ve Marx gibi düşünürler din üzerine indirgemeci bir yaklaşım sergilemiş ve psikanaliz metodunu kullanarak Tanrı inancını sorgulamaya çalışmışlardır.[82] Freud'a göre Tanrı düşüncesi, çocukluktaki baba figürünün bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Tanrı düşüncesinin kökeni, insan soyunun

---

79 Topaloğlu, *Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları: Teizm ya da Ateizm*, 54.
80 Aydın, *Din Felsefesi*, 220.
81 Taylan, *İlim-Din İlişkileri: Sahaları ve Sınırları* 125.
82 Topaloğlu, *Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları: Teizm ya da Ateizm*, 63.

çocukluk döneminde yaşadığı zorluklar ve felaketler karşısında geliştirdiği bir zihinsel savunma mekanizmasıdır. Bu yüzden din, Freud'un gözünde bir nörotik kalıntıdan başka bir şey değildir.[83] Freud'un argümanları, büyüdüğü Hristiyan kültürünün etkilerini yansıtmaktadır. Örneğin "baba figürü" kavramı Hristiyanlık için geçerli olabilirken, diğer dinler için aynı anlamı taşımamaktadır. Ayrıca tezlerinin genellikle hasta insanlar üzerinde geliştirilmiş olması, eleştirilere konu olmaktadır.[84]

Varoluşçu ateizm, modern dönemde ateizmi savunmanın ve yaşamanın önde gelen yollarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Bu ekol, Nietzsche'nin fikirlerinden önemli ölçüde etkilenmiştir ve temsilcileri arasında teist olan Soren Kierkegaard (öl. 1855) ve Gabriel Marcel (öl. 1973) ile ateist düşünürlerden Martin Heidegger (öl. 1976) ve Sartre da bulunmaktadır.[85] Nietzsche'ye göre eğer bir yaratıcı var ise, insanın da bir özü bulunmak zorundadır ve bu öz varlık öncesine ait olmalıdır. Başka bir ifadeyle Tanrı'nın varlığı, özgürlüğün yokluğunu ima etmektedir. Çünkü insan, kendi özünü yaratma yetisinden mahrum kalmaktadır. Bu yeti ve gücün var olabilmesi için Tanrı'nın var olmaması şarttır.[86] Sartre ise varoluşçu ateizmin bir diğer önemli figürüdür. Sartre'ın ateizmi şu şekilde formüle edilebilir;

a. Eğer Tanrı varsa, her şeyi belirleyeceğinden dolayı ben özgür olamamaktayım.
b. Ancak ben özgürüm.
c. Dolayısıyla, Tanrı yoktur.[87]

2.2. Yeni Ateizm ve Dayanakları

Yeni Ateizm

Thomas Zenk, yeni ateizmi 21. yüzyılın başlarında Batı toplumlarında çeşitli birey ve grupları tanımlamak amacıyla kullanılan geniş kapsamlı bir terim olarak tanımlamaktadır ve bu terimin günümüzde de bu bağlamda kullanılmakta

---

[83] Aydın, *Din Felsefesi*, 215.
[84] Sevinç, "Ateizmin Boyutları ve Tipleri", 109
[85] Topaloğlu, *Tanrıtanımazlığın Felsefî Boyutları: Teizm ya da Ateizm*, 67.
[86] Aydın, *Din Felsefesi*, 226.
[87] Taylan, *İlim-Din İlişkileri: Sahaları ve Sınırları* 132.

olduğunu belirtmektedir.[88] Dawkins, Dennett, Hitchens ve Harris gibi farklı alanlarda uzmanlaşmış yazarlar, yeni ateizm akımının önde gelen figürleri arasında yer almaktadır. Bu şahsiyetler kendilerini yeni ateist olarak adlandırmamış olsalar da medya tarafından bu isimlendirme ile anılmışlar ve yeni bir tanımlamanın oluşmasına neden olmuşlardır.[89] Bununla birlikte bu kişiler daha çok anti-teist, din eleştirmeni ve inançsız gibi isimlerle kendilerini ifade etmişlerdir.[90]

Yeni ateizm teriminin kullanımını ilk başlatan kişi Ronald Aronson (doğ. 1938) olmuştur. Aronson, 2005 yılında BookForum dergisinde yer alan "Is God Still Dead" başlıklı yazısında bu terime yer vermiştir.[91] Aynı zamanda 2007 yılında "New Atheists" başlıklı bir yazı kaleme alarak, Dawkins, Dennett, Hitchens ve Harris'in eserlerinin son zamanlarda en çok satanlar arasında olduğunu ve bu eserlerin ciddi eleştirel değerlendirmelere tabi tutulduğunu aktarmaktadır. Aronson, bu yazarların eserlerinin Amerikalıların düşünce yapılarına derinden etki ettiğini ve hayatın her alanını eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirme ve üstesinden gelme düşüncesinin popüler olduğunu vurgulamaktadır.[92] Yeni ateizm terimi daha sonra Gary Wolf tarafından Wired Dergisinde "The Church of the Non-Believers" başlıklı makalesinde kullanılmıştır. Wolf, bu makalesiyle yeni ateizm kavramının daha geniş kitlelere ulaşmasını ve popülerlik kazanmasını sağlamıştır.[93] Wolf, makalesinde yeni ateistlerin Tanrı inancına yönelik saldırgan bir tutum içinde olduğunu ve inanç sahibi kişilere saygı duymanın anlamsız ve gereksiz olduğunu, bilimle temellendirilmeyen hiçbir düşüncenin savunulamaz olduğunu ifade eden görüşlerini dile getirmiştir.[94]Yeni ateist tanımının belirginleşmesinde bu düşüncenin merkezinde yer alan dinin sadece hoşgörüyle karşılanmaması gerektiği, ayrıca dinin etkili olduğu her alanda rasyonel argümanlarla eleştirilmesi, karşı konulması ve ifşa edilmesi gerektiği inancı etkili olmuştur.[95]

---

88 Thomas Zenk, *New Atheism* (New York: Oxford University Press, 2013), 214.
89 Zenk, *New Atheism*, 214.
90 Sümeyra Turan, *Christopher Hitchens'ın Ateizm Anlayışı* (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 4.
91 Turan, *Christopher Hitchens'ın Ateizm Anlayışı*, 6.
92 Ronald Aronson. *The New Atheists* (The Nation, 2007).
93 Wolf Gray. *The Church Of The Non-Believers* (WIRED,2006) 26.
94 Gray, *The Church Of The Non-Believers 14.*
95 Victoria Bekiempis, *Why The New Atheism is A Boys' Club* (The Guardian,2011) 23

Yeni ateizmin kökenleri ve evrimi üzerine net bir fikir birliği bulunmamaktadır ancak bu akımın nasıl ortaya çıktığına dair çeşitli faktörlere işaret edilmektedir. Yeni ateizmi şekillendiren temel faktörlerden biri sekülerleşme süreçleridir. İkinci önemli etken olarak 11 Eylül saldırıları gibi tarihsel olaylar gösterilmektedir.[96] Yeni ateizmin popülerleşmesine zemin hazırlayan diğer bir etken 1980'lerde yaşanan iletişim devrimi ve internetin hızla yaygınlaşmasıdır. Dinin sosyal ve politik alanda etkisini artırmasına paralel olarak ateizm düşüncesinin de küresel olaylara duyarlı hale gelmesi ve bu gelişmelerin koordinasyonunu sağlaması gözlemlenmektedir. Sekülerleşme sürecinin ilerlemesiyle birlikte dinin azalacağı ve nihayetinde yok olacağı düşüncesi güçlenirken, İran Devrimi gibi 20. yüzyılın sonlarındaki olaylar insanlarda büyük endişeler uyandırmıştır.[97] Terör eylemlerinin ve dini motivasyonların devam etmesi, ateist çevreler tarafından inancın olumsuz etkilerine yönelik ciddi bir farkındalık oluşturulmasına sebep olmuştur. Bu gibi olumsuz etkiler ateist fikirlerin ve kampanyaların toplum nezdinde kabul görmesine ve popüler hale gelmesine katkıda bulunmuştur. Modernite ile yeni ateizm Tanrı'nın var olmadığını ya da olamayacağını tartışan bir felsefi yaklaşımdan öte, bir dünya görüşü, bir ideoloji ve yaşam tarzı olarak benimsenmiştir.[98]

Yeni Ateizm ve Bilimcilik

Yeni ateistler, bilimle olan yakın ilişkileri ve deneyimlere dayalı argümanlarıyla tanınmaktadırlar ve katı bir akılcılığı benimsemeleriyle dikkat çekmektedirler. Bilimsel ateizm olarak da adlandırılan bu yaklaşım, dini kavramları bilimsel bir perspektifle ele alarak dini inançların ve kuramların kökenlerini ve sürdürülebilirliklerini sorgulamayı hedeflemektedir. Bu çerçevede ateistler dini öğretileri eleştiri ve analiz sürecinden geçirerek dinin ortadan kaldırılması için yöntemler geliştirmeye çalışmaktadırlar.[99] Yeni ateistlerin tarihsel verilerle olan

---

[96] Mehmet Şükrü Özkan, *Yeni Ateizmin Dini: Bilimcilik Bilimci Natüralist Dünya Görüşünün Eleştirisi* (İstanbul: Elis Yayınları, 2021), 19.

[97] Steven Kettell. *What's Really New About New Atheism?* (Palgrave Communications, 2016), 1.; Yusuf Tan, *Teizm-Ateizm Tartışmalarında Kullanılan Kanıtların Mantıksal Analizi* (Ankara: Akademisyen Kitapevi, 2020), 95.

[98] Serap Oto, *Batı'da Öne Çıkan Ateist Fikirler ve Eleştirisi: Dört Atlılar Örneği* (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 57.

[99] Bilgili, *Yeni Ateizm ve Eleştirisi*, 26.

iddiaları arasında uyuşmazlıklar bulunmaktadır. Zira modern bilimin kurucuları arasında Nikolas Kopernik (öl. 1543), Galileo Galilei (öl. 1642), Descartes, Isaac Newton (öl. 1727), Robert Boyle (öl. 1691) ve Johannes Kepler (öl. 1630) gibi dindar bilim insanları yer almaktadır.[100] Yeni ateistler, bilime olan sıkı bağlılıkları ve bilimi merkezi bir konuma yerleştirme çabalarıyla çağdaş dönemde öncülük etmektedirler.[101]

Dawkins, yeni ateizmin savunucularından biri olarak bilimin kesinlik oranlarının yüzde yüz olmamakla birlikte yüksek olduğunu belirtmektedir. Bilimin, doğru sonuçların yüzde 80/90 gibi bir oranla mümkün olabileceğini, buna karşın dinî öğretilerin çelişkiler içermesi ve hiçbir kanıtla desteklenmeyen iddialarla yüzyıllardır süregeldiğini ifade etmektedir. Bilimin, ilerlemelerle kendini yenileme yeteneğine sahip olduğunu, dini iddiaların ise hiçbir delile dayanmaksızın varlığını sürdürdüğünü vurgulamaktadır. Ancak Dawkins'in bu görüşleri, zamanla ortaya çıkacak bilimsel açıklamalara umut bağlaması sebebiyle Alvin Plantinga (doğ. 1932) tarafından eleştirilmektedir. Natüralistlerin gelecekteki keşiflere atıfla çözüm yolları araması, bu grupların henüz açıklanmamış bilimsel bulgulara olan inançlarını açıkça ortaya koymaktadır.[102]

Stephen Jay Gould (öl. 2002), bilimin doğayı keşfetmekle yükümlü olduğunu, dinin ise ahlaki meselelerle ilgilenmesi gerektiğini belirtirken bu iki alanın birbirinden bağımsız olduğunu savunmuştur. Buna karşın Victor John Stenger (öl. 2014), *Başarısız Hipotez Tanrı* adlı eserinde bu görüşe itiraz etmektedir. Stenger, dinlerin ahlakın ötesine geçerek doğa ve bilim gibi alanlarda da iddialarda bulunduğunu vurgulamaktadır. Bilimin gözlemlenebilir olaylarla sınırlı olmadığını, ahlaki konularda da yetkin olduğunu ifade etmektedir.[103] Ayrıca yeni ateizmin mesajının net olduğunu, irrasyonel inancın mantıksız, tehlikeli ve insanlık tarafından sonunda terk edileceğini dile getirmektedir. Bilimin zekâ, pratiklik ve entelektüel başarılarıyla onurlandırılmış bir yere sahip olduğunu, dini ise insanlığın

---

[100] Bilgili, *Yeni Ateizm ve Eleştirisi*, 25.

[101] Emre Dorman, "Bilimsel Ateizm'e Ateist Düşünürler Tarafından Getirilen Eleştiriler. Kaygı*",Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* (2019), 493.

[102] Özkan, *Yeni Ateizmin Dini: Bilimcilik Bilimci Natüralist Dünya Görüşünün Eleştirisi,* 46.; Tan, *Teizm-Ateizm Tartışmalarında Kullanılan Kanıtların Mantıksal Analizi,* 190.

[103] Victor Stenger, *Başarısız Hipotez: Tanrı* (İstanbul: Aylak Kitap Yayınları, 2011), 11-12.

gerilemesine yol açan geçici bir entelektüel ve etik hastalık olarak tanımlamaktadır. İnsanoğlunun evreni ve kendisini anlama kapasitesinde herhangi bir sınır olmadığını, Tanrısız bir yaşamın kaderimizi belirleme gücüne sahip olduğumuzu belirtmektedir.[104]

Stenger, bilimin doğaüstü olayları incelemediğini ve bu tür iddiaların test edilemez olduğunu savunan görüşleri çürütmektedir.[105] Tanrı'nın varlığına dair geçmiş dönemlerde kabul görmüş bilimsel kanıtların bir zamanlar geçerli olduğunu kabul ederken günümüzde biriken bilgilerin bu argümanları yalnızca geçersiz kılmakla kalmadığını, aynı zamanda çoğunu Tanrı karşıtı argümanlara dönüştürdüğünü öne sürmektedir. Bilimin Tanrı hakkında bir şeyler söyleyemeyeceği iddialarını da açıkça çürüttüğünü belirtmektedir.[106]

Dawkins, bilimsel bulgularla çelişen kilisenin öne sürdüğü iddiaların bilimsel yöntemleri âlem ve evrenin oluşumu gibi konularla sınırlı tutarak bilimin sınırlarını daralttığını ifade etmektedir. Ayrıca kilisenin ahlaki yaşam ve değerleri dini bir temele oturtarak dini bilimin erişemeyeceği bir alana yerleştirdiğini eleştirmektedir. Bu durumun kilisenin bilim ve din arasındaki sınırı ihlal ederek bilimin alanına müdahale ettiğini gösterdiğini belirtmektedir. Kilisenin ve Plantinga'nın insanın "Tanrı'nın suretinde yaratılmış" olması ve bu suretle üstün bir değere sahip olduğu öğretisini evrimsel verilerle uyumlu hale getirmeye çalışmasının yanlış olduğunu öne sürmektedir. Dawkins, dini inançların bilimin inceleme alanında yer almadığı yönündeki iddiaları bir çıkar sağlama hilesi olarak tanımlamaktadır.[107]

Yeni ateistler, gerçeklik kavramını sabitlik ve kesinlik anlamlarıyla kullanmaktadır. Her ne kadar bilimsel gerçekler sabit ve kesin olsa da her hipotezin ve teorinin bu özelliklere sahip olduğu söylenemez. Yeni ateistler, bilimin evrimle eşdeğer olduğunu savunurlar çünkü onlara göre evrim kesin ve değişmez bir gerçeklik olarak kabul edilir. Böylece bilimin değeri evrimle bir tutulmuştur.[108]

---

[104] Stenger, *Başarısız Hipotez: Tanrı*,27.
[105] Stenger, *Başarısız Hipotez: Tanrı*,27.
[106] Stenger, *Başarısız Hipotez: Tanrı*, 33.
[107] Daniel Dennett, *Dine Dair Evrimci Bir İzah* (İstanbul: Küre Yayınları,2018), 684.
[108] Özkan, *Yeni Ateizmin Dini: Bilimcilik Bilimci Natüralist Dünya Görüşünün Eleştirisi,* 33.

Deneysel verilere dayanmayan hiçbir varlığı kabul etmediklerinden Tanrı'nın varlığını ispatlama çabalarını boşa harcama olarak görmektedirler. İnsanlar, Tanrı ve din kavramlarıyla olan ilişkilerinde genetik ve zihinsel temeller ararlar. Dennett, dinin evrimsel süreçte varlığını sürdüren genler gibi kültürel yapıların aktarımıyla şekillendiğini savunmaktadır.[109]

Yeni ateistlerin amacı, dinin yanı sıra bilimsel bir dünya görüşü oluşturarak alternatif bir yaşam biçimi geliştirmektir. Darwinci evrim teorisine olan sık başvuruları bu teorinin canlılığın ve hayatın başlangıcı ile devamlılığını açıklamanın ötesinde, ahlaki yapı ve doğaüstü inançların kökenlerine dair açıklamalar sunmasıyla öne çıkmaktadır.[110] Darwinizm, yeni ateistler tarafından Tanrı ve tüm doğaüstü güçleri reddeden, evrensel bir gerçeklik olarak kabul edilmekte ve kabul edilip edilmemesine bakılmaksızın elimizdeki tek bilimsel dünya görüşü olarak savunulmaktadır.[111] Bilimin, gerçekliğin ve varlığın tek ölçütü olarak görülmesi, yeni ateistlerin materyalist düşünceye olan derin bağlılığını yansıtmaktadır. Yeni ateizm, ateizmi sadece bir inançsızlık hali olarak değil bir yaşam tarzı ve felsefe olarak kabul edilmesi gerektiğini öne sürmekte ve böylece dine, inanca ve Tanrı'ya karşı yeni bir bakış açısı sunmaktadır.[112]

Ateizmin, Tanrı'nın olmadığı inancından çok onun var olmadığı bir hayatı yaşama inancını taşıdığı ileri sürülmektedir. Yeni ateistlerin tüm argümanlarının temelinde bilimin yattığı görülmektedir. Bilimi neredeyse kutsal bir değer olarak benimsedikleri ifade edilebilir çünkü bilim, gerçekliklerin anlaşılmasında esas alınan temel metot olarak kabul edilmektedir. Evrim teorisi evrene, canlılara ve diğer pek çok konuya ilişkin her zaman bir açıklama temeli sunmaktadır. Bilimin henüz açıklamakta zorlandığı konular karşısında uygun bir cevap bulunana kadar araştırmaya ve beklemeye dayalı bir yaklaşım benimsenmektedir. Harris, bilimin çözemediği durumların gerçeği tam anlamıyla kavrayamama hallerinin dine yönelmeyi gerektirmediğini ve asla dine bir boşluk tanımadığını belirtmektedir.[113]

---

[109] Dennett, *Dine Dair Evrimci Bir İzah*, 25.
[110] Bilgili, *Bilim Ne Değildir? Yeni-Ateist Bilim Anlayışının Felsefî ve Sosyolojik Analizi*, 42.
[111] Özkan, *Yeni Ateizmin Dini: Bilimcilik Bilimci Natüralist Dünya Görüşünün Eleştirisi, 34.*
[112] Özkan, *Rasyonel teoloji:Yeni ateizm ve Tanrı:Tanrı'nın Varlığı veya Yokluğu Kanıtlanabilir Mi?,* 131.
[113] Daniel Dennett, Dört Atlı (İstanbul: Kuzey Yayınları, 2019), 112.

Yeni ateistler, bilimin tüm yönlerinin temel tezlerine sıkı sıkıya bağlı olduklarını düşünür. Onlar için bilim, tartışılamaz, kutsal ve kesin bir hakikat kaynağı olarak kabul edilmektedir. Dinin kökeninin ise psikolojik ve sosyolojik faktörler sonucunda ortaya çıktığı ve zamanla kurumsallaşmaya başladığı ifade edilmektedir. Din, zaman içinde bazı gruplar tarafından toplumu sömürme ve insanların en temel haklarından yoksun bırakma aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Dini eleştirenler, onun gerçek dışı ve uydurma özellikleri nedeniyle ortadan kaldırılması gerektiğini savunmaktadır. Bu nedenle mücadelenin sadece bilimsel alanın yanında siyasi ve sosyal alanlarda da yürütülmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Din- Bilim Çatışması

Bilim ile din arasındaki çatışma, natüralizme ve ardından bilime olan inanca dayanmaktadır. Bilime duyulan inanç, natüralizmin üç temel anlamıyla doğrudan ilişkilendirilmektedir. Bilimsel natüralizmin epistemolojik temellerini oluşturan bu inanç, modern çağda öne çıkan deneysel yöntemin evrensel meselelerdeki kavrayışımıza yeterli olacağını ve ek bir gereksinime yer bırakmayacağını öne sürmektedir. Bu nedenle bilimi temel alan yaklaşım, doğa ve insanlık üzerine bilimsel metodun tüm dini perspektiflerin üzerine çıkmasını sağlamıştır.[114]

Yeni ateistler bu çatışmayı bilim ve din arasındaki ilişkide kesin olarak kabul etmektedir. Bu görüş, ateistlerin dünya görüşü olan natüralizmin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Yeni ateistler natüralist dünya görüşünü merkeze alarak dini ve dini inançları doğal bir sonuç olarak değerlendirmektedir. Dinin önce doğal bir fenomene dönüştürüldüğü bu süreçte, onların iddiasına göre dinin doğal, sosyal ve evrimsel kökenleri bulunmaktadır ve bu yüzden doğa bilimlerinin standartlarına göre ölçülmeli ve değerlendirilmelidir. Bu durum dinin bilim karşısında konumlandırılmasını ve sonrasında tamamen ortadan kaldırılmasını mümkün kılmaktadır. Din konusundaki tanımlar ve açıklamalar, uygulanabilir bir planın temelini oluşturmaktadır ve din adı altında anılmaktadır. Dawkins, din üzerine yapmış olduğu değerlendirmelerde şu ifadeleri kullanmaktadır; "*Daha önce de*

[114] Jhon Haught, *Is Nature Enough Meaning And Truth İn The Age Of Science* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 4-5.

birçok kez belirttiğim üzere dinin en zararlı yönlerinden birisi, cehaletle yetinmeyi ve onu anlamamanın erdem olduğunu öğretiyor olmasıdır."[115]

Daha sonraki açıklamalarında Dawkins, dini inancı bilimle kıyaslayarak bilimin dinin erdemlerini barındırmakta olduğunu ancak onun rezilliklerini taşımadığını ifade etmektedir. Bilim, araştırılabilir delil ve tanıklıklarla desteklenmektedir. Buna karşın dini inanç, delil ve tanıklık olmaksızın, hatta delil ve tanıklıktan yoksun olmayı bir tür övünç kaynağı olarak kabul etmektedir.[116]

Dawkins, dinî inancın bir virüs ya da zararlı bir olgu olduğunu ifade etmekle beraber ayrıca bilim veya deneysel veri ile nasıl çatıştığını destekleyecek somut kanıtlar da sunmamaktadır. Tarih boyunca dinin bilimsel bilgiye katkılarına ve bilim adamlarının insanlık üzerinde bıraktığı olumsuz izlere gözlerini kapamıştır. Bilim tarihine bakıldığında birçok teorinin zaman içinde evrildiğini ve bilim insanlarının bugün doğru olarak kabul ettikleri teorilerin gelecekte geçersiz olabileceğinin farkında olduklarını ancak hangi teorinin değişeceğini bilemediklerini görmekteyiz. Fakat doğa bilimlerinin amacı, gözlemlenen fenomenler için mümkün olan en iyi açıklamaları sunmaktır. Ancak bu süreç muhtemelen onların özüne dair bazı kısıtlamalarla karşılaşmaktadır.[117]

Dawkins, bilimin teorilerini kesin olarak kanıtladığını öne sürmektedir. Ancak bilim tarihi bu iddianın aksini ispatlamaktadır. Albert Einstein (öl. 1955), Darwin, Newton gibi bilim insanlarının çabaları ve başarıları incelendiğinde bir teorinin gerçek ve doğruluğu ispatlanmaksızın da güvenilir olabileceğini kabul etmemiz gerekmektedir. Bazı teoriler o kadar ikna edici ve mantıklı görünebilir ki güvenimizi kazanabilmektedir. Doğa bilimlerinin karşılaştığı temel sorunlardan biri de bu olmaktadır. Bilim insanlarının yalnızca ispatlandığında teorilere inanacaklarını düşünmek yanıltıcıdır. Çünkü onlar gözlemlenen fenomenler için en iyi açıklamayı sundukları için bu teorilere inanmaktadır. Dolayısıyla doğa

---

[115] Michael Rea. *Is Science A Religion In, Philosophy Of Religion: An Anthology* (Thomson Wadsworth, 2008), 152.
[116] Rea, *Is Science A Religion In, Philosophy Of Religion: An Anthology*, 420.
[117] Alister McGrath, *The Twilight Of Atheism: The Rise And Fall Of Disbelief in The Modern World* (New York: Doubleday, 2004), 95.

bilimlerinde inanç ve güven unsurlarının daima mevcut olduğunu ve bu durumun göz ardı edilmemesi gerektiği söylenebilmektedir.[118]

Plantinga bilim ile din arasındaki alışılageldik çatışma algısına farklı bir yaklaşım sunmaktadır. Onun teorisine göre bu çatışmanın gerçek aktörleri bilim ve din değil bilimsel bir dünya görüşü ile evrimdir. Bu çerçevede çağdaş düşüncedeki evrimin, tevhidî bir Tanrı inancıyla uyumlu olduğunu savunmakta ve mücadeleyi evrimci, natüralistler ve benzeri düşünce yapısına sahip çevrelere yönlendirmektedir. Plantinga, teorisinin temel noktalarını şöyle özetlemektedir:

1) Çağdaş evrim teorisi, tevhidî teizmle çelişmezdir.
2) Evrim temelli teoriler dahil din karşıtı argümanların çoğu başarısızdır.
3) Genel olarak kabul görmüş bilimsel teoriler, ister evrimci isterse evrim karşıtı olsun tevhidî inançlarla çatışsa bile bu durum bu inançların mantıksız veya hatalı olduğu anlamına gelmez.
4) Natüralizm, tevhidî dinlerde bahsedilen Tanrı gibi varlıkları inkâr eden bir dünya görüşüdür ve bu görüş dini benzeri bir rol üstlenmekte olan doğacı dünya görüşünün temel bir parçasıdır.[119]

Plantinga, evrim sürecinin Tanrı tarafından planlanıp yönetildiğini savunmaktadır. Bu bakış açısına göre evrim teorisine inanmak, dinî inançlarla çelişki teşkil etmemektedir. Tanrı, varlıkları ve özel türleri yaratmayı sürdürmektedir. Tesadüf unsuruna odaklananlar için tesadüfi olayların sebepsiz olduğunu iddia eden bir görüş ortaya konulmamaktadır. Mutasyonların tesadüfi oluşu, bu mutasyonların oluşumuna zemin hazırlayan mekanizmaların veya çevresel faktörlerin varlığını inkâr etmek anlamına gelmemektedir. Bu durum Tanrı'nın mutasyonların yaratıcısı olduğu argümanını güçlendirmektedir. Böylece Darwinistlerin vurguladığı tesadüfî olma durumu, Tanrı'nın evrim sürecini planladığı ve yönettiği tezini çürütmemektedir. Darwinizm, Tanrı'nın genetik mutasyonların doğal seçilim yoluyla seçilmesinde etkin bir rol oynadığı görüşüyle tamamen uyumludur.[120]

---

[118] McGrath, *The Twilight Of Atheism: The Rise And Fall Of Disbelief İn The Modern World*, 95.
[119] Daniel Dennett – Alvin Plantinga. *Science And Religion: Are They Compatible?* (New York & Oxford: Oxford University Press, 2011), 2-3.
[120] Dennett – Plantingai, *Science And Religion: Are They Compatible*, 6.

Keith Ward (doğ. 1938) gibi düşünürler, yeni ateistler tarafından öne sürülen evrim ve teizm arasındaki zıtlığı kabul etmemektedir. Ward, canlıların evrimleşmesi ve şekil kazanması sürecini ele alırken ateistlerin aksine bu sürecin hedef ve amaç gözeterek sonuçlandığını savunmaktadır. Tanrı inancının ve varlığının evrim hikayesi ve doğal seçilim mekanizmalarının sonlandığı noktada daha da belirginleştiğini öne sürmektedir. Evrim teorisinin, Tanrı'nın varlığıyla çelişmediğini ve sürecin kör olmadığını, aksine amaçlı ve akıllı bir tasarım olduğunu belirtmektedir.[121]

Birçok düşünür bilimsel kazanımlar ile dinî inançlar arasında herhangi bir temel çatışmanın olmadığını savunmaktadır. Bu düşünürler mevcut bir çatışma görülüyorsa, bu durumun sadece yüzeysel bir çelişki olduğunu ve asıl karşıtlığın bilim ile din arasında değil, bilim ile natüralizm arasında ortaya çıktığını belirtmektedir.[122] Aynı zamanda bilim ve dinin köken ve yapı bakımından uyumlu olduğunu vurgulamaktadırlar. Dinî inançların temelinde bazı reddedilemez kabullerin bulunduğu göz önüne alındığında kesin bilimsel teoriler ve verilerin dinî inançlarla uyum ve ahenk içinde olduğu görülmektedir. Eski ve Yeni Ahit ile İslam inancında yer alan rivayet ve düşüncelerin vurguladığı gibi insanın Tanrı'nın suretinde yaratıldığına dair öğreti, bu uyumu örneklendirmektedir. Bu düşünceye göre insanın Tanrı'nın suretinde yaratılması, ilahî bilgiye erişimimizi de mümkün kılmaktadır. İnsan, Tanrı'nın suretinde yaratıldığı için Tanrı'nın her şeyi bilen ve mutlak bilgiye sahip olduğu gibi evren ve içindeki varlıklar hakkında, dolayısıyla kendimiz ve Tanrı hakkında pek çok bilgi ve habere erişebilmektedir. İnsanın bu özel yaratılışı ayrıca iyi ile kötüyü, faydalı ile zararlı olanı ayırt etme kabiliyetini de beraberinde getirmektedir.

2.3. Yeni Ateizm ve Yapılanışı

Yeni Ateizmin Tarzı

Yeni ateistlerin karakteristik özelliklerinden biri, üslûplarının sertliği ve eleştirel niteliği olarak belirginleştirilmektedir. Bu grup, sadece dini inançları olan

---

[121] Keith Ward, *God, Faith, And The New Millennium: Christian Belief İn An Age Of Science (*Oxford: Oneworld Publications, 2002), 113.

[122] Dean Overman. A Case For The Existence Of God (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2010), 72.

bireyleri değil aynı zamanda bilimsel olmayan ve bilim dışı kabul edilen tüm görüşlere itibar eden kesimleri de küçümseyici bir yaklaşımla eleştirmektedirler. Bu agresif tutumlarının haklı olduğunu ve inanç sahibi kişilere karşı bu tarzda bir yaklaşım sergilemenin zorunlu olduğunu öne sürmektedirler.[123]

Örneğin Harris *İnancın Sonu* eserinde, kanıtsız inancın değersiz ve tehlikeli olduğunu belirtmektedir.[124] Dawkins ise *Tanrı Yanılgısı* adlı çalışmasında, Tanrı'ya inanmanın bir hata ve yanılsama olduğunu ifade etmektedir.[125] Dennett, din ve inanç gibi kutsal sayılan unsurların büyüsünü bozmanın gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

Yeni ateist hareket, dini inançlara ve bu inançları taşıyan bireylere karşı sert bir tutum sergilemektedir. Sert tutumları onların militan ateist olarak adlandırılmalarına yol açmaktadır. Militan ateizmin temel amacı dini öğretilerin doğruluğunu sorgulamakla sınırlı kalmamaktadır. Ayrıca dinin toplum yaşamı için tehlikeli ve zararlı bir element olduğu ve ortadan kaldırılması gerektiği görüşünü savunmaktadır. Dinin insanların gerçek bilgilere erişimini engellediği, savaşlar ve pek çok olumsuzluğun ana sebebi olarak gösterildiği vurgulanmaktadır. Yeni ateistler dinin yalnızca eski zamanlardan kalma yanıltıcı ve geçersiz bilgilerle dolu olduğunu ve aynı zamanda bireyler, toplum ve gelecek nesiller için ciddi tehlikeler oluşturduğunu iddia etmektedir. Bu tehlikeli öğretilerin günümüz dünyasında bir yeri olmamalıdır diye mücadele edilmektedir.[126] Yeni ateistler tarafından dinlerin insanlık tarihine hiçbir katkıda bulunmadığı ve yalnızca zarar getirdiği yönündeki ifadeler, tarihsel gerçeklerle uyumlu olmayan iddialar olarak değerlendirilmektedir.[127] Zira insanlık tarihi kadar eski olan dinler tarihine ve günümüz yaşantısına bakıldığında, dinin bireyler ve toplumlar için ekonomik, hukuksal, psikolojik, sosyolojik vb. pek çok faydası olduğu açıkça görülecektir.

Yeni ateistlerin savunma biçimleri ve karşı tarafı eleştiriye tutmalarındaki katı duruşlarının sadece bu şekilde inanç sahiplerinin ana argümanlarına meydan

---

123 Dennett, *Dört Atlı*, 68.
124 Sam Harris, (2014). *İnancın Sonu* (İstanbul: Kuzey Yayınları, 2014), 59.
125 Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 13.
126 Bilgili, *Bilim Ne Değildir? Yeni-Ateist Bilim Anlayışının Felsefî ve Sosyolojik Analizi*, 36.
127 Bilgili, *Bilim Ne Değildir? Yeni-Ateist Bilim Anlayışının Felsefî ve Sosyolojik Analizi*, 24.

okuyabilmelerinin ve söz söyleyebilmelerinin mümkün olacağına duyulan bir inançtan kaynaklandığı düşünülmektedir. İnanç sahiplerinin savunmalarını sıklıkla kendi inanç surları içine çekilerek yapıyor olmaları ve bulundukları pozisyona eksiksiz bir saygı beklemeleri bu durumun temel nedenleri arasında gösterilmektedir. İnancı olmayan bireyler hakkında her türlü hükümde bulunma özgürlüğüne sahip olan dindarlar, kendi inançları sorgulandığında ise kimse tarafından eleştirilemez bir korunaklılığa çekilme eğilimi göstermektedirler. Dennett'in bu bağlamda yapmış olduğu açıklamalar konuyu daha net bir şekilde ortaya koymaktadır:

> Değişiklikler yaptım ve düzelttim ve düzelttim ama sonunda daha iyi işe yarar hale gelmedi çünkü hala kaba ve saldırgan olmak suçlamasıyla topa tutuluyordum. Ve sonunda ne yaparsam yapayım kazanamayacağımı anladığım an geldi. Bu aptalca bir girişimdi, en baştan itibaren. Dinler, onlarla eleştirel biçimde karşıt fikirde olmayı kaba olmadan gerçekleştirebilmenizin imkânsız olacağı şekilde uydurulmuştur.[128]

Yeni ateistler, dünya genelinde dinlerin gösterdiği etkinliğe karşı ciddi bir öfke beslemektedirler. Bu öfkelerini sadece teizme ve onun Tanrısına yönelik olarak değil bilimsellikten yoksun her türlü inanç ve öğretiye karşı çıkmakta yoğunlaştırmaktadırlar. Tanrı'nın varlığına dair ileri sürülen iddialar analitik ve deneysel yöntemlerle sorgulandığında bu iddiaların geçersiz ve yetersiz olduğunu belirtmektedirler. İddiaların ampirik deneyimlerle test edilmeden kabul edilmesinin bu durumu olumsuz etkilediğini ve analitik bir çerçevede kabul edilemeyeceğini vurgulamaktadırlar. Özellikle Dawkins bunun üzerine William Lane Craig (doğ. 1949) ve Alvin Plantinga gibi teist düşünürleri eleştirmektedir. Teist iddiaların herhangi bir deneyime veya bilimsel temele dayanmadan yalnızca dogmatik kabullerle ileri sürüldüğünü savunmaktadır.[129] Yeni ateistlerin iddialarını daha radikal bir biçimde ifade etmeleri ve dinler ile Tanrı kavramına karşı acımasız saldırılarda bulunmaları, onları geleneksel ateizmden ayıran en belirgin özelliğidir. Yeni sıfatının kullanılmasında bu farklılıkların büyük bir rol oynadığı düşünülmektedir. Ayrıca tartışmalarını çoğunlukla felsefî bir zemin yerine bilimsel

---

[128] Dennett, *Dört Atlı*, 67.

[129] Kemal Batak, *Naturalizm Çıkmazı: Dennett'ten Dawkins'e Yeni Ateizm'in Felsefî Temelleri ve Teistik Eleştirisi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017) 124.

bir çerçevede yürüterek din ve Tanrı inancının gereksizliğine işaret etmektedirler. Yeni ateizmin bilime bu derece bağlı olması onun temel özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bilime olan bu bağlılık, bilimin diğer tüm bilgi kaynakları ve öğretilerden üstün olduğunu kabul etmektedirler. Dinin olumlu yönleri göz ardı edilerek olumsuz yönleri ön plana çıkarılmaktadır. Tanrı'nın bilimsel açıdan var olmadığına dair neredeyse kesin olan iddialar, savunucularını yeni ateizm altında bir araya getirmektedir.[130]

Dawkins, din ve din temsilcilerinin kendilerine aşırı güven duyduğunu, bilimin ve bilim insanlarının ise daha mütevazı ve alçakgönüllü olduğunu şöyle iddia etmektedir:

> Din ile bilimi karşılaştırdığımızda alçakgönüllülük ve aşırı gurur meselesi de ortaya çıkmaktadır. Burada din, aşırı kendine güven ve büyük bir tevazu eksikliği ile suçlanmaktadır. Genişleyen evren, fizik kanunları, ince ayarlanmış fizik sabitleri, kimya kanunları, evrimin yavaş işleyen değirmenleri, tüm bunlar zamanın 14 milyar yıllık genişliğinde bizim var olmamızı gerektirecek biçimde ayarlanmıştır. Berbat suçlular olduğumuz ve günahla doğduğumuz itirafı bile bir tür kibirin ters yüz edilmişi olarak değerlendirilmektedir. Ahlaki davranışlarımızın bir tür kozmik anlamı olduğunu varsaymak, sanki Evrenin yaratıcısının bizim hatalarımızı ve başarılarımızı kayıt altına alacak kadar boş vakti varmış gibi düşünmek, büyük bir kendini beğenmişliktir. Tabii ki evren tamamen benimle ilgili olmalıdır. Bu, kavrayışı aşan bir kendini beğenmişlik değil midir?[131]

Dawkins, dini metinlerde ve liderlerin kesin tavırlarını eleştirirken, örneğin Hristiyanlıkta kabul gören dünya yaratılışının M.Ö. 4004 yılı 22 Ekim günü olarak belirlenmesine dikkat çekmektedir. Dinin ve onun önderlerinin yaşam üzerine keyfi kurallar koyduklarını vurgulamaktadır. İranlı Ayetullah el-Uzma Seyyid Muhammet Rıza Musavi Golpaygani'nin (öl. 1993) *İslam'ın Veciz Emirleri* adlı eserinde yer alan bebeklerin sütanneliği konusundaki detaylı düzenlemelerini ele alır. Bu eserde belirtilen, "*Bir adamın babası tarafından bir kıza sütannelik yapılması halinde bu adam kızla evlenemez*" örneğini kullanmaktadır. Bu tür dini hükümlerin insanların üzerindeki otoriteyi sınırsız bir güç haline getirdiğini ve bu gücün bazen zulme varan yönlerini ortaya koymaktadır. Dawkins, sözlerine devam

---

[130] Özkan, *Yeni Ateizmin Dini: Bilimcilik Bilimci Natüralist Dünya Görüşünün Eleştirisi,* 23.
[131] Dennett, *Dört Atlı*, 26.

ederken bilimin, dinin aksine kesin olmayan iddialara sahip olmadığını, bilinmeyenleri araştırmak için çaba gösterdiğini ve hiçbir zaman bir otoritenin altında olmadığını belirtmektedir.[132]

2007 yılında Dennett, Dawkins, Hitchens ve Harris gibi yeni ateist yazarlar, Dawkins'in bu görüşlerine paralel bir tartışma gerçekleştirmişlerdir. Bu tartışma, "*Kıyametin Dört Atlısı*" olarak anılan bu dört yazar tarafından yapılmıştır ve ateistler arasında bu adla bilinmekte ve benzer düşünceleri nedeniyle bu şekilde adlandırılmaktadırlar. Bu diyaloglar kaydedilmiş ve çevrimiçi ortamlarda paylaşılmıştır. Bu görüşmelerde yeni ateizmin temel savlarını ve hedeflerini tartışmışlardır ve bu iddiaları anlamak için çoğu zaman bu öncü isimlerin kendi ifadelerine başvurulması gerekliliği vurgulanmıştır.[133]

Dawkins, dindar bireylerin kanıtlara sahip olmadıkları ve olamayacakları son derece detaylı iddialarda bulunurken gösterdikleri kibirli özgüveni eleştirmektedir.[134] Dawkins'in söylemlerinde ahlaki ve yaşamsal standartların oluşturulması akıllıca tasarımlarla mümkün olabilmekte; hayali varlıkların aksine gerçekten var olan ve yaşayan insanlar tarafından yapılan tasarımlar söz konusu olmaktadır.[135]Bu bağlamda yeni ateizm, ahlaki yaşamın nasıl şekillenmesi gerektiğine dair referansları açıklamaktadır.

Harris, dinin zararlarının ve tehlikelerinin rastlantısal olmadığını, tersine, kanıtsız inançlara dayanmasından kaynaklandığını savunmaktadır. Din hakkında yürüttüğü eleştirinin en önemli noktası, inancın rasyonel ve ampirik olmayan, haksız, dogmatik ve hoşgörüsüz olarak görülmesidir. Harris, inancı son derece tehlikeli ve sorunlu bir şekilde değerlendirmekte ve inançların ortadan kaldırılması gerektiğini *İnancın Sonu* adlı eserinde öne sürmektedir.[136] Harris'in ifadelerinde dinlere ve inançlara karşı bakış açısı daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır:

> Dinsel inanç, zihinsel gücümüzün tavizsiz bir şekilde kötüye kullanılmasında eşsiz bir kültürel nokta teşkil etmektedir: Bu noktanın ötesine geçildiğinde mantıklı tartışmalar imkânsız hale gelmektedir. Her yeni kuşağa sürekli olarak

---

[132] Dennett, *Dört Atlı*, 28.
[133] Dennett, *Dört Atlı*, 13.
[134] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 60.
[135] Dennett, *Dört Atlı*, 50.
[136] Zenk, *New Atheism*, 213.

> empoze edildiğinde dünyamızın ne kadar gereksiz yere karanlık ve vahşet dolu bir geçmişe teslim olduğunu görmemizi engellemektedir.[137]

Bu bağlamda yeni ateist düşünce yapısının dini ve onun tüm önermelerini temelsiz ve sahte iddialar olarak değerlendirdiği gözlenmektedir. Yeni ateizm, dinin delil talep etmemesine karşılık bilimin delillerle ilerlemekte olduğunu vurgulamaktadır. Materyalist perspektifin kozmolojiden insan bilincine dek yaşadığımız tüm deneyimleri makul bir şekilde açıklamakta olduğu, bu açıklamaların ise ne bir Tanrı'yı ne de başka doğaüstü bir gücü zorunlu kılan bir boşluğu barındırmadığı iddia edilmektedir.[138]Bilimin erişemediği ya da yanıtlayamadığı karmaşık, derin ve anlamlı sorular olduğunda insanların bu sorulara cevapları dinde aramamaları gerektiği öne sürülmektedir.[139]

Natüralist Açıdan

Evrim teorisini merkezine alan Dawkins ve Dennett gibi yeni ateistlerin çalışmaları, natüralist felsefenin prensiplerine olan sıkı bağlılıklarını gözler önüne sermektedir. Natüralizm, evrensel olayların ve fenomenlerin bilimsel yöntemlerle incelenmesini gerektirmektedir. Her şeyin doğanın bir parçası olduğunu ve doğa bilimlerinin metodolojileriyle açıklanabileceğini öne süren bir anlayıştır. Natüralist felsefe, geçerli bir felsefi düşünce biçiminin yalnızca duyu deneyimine ve ampirik bilime dayanabileceğini savunmaktadır. Eski çağların deney ve bilime dayanmayan felsefeleri bu çerçevede geçerlilik kazanamamaktadır. Örneğin Platon (öl. MÖ 348/347) ve Aristoteles (öl. MÖ 322) gibi filozofların yaptığı *a priori* soruşturmalar, ampirik bilimlerle çatıştığında felsefenin bilimin otoritesine tam anlamıyla boyun eğeceği ve bilimin sonuçlarının geçerli olacağı görüşü yeni ateistler tarafından benimsenmektedir. Natüralizm, bilime karşıt geleneksel felsefi iddiaları reddederek felsefeyi bilimin bir uzantısı olarak görmeyi savunmaktadır. Yeni ateistlerin bilime ve evrime olan vurguları, temel argümanlarının natüralist felsefe üzerine kurulu olduğunu belirtmektedir. Yeni ateistlerin felsefenin, bilimin

---

[137] Harris, *İnancın Sonu*, 27.
[138] İsmail Şimşek, (2020). *Ataizmden Ateizme: Tanrı ve Yanılgılar* (Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2020), 6.
[139] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 88.

bir devamı olarak kabul edilmesini önerdikleri söylenebilir.[140] Yeni ateistlerin temel iddiaları ve hedefleri bu çerçevede daha iyi anlaşılmaktadır.

Tanrı ve Din Konusu

İnanç, dindar bireyler için yaşamı anlamlandırmanın bir yolu olarak görülmektedir. Bununla birlikte ateizmde Tanrı fikrine yer verilmemektedir. Yeni Ateist filozoflar bu görüşü kabul etmişlerdir. Dawkins, evrendeki düzenli ve uyumlu yapıları Darwin'in evrim teorisini kullanarak izah etmektedir. Bu teoriye göre canlılar en ilkel hallerinden itibaren evrimsel süreçlerle bugünkü karmaşık yapılarına kavuşmuşlardır. Dawkins, Tanrı fikrinin bir varsayım olduğunu öne sürmekte ve Darwinist evrim teorisinin bu varsayımı geçersiz kıldığını savunmaktadır.[141] Ayrıca insanın varoluşu gibi temel sorunlara evrim teorisi ile cevap verilebileceğini belirtmektedir. Darwin öncesinde insanlar varoluşlarına dair sorulara tatmin edici yanıtlar üretememiş ve dünyalarını anlamlandıramadan üç milyar yıl geçirmişlerdir. Darwin'in teorisi, insanlara yaşamın anlamı, var oluş sebepleri gibi konularda açıklamalar getirerek onları hurafe olarak gördüğü inanışlardan kurtarmıştır. Dawkins'in evrim teorisini bu kadar net bir şekilde savunması, onun bu teoriye kesin bir doğruluk atfetmesinden kaynaklanmaktadır.[142]

Dennett, evrimsel süreçlerin öğrenme, derin düşünme ve eylemlerini mantıklı bir değerlendirme ile sıralayabilme kapasitesine sahip varlıkları meydana getirdiğini savunmaktadır.[143] Onun analizine göre dünya teistlerin öne sürdüğü gibi aniden ve mucizevi bir biçimde değil milyarlarca yıl boyunca yavaş yavaş ve tesadüfler sonucunda evrimleşerek bugünkü halini almıştır.[144] Hitchens ise evrimi, dünyamız için gerçek bir "mucize" olarak tanımlamaktadır.[145] Evrimci düşünürler evrenin var oluşunu evrenin kendi iç zorunlulukları ve rastgele düzeniyle açıklamaktadırlar. Bu nedenle evrimci perspektife göre evreni yaratan başka bir

---

[140] Batak, *Naturalizm Çıkmazı: Dennett'ten Dawkins'e Yeni Ateizm'in Felsefi Temelleri ve Teistik Eleştirisi* 19-22-28.
[141] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 209.
[142] Özkan, *Rasyonel Teoloji: Yeni ateizm ve Tanrı:Tanrı'nın Varlığı veya Yokluğu Kanıtlanabilir Mi?,* 186.
[143] Dennett, Özgürlüğün Evrimi, 239.
[144] Daniel Dennett, *Darwin'in Tehlikeli Fikri: Evrim Ve Hayatın Anlamı* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2022), 634.
[145] Christophers Hitchens. *God İs Not Great: How Religion Poisons Everything (*New York: Twelve Hachette Book Group, 2008). 99.

güçten bahsetmek mümkün değildir.[146] Yeni ateistler tarafından benimsenen Darwinci evrim teorisi, aşağıdaki ana tezlere dayanmaktadır:

1) Bütün canlılar, tek bir hücreden evrimleşmiştir.
2) Dünya üzerinde her şey sürekli bir değişim içindedir, canlı türleri de zamanla evrim geçirmektedir.
3) Doğal seçilim, evrimsel değişikliklerin ve türlerin ortaya çıkışını yönlendiren başlıca mekanizmadır.
4) İnsanın zihinsel yetenekleri de dahil olmak üzere pek çok davranış bu ilkelerle açıklanmalıdır.[147]

Yeni ateist düşüncelere göre evrimin doğal seçilim mekanizması aracılığıyla gerçekleştiği ve günümüzde gözlemlenen tüm biyolojik çeşitliliğin temelinde bu sürecin yattığı kabul edilmektedir. Birçok bilim insanı da evrim teorisinin dünya üzerindeki yeni yaşam formlarının nasıl ortaya çıktığını açıkladığını onaylamaktadır. Bu bağlamda milyonlarca yıl öncesinde oldukça basit, tek hücreli canlılarla başlayan yaşam süreci, evrim aracılığıyla daha karmaşık çok hücreli organizmalara evrilmektedir. Doğal seçilim süreci, çevreye en iyi uyum sağlayan, en verimli yaşayan ve hayatta kalmayı başaran bireylerin genlerini gelecek nesillere aktarmaları için onları seçmektedir. Bu seçilim sonucunda üstün özelliklere sahip bireyler üremekte ve iyi genlerini sonraki nesle aktarmaktadır. Bu süreç sonucunda her seçilim basamağında bir önceki nesile göre daha iyi adaptasyon gösteren, daha verimli yaşayan ve hayatta kalmayı sürdüren bireyler ortaya çıkmaktadır.[148] Böylece yeni ateist düşünürler doğada gözlemlenen her fenomeni sonsuz ve ebedi bir kaynağa bağlamaksızın açıklamaktadır.[149].

Yeni ateistler Darwinci evrim teorisinin genetik bilimle harmanlanarak günümüzde yeniden ilgi çektiğini belirtmektedirler. Genlerin teoriye dâhil edilmesiyle teoriye zengin bir biyolojik temel kazandırılmıştır.[150] Bu kapsamda Dawkins birey yerine gen merkezli bir perspektifin doğru olacağını öne sürmüş ve

---

[146] Aliye Çınar, *Tanrı Yanılgısı Üzerine İnanmak ya da İnanmamak* (İstanbul: Profil Yayıncılık,2009), 202.
[147] Ahmet Cevizci. *Felsefe Ansiklopedisi* (Ankara: Ebabil Yayınları, 2006), 165.
[148] Amir Aczel. *Bilim Tanrı'nın Varlığını İnkâr Edebilir Mi?* (İstanbul: Ka Kitap,2015), 170
[149] Flew. *Yanılmışım Tanrı Varmış*, 134.
[150] Ramazan Atlı, *Yeni Ateizm'de Ahlâkın Kaynağı Sorunu* (Master's Thesis, 2023),25.

geni, "*uzun süreler boyunca varlığını sürdürebilecek kromozom parçası*" olarak nitelendirmiştir. Genin basit, bölünmeye dirençli, neredeyse ölümsüz, yaşlanmaz ve kararlı bir yapıda olması, onun doğal seçilimde temel bir birim olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Doğal seçilimin işleyişi, genlerin kopyalanması ve bu süreçte daha başarılı olanların seçilerek devam etmesi şeklinde işlemektedir. Kopyalama sürecindeki mükemmeliyetten uzak durum, zamanla "kopyalama hatalarına" yol açmış ve bu hataların artışı genetik çeşitliliğin artmasını sağlamıştır. Böylece aynı genlerin sürekli olarak eş kopyalar olarak ortaya çıkmasının önüne geçilmiştir. Bu süreç, çeşitli genetik kopyaların ortak bir atadan türemesine olanak tanımıştır.[151] Evrim sürecinde doğal seçilim türlerin eksiltilmesinden sorumlu olurken, kopyalama hataları yani mutasyonlar yeni özelliklerin eklenmesini sağlamıştır.[152] İlk ortak atanın cansız maddeden tesadüfi bir şekilde ortaya çıkışı ile başlayan bu süreç, tüm canlıların evrimleşerek çeşitlenmesine yol açmıştır. Evrim, bu bakış açısıyla kendiliğinden türeyen ilk canlıdan nesiller boyu süren bir farklılaşma sürecidir. Yeni Ateistler tüm canlı türlerinin cinslerinin, familyalarının, sınıflarının, filumlarının ve âlemlerinin var oluşunu bu çerçevede açıklamaktadır.[153]

Yeni ateistler, teistlerin akıllı tasarım iddialarına karşı evrenin anlatımında indirgemeci bir metodoloji öne sürmektedir. İndirgemecilik, canlıların yapısal olarak basit ilk hücrelere dek indirgenebilirliğini savunmaktadır.[154] Bu yaklaşıma göre evren geleceği görmeyen, plan yapma yetisi olmayan ve amacı bulunmayan bir mekanizma tarafından oluşturulmuş gibi görünmektedir, ancak bu sadece bir illüzyondur.[155]Dawkins, William Paley'in (öl. 1805) Tanrı'nın varlığını desteklemek amacıyla ileri sürdüğü akıllı tasarım argümanının Darwin tarafından geçersiz kılındığını iddia etmektedir.[156] Ancak düşünce tarihi boyunca evrim teorisini benimsemiş ancak teist inançlara sahip olan pek çok düşünür de olmuştur.[157] Bu düşünürler, evrim teorisinin kabulünün Tanrı'yı inkâr etmeyi gerektirmediğini, aksine Tanrı'nın evreni yaratma metodu olarak evrimi kabul eden

---

[151] Richard Dawkins. *Gen Bencildir* (İstanbul: Kuzey Yayınları,2014), 39-56.
[152] Richard Dawkins. *Kör Saatçi* (İstanbul: Kuzey Yayınları,2021), 247.
[153] Taslaman, *Evrim Teorisi, Felsefe ve Tanrı*,133.
[154] İsmail Şimşek, *Yeni Başlayanlar İçin Din Felsefesi* (Ankara: Otto Yayınları,2021),83.
[155] Dawkins, *Kör Saatçi,* 247.
[156] Richard Dawkins, *Ruhtaki Bilim* (İstanbul: Kuzey Yayınları, 2018).
[157] Bayrakdar, Mehmet. (2018). *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi* (Ankara: Otto, 2018), 37.

teorilere yer verdiklerini öne sürmektedirler.[158] Diğer yandan evrenin başlangıcı üzerine değişik hipotezler mevcut olduğu gibi evrim teorisine dair de çeşitli görüşler bulunmaktadır. Örneğin Jean-Baptiste Lamarck (öl. 1829), Darwin'den önce evrimi desteklemiş ancak tüm canlıların ortak bir atadan türediğini öne sürmemiştir.[159] Bu durum düşünce tarihi içerisinde yeni ateistler tarafından savunulan evrim teorisi ile diğer evrim teorileri arasında belirgin farklar olduğunu göstermektedir.

Evrim teorisinin Tanrı inancına karşı bir argüman oluşturamayacağı savunulmaktadır. Evrim anlaşıldığında Tanrı'nın yaratma metodunu temsil edebilmektedir. Evrim teorisinin altında yatan genetik süreçler ve türleşme gibi mekanizmalar doğal düzenin ne kadar dengeli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu hassas süreçler yönlendirilmekte olan bir üst akıl bulunduğuna dair fikirleri güçlendirmektedir. Bu nedenle ateistler tarafından savunulan evrim teorisi, teizm açısından da destekleyici olarak değerlendirilebilmektedir.[160] Yeni Ateistler kendilerini inançsız, inanmayan, anti-teist ve din eleştirmeni olarak tanımlamaktadırlar. Dinin irrasyonel, patolojik ve tehlikeli olduğunu öne sürmektedirler. Bunun temelinde dinlerin önyargı, ayrımcılık ve şiddet gibi olumsuzlukların kaynağı olduğu düşüncesi bulunmaktadır.[161]

Bu düşünürler Tanrı inancının gerçeklikten uzak oluşunun insanları olumsuz etkilediğini öne sürmekte ve rasyonel bireylerin bu inancın ortadan kaldırılması için çaba sarf etmesi gerektiğini savunmaktadırlar.[162] Bu bağlamda "Dört Atlı" ismini almış bu hareket, bilimsel bir yaklaşımla Tanrı fikrini insan zihninden silmeyi hedeflemektedir.[163] Özellikle Harris, dini cehalet ve terörizmin bir kaynağı olarak tanımlamış ve insanların dini dogmalardan arındığında savaşların, kölelik ve yamyamlık gibi tarihin tozlu sayfalarında kaybolacağını iddia etmektedir.[164] Dawkins ise dinin zararlarına dikkat çekmekte ve "ılımlı" dindarlarla mücadele

---

158 Hakan Hemşinli, H. *Ateizm* (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2019), 188.
159 Taslaman, *Evrim Teorisi, Felsefe ve Tanrı*,101.
160 Fatih Özgökman, "Evrim teorisi Tanrı inancını dışlar mı?", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2015), 59.
161 Kettell, *What's Really New About New Atheism?*, 2.
162 Nuri Çiçek, "Din, Ahlak, Evrim" *Mütefekkir, 2*/3 (Haziran 2015), 205.
163 Karen Armstrong, *Tanrı Savunusu: Din Aslında Nedir?* (İstanbul: Pegasus Yayınlar, 2019), 419.
164 Harris, *İnancın Sonu*, 39.

edilmesi gerektiğini belirtmektedir. "*Dinî inanca sırf dinî inanç olduğu için saygı gösterilmesi gerektiği düşüncesi kabul edildiği sürece Usame bin Ladin ve intihar bombacılarının inancına saygı göstermek zorlaşır. Ilımlı din öğretileri, aşırıcılığa yol açan potansiyel tehlikeler barındırmaktadır.* [165]"

Yeni ateizmin önde gelen isimlerinden Dennett de dinin tehlikeli bir aslan gibi olduğunu ve güvenlik gerekçesiyle kontrol altında tutulması gerektiğini savunmaktadır; "*Evet, aslan görünüş olarak etkileyici fakat aynı zamanda son derece tehlikelidir. Serbest bırakıldığında zarar verebilir, bu nedenle güvenlik açısından kafes içinde tutulmalıdır. Dinler de benzer şekilde, mutlak bir zorunluluk halinde kafeslenmelidir.*" [166]

Hitchens, bilimsel gelişmelerin ışığında dini inançların açıklama gücünün azaldığını belirtmiştir; "*Dinin temelleri zayıflamıştır. Teleskop ve mikroskopun keşifleri ile dini anlatımlar artık mühim bir bilgiyi açıklamamaktadır*."[167]

Yeni ateizm akımı, dinlerin toplumsal zararlara neden olduğunu, uygarlık süreçlerini yavaşlattığını, özgür düşünceyi kısıtladığını ve bilimsel ilerlemeyi engellediğini öne sürmektedir. Bu akıma göre dinler sıklıkla savaş, şiddet ve bağnazlıkla ilişkilendirilmektedir. Yeni ateistlerin, "yeni" olarak adlandırılmalarının sebebi, dinlere karşı benimsedikleri bu eleştirel tutumdan kaynaklanmaktadır. Çünkü bu görüşü savunurken inanç sahibi kişiler arasında bir ayrım yapmamaktadırlar. Ancak bilime önemli katkılarda bulunmuş birçok dindar bilim insanı bulunmaktadır. Newton ve Einstein gibi ünlü fizikçiler,[168] matematik alanında Harezmi (öl. 850), tıp tarihinde otorite olarak kabul edilen İbn-i Sina (öl. 1037) ve atom teorisini bin yıl öncesinden tartışan İbnu'l-Heysem (öl. 1040) bu kişiler arasında sayılmaktadır.[169]

Yeni ateistler bilimin ve dinin doğaları itibariyle zıt olduğunu ileri sürmektedir.[170] Bilimi dinin tam karşıtı olarak konumlandırılmış bir alan olarak

---

[165] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 382.
[166] Dennett, *Darwin'in Tehlikeli Fikri: Evrim ve Hayatın Anlamı*, 627.
[167] Hitchens. *God İs Not Great: How Religion Poisons Everything,* 339.
[168] Aydın, *Ateizm Yanılgısı*, 280.
[169] Selim Özarslan, "İslam Düşüncesi ve Müslüman Bilim Adamları." *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8*/15 (Aralık 2019), 39.
[170] Bilgili, *Bilim Ne Değildir? Yeni-Ateist Bilim Anlayışının Felsefî ve Sosyolojik Analizi*, 25.

değerlendirmektedirler, çünkü bilim onların görüşüne göre dinin neden olduğu olumsuz etkilerden kurtulmanın çaresidir. Bilimin, yalnızca doğa yasalarını açığa çıkarmakla kalmadığını aynı zamanda hayatın çeşitli alanlarında rehberlik ettiğini savunmaktadırlar. Bu yönlendirme, evrim teorisi vasıtasıyla ahlak ve din dahil olmak üzere yaşamın her yönünün açıklanmasını mümkün kılmaktadır.[171] Ancak evrim teorisinin asıl amacı varoluşumuzu anlamaya yönelik bir bilimsel arayış içermekte olup Tanrı'yı dışlamaya yönelik bir çaba taşımamaktadır. Darwin, türlerin nasıl ortaya çıktığını, o dönemdeki bilimsel veriler ışığında açıklamaya çalışmıştır.[172] Aslında din ve bilim arasındaki çatışmanın temel nedenlerinden biri, bilimin, dinin özelliklerini ve işlevlerini de kapsayacak şekilde yanlış algılanmasından kaynaklanmaktadır. Din ile bilimi birbiriyle karıştırmak ve birini diğerine baskın kılmaya çalışmak, çatışmayı kaçınılmaz hale getirmektedir.[173]

Yeni ateistler bilimi, insanlık için güvenilir tek kaynak olarak görmekte ve insanlığın yönlendirilmesi için bilimin sunduğu verilerden yararlanılması gerektiğini öne sürmektedirler. Onlar açısından doğru bilginin tek kaynağı bilimdir.[174]

Dawkins, dinlerin temelde kanıtlara dayanmamasını temel kusurlarından biri olarak görmektedir. Buna karşın bilimin dürüstlük üzerine kurulu olduğunu ve bu yüzden dinlerden daha faziletli olduğunu savunmaktadır.[175] Yeni ateist hareket, bilime olan bu kesin vurguyu daha önceki ateist düşünce akımlarından daha belirgin bir şekilde ön plana çıkarmaktadır. Marx'ın tarihe, Feuerbach'ın antropolojiye, Freud'un psikolojiye ve Durkheim'ın ise sosyolojiye yaptığı vurgularla bu düşünürler Tanrı'nın var olmadığını iddia etmişken, yeni ateistler Tanrı'nın reddini bilimin mutlak güvenilirliğine dayandırmaktadır.[176] Bu düşünceye göre dinin yerini bilim almaktadır ve ahlâkın kaynağı olarak bilimsel süreçleri göstermektedirler.[177]

---

[171] Bilgili, *Bilim Ne Değildir? Yeni-Ateist Bilim Anlayışının Felsefî ve Sosyolojik Analizi*, 41.
[172] Şimşek, *Yeni Başlayanlar İçin Din Felsefesi*,153.
[173] Tuncay İmamoğlu, *Din Felsefesi* (Erzurum: Eser Yayınları, 2020), 133.
[174] Bilgili, *Bilim Ne Değildir? Yeni-Ateist Bilim Anlayışının Felsefî ve Sosyolojik Analizi*, 23.
[175] Dawkins, *Ruhtaki Bilim*, 173.
[176] Coşkun, *Ateizm ve İslam: Kelamî Açıdan Modern Çağ Ateizminin Eleştirisi*, 98.
[177] Şimşek, *Yeni Başlayanlar İçin Din Felsefesi*,87; Armstrong, *Tanrı Savunusu: Din Aslında Nedir?*, 418.

Yeni Ateistler ayrıca dinlerin insan eliyle şekillendiğini ileri sürmektedirler. Bu bakış açısına göre dinler, insanların farklı nedenlerle oluşturduğu yapılar olarak görülmektedir.[178] Örneğin Dawkins, Tanrı kavramını kutsallıktan ve yücelikten uzak, insan yapımı bir olgu olarak tanımlamaktadır. Ona göre bu kavram belirli bir süreç sonucunda ortaya çıkmış ve ardından bir virüs gibi zihinden zihne yayılmıştır. Dawkins, Tanrı ve din kavramlarını virüsle benzetmesinin sebebi, bu kavramların zararlı olduğunu düşünmesidir.[179] Hitchens ise insanların çeşitli korkuları nedeniyle Tanrı inancını geliştirdiklerini ve buna bağlı olarak insan ruh hallerinin çeşitliliği oranında Tanrı'nın varlığına dair argümanların bulunduğunu belirtmektedir.[180]

Din Dili

Mantıkçı pozitivistler, doğrulanamayan ifadeleri anlamsız olarak kabul etmektedirler ve bu kapsamda doğrulanamadığı için dini dil eleştirilere maruz bırakmaktadırlar. Bu yaklaşımın temel alındığı ilke kendi içerisinde doğrulanabilir bir özellik taşımamaktadır. Bu durum bazı düşünürler tarafından ilkenin kendisinin de doğrulanamayacak nitelikte olduğuna işaret edilmekte ve bu eleştiriler literatürde yer almaktadır. [181]

Diğer yandan Ludwig Wittgenstein (öl. 1951), dini dilin içsel bir tutarlılık ve anlam bütünlüğü barındırdığını savunarak bu dile karşı sergilenen katı tutuma bir meydan okuma sunmaktadır. Wittgenstein farklı oyunların oynanış biçimlerini benzer bir çelişkinin olmadığı bir örnek olarak göstermektedir. Mesela basketbol oyununda topa elle dokunulması serbestken, futbolda topa ayakla oynamanın esas olduğunu ve ellerin kullanılmadığını belirtmektedir. Her oyun kendi içindeki kuralları çerçevesinde değerlendirildiğinde, aynı oyun içerisinde farklı davranışların çelişki oluşturacağını ancak farklı oyunlarda bu tür davranışların çelişki yaratmayacağını öne sürmektedir.[182]

---

[178] Bilgili, *Bilim Ne Değildir? Yeni-Ateist Bilim Anlayışının Felsefî ve Sosyolojik Analizi*, 24.
[179] Haticetül Kübra Özelçi, *Richard Dawkins'e Göre Din-Bilim İlişkisi* Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 47.
[180] Christopher Hitchens, *Mr. Universe | Vanity Fair. Vanity Fair*. (The Complete Archive, 1992) 57.
[181] William Blackstone, *Dinsel Bilgi Sorunu* (Ataç Yayınları, 2005), 27.
[182] Turan Koç. *Din Dili* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 227.

Bir dini metni doğru bir şekilde anlamlandırmak için onun amacını, ayetlerin nüzul sebeplerini, iniş bağlamını, sosyolojik zeminini ve muhataplarının zihniyetini derinlemesine kavramak önem taşımaktadır. Dini dilin anlaşılabilir ve anlamlı olabilmesi, bu dilin içsel bir bakış açısıyla ele alınmasını gerektirmektedir. Dışsal bir bakış açısı ise olayları yeterince değerlendirmeme, özgün bir dil üslubunun olmadığını varsayma ve ayetleri bağlamsız şekilde okuma gibi eksikliklere sebep olabilmektedir.[183]

Wittgenstein, anlamı kelimelerin kullanıldığı bağlama göre belirlemiştir.[184] Eğer sözcükler, kullanımlarıyla anlam kazanıyorsa bir ifadenin diğer bir ifadeden anlamlı ya da anlamsız, doğru ya da yanlış olarak nasıl ayrılabileceği sorgulanmaktadır. Bu sebepten dolayı mantıkçı pozitivistler tarafından ileri sürülen doğrulanamayan şeylerin anlamsız olduğu iddiası geçerli bir yaklaşım olamamaktadır.[185] Bilim ile din arasındaki ilişkiler çatışma, ayrışma, entegrasyon ve diyalog olarak incelenmektedir.[186]

Kötülük Problemi

Dünyada yaşanan kötülükler ve Tanrı'nın varlığı arasındaki ilişki tarih boyunca pek çok düşünür tarafından sorgulanmış bir konudur.[187] Bu konu üzerinde düşünen filozoflardan Epicurus (öl. MÖ 270), Tanrısal inançlar ile kötülüklerin birlikteliğini problematize eden ilk düşünürlerden biri olarak kabul edilmektedir. Epicurus, dünyada var olan kötülükleri Tanrıların eseri olmayan bir dünya düzeninin kanıtı olarak görmektedir. Eğer bir Tanrı varsa, kötü olayların bu kadar yaygın olmaması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre Tanrılar ne insanlarla ne de dünya ile bir ilişki içinde bulunmaktadırlar. Kendi varlıkları içinde huzur içinde yaşamaktadırlar ve dünyadaki işleyişe karışmamaktadırlar.[188]

---

183 Koç, *Din Dili*, 226.
184 Blackstone, *Dinsel Bilgi Sorunu*, 35.
185 Koç, *Din Dili*, 178.
186 Hasan Özalp,"Bilim-Din İlişkisinde Uzlaşmacı Yaklaşımlar" (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2012), 84.
187 Necip Taylan, "Din Felsefesinde Kötülük Problemi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11-12*. (1997), 48.
188 Topaloğlu- Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 59.

Kötülük problemi üzerine yoğunlaşan bir diğer filozof ise David Hume'dur (öl. 1776). Hume, Epicurus'un sorularını daha sistemli bir çerçeveye oturtarak şu ifadeleri kullanmaktadır; "*Tanrı kötülükleri önleme arzusunda mıdır fakat gücü mü yetmemektedir; bu durumda O güçsüz olmaktadır. Ya da gücü yetmekte fakat önlemek istemiyor mudur; o zaman O kötü niyetli olmaktadır. Eğer Tanrı hem güçlü hem de kötülükleri yok etmek niyetinde ise bu kadar kötülük nasıl var olabilmektedir?*"[189]

Görülüyor ki ilahi nitelikler taşıyan bir Tanrı'nın varlığı ile kötülüğün bir arada bulunamayacağı düşüncesi bu ve benzeri soruların arkasında yatan temel kabulü oluşturmaktadır. Zira insanlık tarihi boyunca yaşamın hem insanlara hem de diğer canlılara zarar verdiği, yaraladığı, sakat bıraktığı veya öldürdüğü gözlemlenmektedir. İnsanlar, yaşanan bu kötülükleri ya Tanrı'nın var olmadığına bağlamakta ya da Tanrı'nın dışında bir gerçeklik olarak görüp ona tapınma yolunu seçmektedirler. Bu durumun en belirgin örneklerinden biri, Zerdüşt dininde Ehrimen adı verilen kötülük tanrısı olgusunda karşımıza çıkmaktadır.[190]

Kötülük Türleri

Çevresel ya da uzak mekânlarda yaşanan olaylar insanların zihinlerinde kötülük problemi oluşmasına sebep olmaktadır. Bu kötülükler, insanların eylemleri sonucunda ya da doğanın sebep olduğu durumlar sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kötülüklerin çeşitli alanlardan kaynaklanması, düşünürlerin çeşitli sınıflandırmalar yapmasını gerektirmektedir. Genel kabule göre kötülükler metafiziksel, doğal ve ahlaki olmak üzere üç ana kategoriye ayrılmaktadır:[191] Metafiziksel ve doğal kötülükler genellikle Tanrı ile ilişkilendirilirken; ahlaki kötülük esasen insana ve dolaylı yoldan Tanrıya atfedilmektedir.

Metafiziksel kötülük fiziksel dünyadan kaynaklanan ya da insanın özgür iradesinin kötü kullanımından ortaya çıkan kötülükler, sonuç olarak sistemi yaratan temel ilke olan tanrı tarafından dünya ve insanın eksik yaratılmasıyla bağlantılıdır. Nedensellik zincirinin başında Tanrı'nın yer alması, bu kötülüklerin fizik ötesi bir

---

189 Aydın, *Din Felsefesi*, 213.
190 Topaloğlu- Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 2.; Yusuf Tan, *Gönül Mütefekkiri Mevlânâ'da Tanrı-İnsan İlişkisi* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2022), 124.
191 Cafer Sadik Yaran, *Kötülük ve Theodise* (Ankara: Vadi Yayınları, 1997), 27.

boyuta taşınmasına neden olmaktadır. Bu nedenle Gottfried Leibniz (öl. 1716), metafiziksel kötülüğü varlıkların içsel sınırlılıkları ve sonluluklarından kaynaklanan eksiklikler olarak tanımlamaktadır.[192]Kemale ulaşmamış bu varlıkların kötülük yaratması beklenen bir durum olarak görülmektedir.

Doğal kötülük insan müdahalesi olmaksızın doğanın kendi ontolojik yapısından kaynaklanan depremler, volkanik patlamalar, seller gibi doğal afetler, ayrıca kıtlıklar, hastalıklar ve sakat doğumlar gibi durumlar bu kötülük türünü oluşturmaktadır.[193] Bazı düşünürlere göre doğal kötülükler, insanların isyankâr davranışlarının, hatalarının ya da günahlarının bir sonucu olarak Tanrı tarafından cezalandırma amacıyla yaratılmaktadır.[194] Yani kötülüğün Tanrı'nın özünden mi, yoksa maddenin özünden mi kaynaklandığına dair doğru bir ayrım yapılması önem taşımaktadır. Fârâbî'nin (öl. 951) ifadesiyle, maddenin yetkinlik kabul etmemesi, kötülüğün var oluş sebebini oluşturmaktadır.[195] Bu da zorunlu olarak sınırlı ve eksik olan maddi dünyada kötülüklerin oluşumuna yol açmaktadır.

Bu bağlamda doğal afetlerin varlığının mı yoksa bu afetlerin sebep olduğu sonuçların mı kötü olduğu sorusu önem kazanmaktadır. Genel olarak kabul edilen görüş, kötülüğün doğal afetlerin varlığından ziyade bu afetlerin sebep olduğu olumsuz sonuçlardan kaynaklandığı yönündedir.[196] Alınacak önlemler, doğal afetler sonucu oluşabilecek birçok kötü durumdan bizi koruyacaktır.

İnsanların iradelerini kötülük yönünde kullanmaları, özgür irade kapasitesine sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.[197] İnsanların kötü tercihler yapmalarında baskın hale gelen kıskançlık, nefret ve bencillik gibi duyguların önemli bir rolü bulunmaktadır.[198]İnsanın kötülüğü seçmesi üzerine düşünüldüğünde, Tanrı'nın neden kötülük yapabilecek bir iradeyi insanlarda

---

192 Cafer Sadik Yaran, *Kötülük ve Theodise* (Ankara: Vadi Yayınları, 1997), 27.
193 Ergin Ögcem. "Ateizmden Deizme: Antony Flew" Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013), 67; Yaran, *Kötülük ve Theodise*, 27.
194 Ögcem, Ateizmden Deizme: Antony Flew", 67.
195 Aydın, *Din Felsefesi*, 152.
196 Yaran, *Kötülük ve Theodise*, 27.
197 Metin Yasa, *Tanrı ve Kötülük* (Ankara: Elis Yayınları, 2014),195
198 Yasa, M *Tanrı ve Kötülük*, 20.

yaratmış olduğu sorulabilir. Ayrıca insanların kötü tercihler yapmaları esnasında Tanrı'nın neden müdahale etmediği de sorgulanabilir.[199]

Kötülüğün hem doğal düzenin bir parçası olarak hem de insan iradesiyle ilişkilendirilerek meydana gelmesi, insanları bu olguları anlamlandırmaya yönlendirmektedir. Dünyadaki kötülüğün varlığı, bazı düşünürler tarafından Tanrı'nın varlığını sorgulamaya sevk etmektedir ve bu durum ateizme yönelim olarak sonuçlanabilmektedir.[200] Diğer yandan bazıları maddenin mükemmeliyete erişememesi, iyiliğin ancak kötülük sayesinde anlaşılabilmesi ve belirli kötülüklerin insanı geliştirebileceği gibi nedenlerle Tanrı ve kötülüğün birlikte var olabileceğini iddia etmektedir.[201]

2.4. Yeni Ateizm ve Unsurları

Yeni Ateistler

Rönesans ve Reform hareketlerinin Batı dünyasında Kilise'nin dogmalarına yönelik başlattığı muhalefet, zamanla akılcılık ve deneyciliği merkeze alan mekanik evren görüşünün ve materyalist bir dünya anlayışının ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Bu süreç, dinlere ve Tanrı inancına meydan okuyan, din karşıtlığına dönüşen yeni akımların doğmasına olanak tanımıştır. Akıl ve bilimi temel alan materyalizm çerçevesinde natüralist bir varlık görüşünü benimseyen pek çok düşünür, bilimsel ve doğalcı metodolojilerin Tanrı kavramını dışladığını öne sürmüş ve Tanrı'nın varlığını inkâr eden bir paradigma geliştirmiştir.[202]

Son dönemlerde din muhalifliğini yaygınlaştıran ve dini duyguları ile yönelimleri psikolojik, sosyolojik ve antropolojik açıdan açıklayarak Tanrı'nın varlığını reddeden teorilere dayanan, hakikati ilahi referanslardan bağımsız olarak gören, Tanrı'nın varlığı fikrine karşı çıkan ve insanları alaya alan militan ateistlerin sesleri yükselmekte ve bu yönde "New Age" yapılanmalar ortaya çıkmaktadır. Özellikle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da etkisini artıran ve yeni ateizm ya da

---

[199] Yasa, M *Tanrı ve Kötülük*, 221.
[200] Yasa, M *Tanrı ve Kötülük*, 203-206.
[201] Yasa, M *Tanrı ve Kötülük*, 203-206.
[202] Fatma Aygün, *Ateizme Yol Açan Başlıca Faktörlerden Biri Olarak 'Fanatizm ve Dışlayıcılık'. İçinde İslam Düşüncesinde Ateizm Eleştirisi Sempozyumu Kitabı* (Ankara: Elis Yayınları,2019), 73.

diğer adıyla militan ateizm olarak bilinen bu fanatik akım, Batı'da Hristiyanlığı, uluslararası alanda ise özellikle İslam'ı hedef almaktadır.[203]

Yeni Ateizm, günümüzde oldukça dikkat çeken ve çağımızın ateist düşünceleri ile şekillenen bir ateist ekol olarak karşımıza çıkmaktadır.[204] Bu hareket, 2000'li yılların başından itibaren öne çıkmaya başlamış ve Hitchens, Dennett, Dawkins, ve Harris gibi düşünürlerin görüşleriyle anılmaktadır.[205] "Yeni Ateizm" terimi ise Wolf tarafından 2006 yılının Kasım ayında Wired dergisinde yayımlanan bir makalede ilk kez kullanılmıştır.[206] Çağımızda pek çok ülkede, Türkiye'de dahil olmak üzere en etkili ve en çok taraftar toplayan ateist akım yeni ateizm olarak tanımlanmaktadır. Bu akımın "yeni" olarak adlandırılmasının nedeni, önceki ateist düşünürlerden farklı kabul edilen görüşler benimsemesi olarak gösterilmektedir.[207]

Eylül 2007'de Dört Atlı olarak bilinen grubun tamamını bir araya gelerek bir sohbet toplantısı düzenlemiş, Hitchens'ın Washington'daki evinde iki saat süren özel bir tartışma gerçekleştirilmiştir. Bu tartışma kayda alınmış ve "*Mahşerin Dört Atlısı*" adıyla yayımlanmıştır. Aynı zamanda 2010 yılında Hitchens ve Dinesh D'Souza arasındaki Tanrı temalı tartışmalarda bu dört kişiye "*Kıyametin Dört Atlısı*" adı verilmiştir. Bu ifade, İncil'de geçen "*Mahşerin Dört Atlısı*" hikâyesinden esinlenmektedir.[208]

Yeni ateizm hareketinin öncülerinden olan "Ateizm'in Dört Atlısı", 2004 ile 2007 yılları arasında dinlere bilimsel bir saldırı başlatmıştır.[209] Bu dönemde yayımlanan beş kitap, pek çok çevrede büyük ilgi görmüş ve dünyanın en çok satanları arasına girmiştir.[210] Bu eserler; Harris'in "*İnancın Sonu: Din, Terör ve Aklın Geleceği*" (2004) ve "*Hristiyan Bir Ulusa Mektup*" (2006), Dennett'ın

---

[203] Aygün, *Ateizme Yol Açan Başlıca Faktörlerden Biri Olarak 'Fanatizm ve Dışlayıcılık'. İçinde İslam Düşüncesinde Ateizm Eleştirisi Sempozyumu Kitabı*, 73.
[204] Özkan, *Rasyonel teoloji:Yeni ateizm ve Tanrı:Tanrı'nın Varlığı veya Yokluğu Kanıtlanabilir Mi?,* 15.
[205] Bilgili, *Yeni Ateizm ve Eleştirisi*, 35; Özkan, *Rasyonel teoloji:Yeni ateizm ve Tanrı:Tanrı'nın Varlığı veya Yokluğu Kanıtlanabilir Mi?,* 15.
[206] Flew. *Yanılmışım Tanrı Varmış*, 12.
[207] Bilgili, *Bilim Ne Değildir? Yeni-Ateist Bilim Anlayışının Felsefî ve Sosyolojik Analizi*, 25.
[208] Dennett, *Dört Atlı*, 54.
[209] Saban Ali Düzgün, *Dini Anlama Kılavuzu* (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 23.
[210] Dennett, *Dört Atlı*, 23; Flew. *Yanılmışım Tanrı Varmış*, 12.

"*Büyüyü Bozmak: Doğal Bir Olgu Olarak Din*" (2006), Hitchens'ın "*Tanrı Büyük Değildir: Din Her Şeyi Nasıl Zehirlemektedir?*" (2007) ve Dawkins'in "*Tanrı Yanılgısı*" (2006) adlı çalışmalarıdır.[211]

"Ateizm'in Dört Atlısı" dışında bu düşünce akımını destekleyen diğer önemli isimler de bulunmaktadır. Victor J. Stenger, fizikçi, felsefeci ve "*Başarısız Hipotez Tanrı*" kitabının yazarıdır; Lawrence M. Krauss, fizikçi, kozmolog ve "*Hiç Yoktan Bir Evren*" kitabının yazarıdır; Steven Pinker, bilişsel bilim insanı, dilbilimci, psikolog ve "*Zihin Nasıl Çalışır?*" kitabının yazarıdır; Michel Onfray, filozof ve "Ate*ist Manifesto: Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam'a Karşı Dava*" kitabının yazarıdır; David Silverman, Amerikan ateistlerinin başkanı ve "*Tanrı'yla Mücadele: Dindar Bir Dünyada Ateist Manifesto*" kitabının yazarıdır; Ayaan Hirsi Ali, aktivist, eski Hollanda milletvekili ve "*Kâfir*" ile "*Kafesteki Bakire*" kitaplarının yazarıdır. Hirsi, Eylül 2007'deki toplantıya davet edilmiş ancak katılamamıştır. Daha sonra "*Dört Atlı'ya artı bir atlı-kadın*" olarak anılmaya başlamıştır.[212]

Yeni Ateistler, kendilerinden farklı olan insanlara tahammül göstermeyen, dini ve dindarları yok edilmesi gereken bir düşman olarak görmekte ve din ile bilimi gerçek anlamından oldukça farklı bir şekilde tasvir etmektedirler.[213] Ayrıca din ve bilim arasında kesin bir çatışma olduğunu öne sürerek bilimcilik yapmaktadırlar.[214] En önemli nokta ise Tanrı inancını, dini ve dindarları dünyadaki kötülüklerin kaynağı olarak göstermektedirler. Bu düşüncelerini yüksek sesle ve açıkça ifade etmekte, inananlara karşı hırçın, saldırgan ve kavgacı bir tutum sergilemektedirler. Bilim insanı olsunlar ya da olmasınlar bilimi kendi düşüncelerini desteklemek için sıkça kullanmaktadırlar.[215] Yani ateizm bilimsel bir iddia tarafından destekleniyor gibi bir izlenim yaratmaktadırlar.[216]

---

[211] *Dini Anlama Kılavuzu,* 24.
[212] Özkan, *Rasyonel Teoloji: Yeni ateizm ve Tanrı: Tanrı'nın Varlığı veya Yokluğu Kanıtlanabilir Mi?,* 15 vd.
[213] Aygün, *Ateizme Yol Açan Başlıca Faktörlerden Biri Olarak 'Fanatizm ve Dışlayıcılık'. İçinde İslam Düşüncesinde Ateizm Eleştirisi Sempozyumu Kitabı,* 73.
[214] Bilgili, *Yeni Ateizm ve Eleştirisi*, 35.
[215] Aczel. *Bilim Tanrı'nın Varlığını İnkâr Edebilir Mi? ,* 24.
[216] Dorman, "*Bilimsel Ateizm'e Ateist Düşünürler Tarafından Getirilen Eleştiriler. Kaygı*", 481.

Stenger, yeni ateistlerin fikirlerini bilimsel bir bakış açısıyla ifade ettiklerini, kutsal kitaplardaki anlatılardan ziyade gözlemlenebilir evreni temel alarak fikirlerini şekillendirdiklerini belirtmektedir.[217] Ancak Stenger'ın düşüncelerinin aksine yeni ateistler bilimi ve bilimselliği kendi ideolojik görüşlerini meşrulaştırmak amacıyla çarpıtarak sunmaktadırlar. Özellikle bilim tarihini çarpıtarak bilime zarar vermektedirler ve bilimi kendi dünya görüşlerine aykırı öğretileri yok etmek amacıyla kullanmaktadırlar.[218]

Tanrı inancına ve dine yönelik eleştirileri olan bu düşünürler, ateizmin günümüzde bireyin benimsemesi gereken en anlamlı tutum olduğunu savunmaktadır. Bu tutumun en önemli yönü, insanların her türlü inançtan uzaklaşıp bilime güvenmeleri ve inanmaları gerekmesi yönünde olmaktadır. Yeni ateistler, bu fikirleriyle geleneksel ateizmden ayrılan birkaç noktada belirgin bir konumda bulunmaktadır. Örneğin Harris, inançsızlığın değersiz ve tehlikeli olduğunu, Dawkins Tanrı inancının bir yanılgı olduğunu, Dennett kutsalların büyüsünün bozulması gerektiğini, Hitchens dinin her şeyi zehirlediğini ve Stenger'ın Tanrı'nın var olmadığını bilimin artık kanıtladığını iddia etmektedir.[219]

Yeni ateistler, hayatlarında dine başvurmayan seküler bireyler olmakta ve Tanrı'nın varlığı hakkındaki argümanları ikna edici bulmamaktadır. Onlar, bu konuda hiçbir şüpheye düşmeden Tanrı'nın var olmadığından emin olmaktadırlar.[220] Ancak Dawkins, Tanrı'nın var olmadığından neredeyse emin olduğunu söylemektedir ancak O'nun var olmadığının kesin olarak kanıtlanmasının mümkün olmadığını belirtmektedir.[221]

Yeni ateistler, dinin insanlık için hem yanıltıcı hem de zarar verici olduğunu savunmaktadırlar ve dinin toplumdan tamamen çıkarılması gerektiğini öne sürmektedirler.[222] Bu düşünceye göre din, eski bir kalıntıdan başka bir şey olmadığı

---

[217] Özkan, *Rasyonel Teoloji:Yeni ateizm ve Tanrı:Tanrı'nın Varlığı veya Yokluğu Kanıtlanabilir Mi?,* 16.
[218] Bilgili, *Yeni Ateizm ve Eleştirisi*, 35.
[219] Özkan, *Rasyonel Teoloji:Yeni ateizm ve Tanrı:Tanrı'nın Varlığı veya Yokluğu Kanıtlanabilir Mi?,* 15.
[220] Bilgili, *Yeni Ateizm ve Eleştirisi*, 34.
[221] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 64.
[222] Özkan, *Rasyonel teoloji:Yeni ateizm ve Tanrı:Tanrı'nın Varlığı veya Yokluğu Kanıtlanabilir Mi?,* 16-17.

için modern dünyada yeri olmamaktadır.[223] Bilimin mitoloji tarafından önceden açıklanmaya çalışılan pek çok konuyu bugün daha net cevaplandırdığını belirtmektedirler. Örneğin Harris, modern dinlerin antik Roma döneminde Zeus'a olan inançtan farklı olmadığını iddia etmektedir.[224] Bazı dinler geçmişte topluluklar arasında birlik ve bütünlük sağlasa da günümüzde gözlenen dini aşırılıklar ve ılımlı dini yorumlara karşı sergiledikleri ön yargılı tutumlar, dinlerin olumlu hiçbir etkisinin olmadığını ortaya koymaktadır.[225]

Yeni ateistlerin tutumlarının arkasındaki ana düşünce, dinin sadece yanıltıcı değil aynı zamanda toplum ve birey için tehlikeli öğretiler içermesi olarak ifade edilmektedir. Yeni ateistlere göre dinler bağımsız düşünceyi engelleyen, bilimi baltalayan ve topluma zarar veren kurumlar olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte dinlerin medeniyete katkıda bulunduğu hastane ve üniversite gibi kurumlar veya dini liderlerin köleliği kaldırma ve diktatörlere karşı direnişte oynadıkları roller göz ardı edilmektedir.[226]

Yeni ateistler, din hakkında olumsuz bir görüş sergilemektedirler ancak bu gerçekleri yansıtmamaktadır. Bilimi kullanarak kendi görüşlerini desteklemelerine rağmen dini terör ve şiddetle özdeşleştiren bu ön yargılı tutumları, bilimsel olarak güvenilir delillere dayanmamaktadır.[227]Tarihsel olarak dinin incelenmesi gerektiğini savunmalarına rağmen dinin olumlu yönlerine yeterince değinmemektedirler. Durkheim gibi düşünürler, eserlerinde dinin toplumsal bütünlüğü sağlama rolünü anlatmışlardır ve Marx, dinin toplumsal sorunların kaynağı olmadığını vurgulamıştır.[228]

Yeni ateistlerin dinler hakkında yetersiz bilgi sahibi oldukları iddiası literatürde yer almaktadır.[229] Dennett'ın, dinleri bir aslana benzeterek güvenlik amacıyla kafes içinde tutulmaları gerektiğini öne sürmesi bu görüşün bir

---

[223] Bilgili, *Yeni Ateizm ve Eleştirisi*, 3.
[224] *Dini Anlama Kılavuzu,*24.
[225] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 289; Bilgili, *Yeni Ateizm ve Eleştirisi*, 39.
[226] Bilgili, *Yeni Ateizm ve Eleştirisi*, 37.
[227] Özkan, *Rasyonel teoloji:Yeni ateizm ve Tanrı:Tanrı'nın Varlığı veya Yokluğu Kanıtlanabilir Mi?,* 17.
[228] Bilgili, *Yeni Ateizm ve Eleştirisi*, 38.
[229] Özkan, *Rasyonel Teoloji:Yeni ateizm ve Tanrı:Tanrı'nın Varlığı veya Yokluğu Kanıtlanabilir Mi?,* 18.

örneğidir.[230] Dawkins'in, Kur'an-ı Kerim'i okumamış olmasına rağmen İslam'ı kötülüklerin kaynağı olarak göstermesi, ılımlı din yorumlarına bile tahammül edilemeyeceğini belirtmesi ve Harris'in İslam'ı terörle özdeşleştirmesi, bilgi eksikliklerinin başka örnekleridir.[231]

Bilimi, dini yanlışlamak için bir araçtan ziyade bir yaşam biçimi ve dünya görüşü alternatifi olarak sunan yeni ateistler, bilimi dinin antitezine yerleştirmektedirler. Bilime bu derecede vurgu yapmaları, bilimin, ahlâk ve dinler de dahil olmak üzere birçok konuda açıklayıcı bir teori olarak sunulduğu Darwinci evrim teorisini öne çıkarmalarını beraberinde getirmektedir.[232] Dolayısıyla evrim teorisi onların en güçlü argümanı haline gelmiştir.[233] Evrim teorisini reddedenler ya da Tanrı'nın varlığı ile bu teoriyi uyumlu görenler ise yeni ateistler tarafından cahillikle, aptallıkla ve yalancılıkla itham edilmektedirler. Yeni ateistler eski ateistlere kıyasla bilime daha fazla vurgu yapmaktalar ve bu vurguyu yaparken oldukça agresif bir tutum sergilemektelerdir.[234]

Hitchens, Dennett, Dawkins ve Harris gibi isimler, ortak bir amacı paylaşmakta ve birbirlerine sürekli destek olmaktadırlar. Yeni ateistlerin çalışmalarında sıklıkla yer alan problem, konuştukları bilimin saf bilim olmamasıdır. Bilakis bu, Tanrı'nın var olmadığını kanıtlama amacı güden bir bilimdir. Bu yazarların sunduğu argümanlar, bu nedenle sıklıkla önyargılıdır ve bilimi kendi ajandalarını ilerletmek için eğip bükmektedirler. Bu durum bir ilaç şirketinden maddi destek alan bir bilim insanının şüpheli bir ilaç için "olumludur" şeklinde rapor yazmasından farksızdır.[235]

---

[230] Dennett, *Darwin'in Tehlikeli Fikri: Evrim ve Hayatın Anlamı*, 627.

[231] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 16; Taylor, J. (2013). New atheists Richard Dawkins, Christopher Hitchens and Sam Harris face Islamophobia backlash. Independent. https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/atheists-richard-dawkins-christopher-hitchens-and-samharris-face-islamophobia-backlash-8570580.html

[232] Bilgili, *Yeni Ateizm ve Eleştirisi*, 41; Özkan, *Rasyonel teoloji:Yeni ateizm ve Tanrı:Tanrı'nın Varlığı veya Yokluğu Kanıtlanabilir Mi?,* 18.

[233] Özkan, *Rasyonel teoloji:Yeni ateizm ve Tanrı:Tanrı'nın Varlığı veya Yokluğu Kanıtlanabilir Mi?,* 130.

[234] Özkan, *Rasyonel teoloji:Yeni ateizm ve Tanrı:Tanrı'nın Varlığı veya Yokluğu Kanıtlanabilir Mi?,* 18.

[235] Aczel, *Bilim Tanrı'nın Varlığını İnkâr Edebilir Mi?*,24.

Yeni ateist düşüncelere göre teist bilim insanları tarafından savunulanın aksine din ve bilim uyumlu yapılar değildir. Bilimin, delillere dayalı bir ilerleme göstermesine karşın dinin delil arayışı içinde olmadığı vurgulanmaktadır. Bu nedenle bir iddianın bilimsel olarak değerlendirilmesi için delillendirilmesi gerekmektedir. Yeni ateizm, evrenin tamamen materyalist bir modelle açıklanabileceğini ve kozmolojiden insan zihnine kadar yapılan gözlemlerin tümünün, Tanrı veya diğer doğaüstü varlıklar için hiçbir alan bırakmayacak şekilde mantıklı bir açıklamasını sunmaktadır.[236] Matematik profesörü ve bilim felsefecisi John Lennox'un (doğ. 1943) ifadelerine göre yeni ateistler, bilimin her şeyi kuşatıcı açıklamalarıyla Tanrı'yı köşeye sıkıştırdığını, hatta öldürdüğünü ve bu şekilde ilkel inançlardan kurtulduğunu ileri sürmektedirler. Onlara göre Tanrı artık canlı ve ölü bir süper pozisyonda değil, kesinlikle ölmüştür ve Tanrı'yı diriltmeye yönelik her türlü çaba, bilimin ilerlemesini engelleyecektir. Artık yalnızca doğanın varlığı kabul edilmekte ve herhangi başka bir varlığın mevcut olmadığı "natüralizmi" egemenlik sürmektedir.[237]

Yeni ateistler, dini ve bilimi karşılaştırdıklarında tarihî verileri de çarpıtmak zorunda kalmaktadırlar. Onların bu delilleri, 19. yüzyılın ikinci yarısında popüler olan John William Draper (öl. 1882) ve Andrew Dickson White'ın (öl. 1918) eserlerinden topladıkları öne sürülmektedir. Bu yazarlar, özellikle Hristiyanlığın bilimle çatışma içinde olduğunu tarihî örneklerle göstermeye çalışmışlardır. Yeni ateistler bu görüşlerini benimseyerek, örneğin Galileo ve Darwin'e yöneltilen itirazları, din ile bilim çatışması iddiasına uygun düşecek şekilde yorumlamaktadırlar. Bilim tarihinin bu dönemlerinin yeni ateist düşünürler tarafından yeniden yazıldığı söylenebilir.[238]

Yeni ateist yazarlar sadece bilim tarihini çarpıtmakla kalmayıp dünya görüşlerini desteklemek için felsefi açıdan tutarsız ve hatalı pek çok iddiada bulunmaktadırlar. Teist dinlerin dünya anlayışını da çarpıtarak sunmaktadırlar. Bunun yanı sıra teist düşünürlerin ateist eleştirilere yanıtlarını göz ardı etmekte ve

---

[236] Özkan, *Rasyonel Teoloji:Yeni Ateizm ve Tanrı:Tanrı'nın Varlığı veya Yokluğu Kanıtlanabilir Mi?,* 19.
[237] Jhon Lennox, *Aramızda Kalsın Tanrı Var (*İstanbul: Ufuk Yayınları, 2014), 8.
[238] Bilgili, *Yeni Ateizm ve Eleştirisi*, 42.

binlerce yıl öncesinden sorulmuş, üzerinde defalarca tartışılmış sorulara sanki ilk kez sorulmuş gibi yaklaşmaktadırlar. Sosyolog Rodney Stark'ın (öl. 2022) gözlemine göre yeni ateistlerin literatürden edindiği bilgiler, tıpkı sadece Robin Hood hikâyeleri okuyarak Orta çağ hakkında bilgi edinmeye çalışan biri gibi yetersiz kalmaktadır.[239]

Flew, Ateizm'in Dört Atlısı adıyla tanınan yazarların eserlerinin en önemli özelliğinin, iddialarının niteliği yerine bu eserlerin hem en çok satan kitaplar listesine girmesi hem de medyanın bu eserleri "yeni" bir hikâye olarak keşfetmesi sonucunda kazandıkları geniş çapta görünürlük olduğunu vurgulamaktadır. Bu eserler yazarlarının coşkusu ve renkli anlatımıyla daha da dikkat çekici hale gelmektedir. Flew'a göre bu kitapların asıl amacı, çeşitli zaman ve mekanlarda yer alan cemaat dinlerine yönelik eleştiriler sunmaktır. Bu kitaplar da bağnaz ve tutucu bir üslupla kaleme alınmıştır, yani kullanılan dil, bilimsel bir dil olmaktan ziyade ateşli bir ateizm vaazı niteliğindedir. Ateist yazarlar, eserlerinin birçok bölümünde inançlarımızı terk etmediğimiz takdirde bizi korkunç sonuçlar beklediği uyarısında bulunmakta, hatta cehennemle ve kıyamet günüyle ilgili korkutucu tahminlerde bulunmaktadırlar. İncelemeye veya şüpheye yer verilmemekte, her şey keskin bir siyah-beyaz çerçevede ele alınmaktadır. Bu sert yaklaşım, diğer görüşlere en ufak bir sempati ya da ilgi gösteren tanınmış düşünürleri dahi ihanetle suçlamaktadır.[240]

Söz konusu yazarlar ve eserleri son yıllarda Tanrı üzerine yapılan geniş çaplı felsefi tartışmalara Flew, eserlerin aslında bu tartışmalara dahil olmadıklarını belirterek yanıt vermektedir. Yazarlar, dinleri tüm kötülüklerin kaynağı olarak göstermek dışında Tanrı'nın varlığına dair somut deliller sunmamaktadırlar. Evrenin rasyonel yapısının kaynağı, hayat ve bilinç, kavramsal düşünce ve öz gibi konulara yeterince değinmemektedirler. Dawkins bu konularda şansa ve tesadüfi olaylara atıfta bulunurken, Dennett fizikselliğin sınırlarını zorlayarak bilincin kaynağını anlamlandırmaya çalıştığı anda, "*Ve sonra bir mucize gerçekleşiyor*." ifadesini kullanmaktadır. Bu yazarlar hayatı destekleyen, rasyonel olarak

[239] Bilgili, *Yeni Ateizm ve Eleştirisi*, 43.
[240] Flew. *Yanılmışım Tanrı Varmış*, 12.

ulaşılabilir bir evrenin varlığını açıklamak için yeterli ve mantıklı bir dünya görüşü sunmamaktadırlar.[241]

Yeni ateistler, Tanrı'nın varlığı sorusunu kapsayan gerçek problemleri incelememektedir. Tanrısal bir hakikati kabul etmek için gereken temel argümanlara başvurmadan bu konudaki tartışmaları yüzeysel bir şekilde ele almaktadırlar. Dennett, Tanrı'nın mevcudiyeti üzerine düşüncelerine yedi sayfa ayırırken, Harris bu konuya hiç değinmemektedir. Oxford Üniversitesinde düzenlenen ve The Guardian gazetesinde yayımlanan bir konferansta James Wood (doğ. 1965), yeni militan ateizmin temel yanlışlarını göstermektedir. Özellikle insanların dini melekelerinin hiçbir değeri olmadığını savunmaları veya her türlü inanca karşı acımasızca saldırıda bulunmaları eleştirilmektedir. Wood, yeni ateizmin evanjelik Hristiyanlığın basit ve kişisel inançlarına benzer bir şekilde düşmanca bir gerçeklik anlayışıyla hareket ettiğini ve bu durumun köktendinci din anlayışlarıyla paralellikler gösterdiğini belirtmektedir.[242]

Yeni ateistler, mantıksal pozitivizmin hem yükselişine hem de çöküşüne yol açan yanılgılar ve kafa karışıklıkları hakkında hiçbir farkındalık göstermemektedirler. Tarih boyunca geçmişte yapılan hataları ve yanılgıları göz ardı edenler bu hataları kaçınılmaz olarak tekrarlamaktadırlar. Aynı zamanda felsefi teizm alanında geliştirilen modern argümanlar ve analitik din felsefesi alanında biriken önemli çalışmalardan büyük ölçüde bihaber görünmektedirler.[243] Yeni ateizm ve onun en etkili savunucuları bile mantıksal pozitivizm felsefesine doğru geri dönüşten başka bir şey değildir ve yeni ateistlerin mantıksal pozitivizme ulaşamamış olduklarını söylemek adil olacaktır. Çünkü pozitivistler Tanrı'nın bilimsel bir teori olabileceğini öne sürmeyecek kadar naif olmamışlardır. Onlar, Tanrı kavramının bilimsel bir hipotez olarak değerlendirilemeyeceğini ve bu nedenle anlamsız olduğunu iddia etmişlerdir. Dawkins, yaratıcı nitelikli bir süper

---

241 Flew. *Yanılmışım Tanrı Varmış*, 25.
242 James Wood,"The New Atheism. The Guardian." (Erişim 24.12.2024). https://www.theguardian.com/books/2011/aug/26/james-wood-the-new-atheism
243 Flew. *Yanılmışım Tanrı Varmış*, 13.

zekânın var olup olmadığının kesinlikle bilimsel bir konu olduğunu savunmaktadır.[244]

Yeni ateistler, dinin ahlaki yönünün insanların özgür bir yaşam sürmelerini tehdit ettiğini öne sürmekte ve bu eleştirilerinde Marx ve Nietzsche'nin izinden gitmektedirler. Ancak önemli bir farkla Marx ve Nietzsche, din eleştirisi ile Tanrı'nın inkârı arasında bir ayrım yapmaktadır. Marx, insanları köleleştiren ve bağımlı kılan toplumsal koşullara karşı çıkılması gerektiğini, bunun yerine dini kabul etmenin insanları daha da uyumlu hale getirdiğini düşünmüştür. Nietzsche ise dinin insanı aktif bir özne olarak güçlü bir şekilde var olmaktan alıkoyduğu ve bireyi başkalarının emrine mahkûm ettiği için dine karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla kişisel özgürlüğü tehdit eden, sosyal hayatı zedeleyen ve ahlaki zaaflar üreten bir dinin nasıl savunulabileceği sorusu önem taşımaktadır. Böyle bir din, varlık sebebine ters düşerek aslında din olmaktan çıkmaktadır.[245]

Yeni ateistlerin ahlakla ilgili iddiaları, din olmaksızın ahlakın daha işlevsel olabileceği yönündedir. Ancak dinin olmadığı bir durumda ahlakın daha iyi işleyip işlemeyeceği konusu tartışmalıdır. Ayrıca dinsel buyrukların bireyin eylemlerini sorgulayarak ve bunun sonucunda ceza veya ödül verilmesi suretiyle ahlaki davranışları zayıflatabileceği veya güçlendirebileceği de sorgulanabilir. Bu bağlamda Harris, nörobilimin kişinin bu dünyada mutlu olmasını sağlayacak verileri sunabileceği ve dinin sunduğu gelecek yaşam öğretileriyle ne tür bir ilişkisi olabileceğini öne sürmüştür. Harris'in bu tezleri, bilimin ahlaki meselelerde rehber olabileceğini savunduğu *Ahlakın Coğrafyası* isimli eserinde yer almaktadır.[246]

Yeni ateistler dini inançların acı ve teselliler karşısında insanlara bir çözüm sunamadığını öne sürerek ahlaki bir varsayımla hareket ettiklerini belirtmektedir. Özellikle çocuk istismarı, cinayetler gibi büyük suçlarla beraber, soykırım ve işkence gibi insanlık dışı faaliyetleri öne çıkararak dini değerlerin ahlaki normlarla bağdaşmadığını iddia etmektedirler. Harris, diğer yeni ateistler gibi inanan bireyleri dışlayarak, onların inanç sistemlerinin bu tür adaletsizliklerle mücadelede başarısız

---

[244] Flew. *Yanılmışım Tanrı Varmış*, 14.
[245] Düzgün, *Dini Anlama Kılavuzu,*25.
[246] Sam Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?* (Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2022), 55.

olduğunu savunmaktadır. Harris'in görüşüne göre ahlak ile din arasında bir uyum bulunmamaktadır. Elbette bu gerçekçi olmayan bir iddiadır, çünkü inançsız kişiler de acıları durdurma konusunda daha başarılı olmamışlardır. Ayrıca birçok önemli hayır kurumu dini bağışlara dayanmakta, bu kurumların insan mutluluğuna katkılarını göz ardı etmek ya da inkâr etmek büyük bir hata olmaktadır.[247]

Yeni ateistler, dinleri şiddet ve vahşetle özdeşleştirerek 11 Eylül saldırılarını örnek göstermiş ve özellikle İslam'a karşı bir düşmanlık sergilemişlerdir.[248] 11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezi'nin çöküşü canlı yayında tüm dünyanın gözleri önünde gerçekleşmiş, bu olay özellikle Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere Batı dünyasında Müslümanlara yönelik nefret suçlarının artmasına ve İslamofobi'nin derinleşmesine yol açmıştır.[249] Medyada sıklıkla yer alan "*İslamcı terör*" ve "*radikal İslam*" ifadeleri bu süreçte yoğun bir şekilde kullanılmıştır.[250] Ayrıca Hz. Peygamber, Usame bin Ladin'e benzetilerek karikatürize edilmiş ve eşleriyle olan ilişkileri üzerine hakaret içeren ifadelerle saldırıya uğramıştır. İslam ve Hz. Peygamber'in hedef alındığı karalama kampanyalarının İslamofobiyi amaçladığı açıkça görülmektedir. Bu dönemde medya aracılığıyla "İslami terör" ifadesi sıkça kullanılmış ve tüm Müslümanlar tek bir kalıba sokulmaya çalışılmıştır. 11 Eylül saldırıları, İslam ve Müslümanları terörle ilişkilendirme girişiminde bulunmak için kullanılmıştır.[251] Yukarıda belirtilen saldırılar sonrasında yeni ateistler genel olarak tüm dinlere ve özellikle İslam'a yönelik eleştirilerini şiddetlendirmişlerdir. Hatta bazı yazar ve gazeteciler, yeni ateizm hareketinin 11 Eylül 2001 saldırılarının doğrudan bir sonucu olarak başladığını ileri sürmüşlerdir.[252] "*İslami terör*" konusundaki bu iddialar, yeni ateist literatürünün

---

[247] Aczel. *Bilim Tanrı'nın Varlığını İnkâr Edebilir Mi?*, 18.

[248] Bilgili, *Yeni Ateizm ve Eleştirisi*, 40; Aygün, *Ateizme Yol Açan Başlıca Faktörlerden Biri Olarak 'Fanatizm ve Dışlayıcılık'. İçinde İslam Düşüncesinde Ateizm Eleştirisi Sempozyumu Kitabı,73.*

[249] Caner Taslaman, *Terör'ün ve "Cihad"In Retoriği: Felsefî ve Teolojik Değerlendirmeler* (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 12. Basım, 2017), 9.

[250] Norton, B. (2016). Yeni ateistler. İştirâki. https://istiraki.blogspot.com/2016/02/yeni-ateistler.html; Aczel. *Bilim Tanrı'nın Varlığını İnkâr Edebilir Mi?*, 11.

[250] Bilgili, *Yeni Ateizm ve Eleştirisi*, 41.

[251] Aygün, F. (2019). Ateizme Yol Açan Başlıca Faktörlerden Biri Olarak 'Fanatizm Ve Dışlayıcılık'. İçinde İslam Düşüncesinde Ateizm Eleştirisi Sempozyumu Kitabı (21-23 Eylül 2018 Ankara: Elis Yayınları), 85.

[252] Norton, B. (2016). Yeni ateistler. İştirâki. https://istiraki.blogspot.com/2016/02/yeni-ateistler.html; Aczel. *Bilim Tanrı'nın Varlığını İnkâr Edebilir Mi?*, 11.

İslam karşıtı çevreler tarafından nasıl kullanışlı hale getirildiğini ortaya koymaktadır. Avrupa ve Amerika'da İslam dini ve getirdiği yaşam tarzının artan görünürlüğü, İslamofobik çevrelerle yeni ateistleri bir araya getirmiştir.[253]

Hitchens, Amerika'da yeni ateistler arasında fanatik bir dil kullanarak tanınmaktadır ve Irak'ın işgalini destekleyen başlıca isimlerden birisi olmuştur. 11 Eylül olayları sonrası dinlere karşı kullanmış olduğu aşağılayıcı ve keskin dil ile dikkat çeken Hitchens, eserlerinden birini *Tanrı Büyük Değildir* olarak adlandırarak dinlerin insanlara ırkçılığı öğrettiğini savunmuştur.[254] Kitabında ateistlerin dindar insanlardan üstün olduklarını ısrarla belirten Hitchens, uygun bir istatistiksel araştırma yapıldığında, şiddet suçlarının daha çok dindar kişiler tarafından işlendiğini ortaya koymuştur. Ayrıca ne kadar kötü bir suçlu varsa o kadar dindar olabileceğini de ifade etmektedir. "*İslamofaşizm*" terimini yaygınlaştıran Hitchens, çeşitli dini gruplara yönelik hakaret içeren ifadelerle de tanınmaktadır; "*Katolikler pistir ve fazla çocuk yapmaktadırlar, Müslümanlar tavşan gibi çoğalmakta ve tuvalet sonrası yanlış ellerini kullanmaktadırlar, Yahudilerin sakalları bitlidir ve Passover'da Hristiyan çocuk kanını hamura eklemektedirler.*"[255]

Harris, *İnancın Sonu* isimli eserini bir intihar saldırısı hikayesi ile başlatmakta ve eserini İslam dünyasının küresel medeniyetle uyumlu hedefleri izlemesi gerektiğini vurgulayarak bitirmektedir.[256] Harris, Eski Ahit'in içerdiği barbarlığa ve tehlikeli eskatolojik işaretlere rağmen Yahudiliği ve Hristiyanlığı mantıklı bulmakta, ancak İslam'ı en tehlikeli din olarak nitelendirmektedir. İslam'ın yeniden yorumlanarak gerçekten iyi niyetli bir inanca dönüşebilmesi için bir mucize gerektiğini ileri sürmektedir.[257] Ayrıca dini sert bir şekilde eleştiren Harris, 11 Eylül olayları sonrası dinin önemini sorgulamış ve dini inançların yıkıma yol açtığını, modern hayatta örgütlü dinlerin yeri olmadığını ve sıkı dini inançlarla

---

[253] Bilgili, *Yeni Ateizm ve Eleştirisi*, 41.

[254] Aygün, *Ateizme Yol Açan Başlıca Faktörlerden Biri Olarak 'Fanatizm ve Dışlayıcılık'. İçinde İslam Düşüncesinde Ateizm Eleştirisi Sempozyumu Kitabı,*73.

[255] Aygün, *Ateizme Yol Açan Başlıca Faktörlerden Biri Olarak 'Fanatizm ve Dışlayıcılık'. İçinde İslam Düşüncesinde Ateizm Eleştirisi Sempozyumu Kitabı,*73.

[256] Harris, *İnancın Sonu*, 13-18.

[257] Hamdullah Ercik,"Teizm-Ateizm Gerilimi: Postmodern Durumlar Ve Problemler". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9*/21, (2018), 687–708.

yaşamakta olanların aşırı İslam'la mücadele etmesinin imkânsız olduğunu savunmaktadır.[258]

Yeni ateistler, 11 Eylül olaylarını İslam'ın yol açtığı bir durum olarak görmekte ve sürekli olarak dindarlar tarafından ezildiklerini dile getirmektedirler. Bu düşünceleriyle medyada yer bulmakta ve saygın kurumlarca tanınmaktadırlar.[259] Özellikle 11 Eylül sonrası İslam karşıtı söylemlerini artırarak daha da ünlü olmuşlardır. Harris'in *İnancın Sonu* adlı eseri dünya çapında çok satanlar listesine girmiş ve sonrasında *Hristiyan Bir Ulusa Mektup* adlı popüler ikinci eserini yayınlamıştır. Bu eser de Dawkins'in *Tanrı Yanılgısı* kitabından daha fazla baskı yapan ve Dawkins tarafından bir yıl sonra yayımlanan *Tanrı Mükemmel Değildir* isimli eserle yeni ateistlerin agresif tutumunu sürdürmüştür.[260]

2001 yılındaki saldırıların ardından uluslararası düzeyde güvenlik politikaları yeniden şekillendirilmiştir. Özellikle İslami radikal terör örgütlerinin merkezi olarak kabul edilen Ortadoğu bölgesi üzerinde yoğunlaşan bu politikalar, bölge ve bölge halkına yönelik önlemlerin artırılmasına yol açmıştır.[261]

Yeni ateistler, zihinsel düşünceleri ve ön yargıları ile şekillenen savları haricinde insan hayatını etkileyebilecek herhangi bir prensip veya değeri kabul etmemektedirler. "*Tanrı inancı nedir, din nedir, neyi ifade eder, hakikati nedir?*" sorularına samimi bir arayış göstermek yerine, Tanrı inancını ve dini hor gören, aşağılayan ve dindarları küçümseyen katı ifadeler kullanmaktadırlar. Dinlerin olumlu yönlerini görmezden gelmekte, kötü örnekleri öne çıkarmakta, tarihsel bilgileri, felsefeyi ve bilimi yanlış yorumlamaktadırlar. Din, felsefe ve sosyal bilimler gibi bilgi kaynaklarını reddetmekte, dinleri bilim düşmanlığı ile suçlamakta, insanlığa yalnızca kötülük getirdiğini iddia etmektedirler. Kin ve intikam duyguları ile düşünce tarzlarını örtmekte, alaycı ve agresif bir üslup benimsemektedirler. Bazı din mensupları gibi radikal dinciler de hoşgörüsüz ve dogmatik bir söyleme sahip olmaktadırlar. Bu bakımdan yeni ateistler de aynı

---

[258] Amir Aczel. *Bilim Tanrı'nın Varlığını İnkâr Edebilir Mi?* (İstanbul: Ka Kitap,2015), 17.
[259] Bilgili, *Bilim Ne Değildir? Yeni-Ateist Bilim Anlayışının Felsefî ve Sosyolojik Analizi*, 41
[260] Aczel. *Bilim Tanrı'nın Varlığını İnkâr Edebilir Mi?*, 17.
[261] Ercik,"Teizm-Ateizm Gerilimi: Postmodern Durumlar ve Problemler", 696.

dogmatik, radikal ve fanatik yöntemleri kullanmakta, birbirlerini beslemekte ve aynı çizgiyi takip etmektedirler.[262]

Yeni Ateizm ve Mahşerin Dört Atlısı

Ateist internet siteleri, felsefi olarak ateizmi temellendirme ve savunma sürecinde yabancı yazarlardan yararlanmaktadır ve bu yazarların eserleri, videoları ve konuşmaları üzerinden bir güç devşirmektedirler. Bu yazarlar arasında özellikle yeni ateistlerin argümanlarına odaklanmaktadırlar. Geleneksel ateist filozofların ateist argümanlarına karşı geliştirdikleri reddiyeler yerine yeni ateistlerin bilimcilik yapmaları, evrim teorisini temel almaları ve inanç sahiplerinin kendi iddialarından ne derece uzak olduklarını ortaya koymaya çalışmaları, onların temsilcisi olduklarını gösteren önemli bir ayrıntıdır.[263] Bu bağlamda Dawkins, Harris, Dennett, Hitchens gibi yeni ateistleri ve Russell gibi agnostik bir kimlik taşıyan yazarları okuyucularına önermektedirler.

Richard Dawkins

Ateizm konusunda düşüncelerine önem verilen yazarlardan biri olan Dawkins, 1941 yılında doğmuş bir biyolog ve yazardır. *Tanrı Yanılgısı* adlı eseriyle tanınmaktadır ve bu kitabında okuyucularının hayatlarını değiştireceğine ve Tanrı'nın var olmadığına ikna edeceğine iddia etmektedir.[264] Ayrıca *Gen Bencildir, Kör Saatçi, Olasılıksızlık Dağına Tırmanmak ve Tanrı'yı Aşmak* gibi eserleri de bulunmaktadır. Yeni ateistler arasında ve "Mahşerin Dört Atlısı" içinde en tanınmış isimlerden biri olarak kabul edilmektedir.

Dawkins, eserlerinde dinlerin insan zihnine zarar verdiğini ve topluma fayda vermekten daha çok zarar verdiğini öne sürmektedir. Ayrıca kitapları aracılığıyla insanları ateizm konusunda bilinçlendirmeyi ve dinlerin kökeni üzerine düşünmelerini sağlamayı amaçlamaktadır.[265] Ateistlerin toplumda önemli bir yer teşkil ettiğini ancak kimliklerini saklama eğiliminde oldukları için azınlıkmış gibi

---

[262] Aygün, *Ateizme Yol Açan Başlıca Faktörlerden Biri Olarak 'Fanatizm ve Dışlayıcılık'. İçinde İslam Düşüncesinde Ateizm Eleştirisi Sempozyumu Kitabı,* 79-80.

[263] Emine Oruç, "Türkçe Yayın Yapan Ateist Web Siteleri Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma", *Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (2024)*

[264] *Dawkins, Tanrı Yanılgısı, 59.*

[265] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 14,16,26,37.

göründüklerini ifade etmektedir. Dawkins, dinî kurumlar ve ilkelerin tam karşısında durarak ateizmi bir ideoloji olarak sunmaktadır.

Dawkins tarafından kurulan vakfın internet sitesinde, *Tanrı Yanılgısı* adlı kitabının birçok insanın hayatını değiştiren bir eser olarak tanıtılmaktadır. Dawkins'in iki temel amacı bulunmaktadır. Birincisi, bilimin önemini insanlara öğretmek, ikincisi ise seküler ve laik bir dünya görüşünü yaymaktır. Dawkins, insanların bilimsel bilgi düzeylerinin artmasıyla dinî inançlarının azalacağını savunmaktadır. Aynı şekilde dinlerin insanlık için büyük bir tehlike oluşturduğunu, dinin insanlar arasında düşmanlık yaratma eğilimini sürdürdüğünü iddia etmektedir. Amerika'da bile dinlerin eleştirilmesi ve ateizmin savunulması konusunda yeterli ilerlemenin sağlanamadığını belirten Dawkins, insanların bilgisizlikleri nedeniyle dinî inançlarına sıkı sıkıya bağlı kalmaya devam ettiğini ifade etmektedir.[266]

Dawkins, eleştirel düşünmenin toplumda yaygınlaşmasının gerekliliğini vurgulamaktadır ve bu sayede insanların dinlerin zararlarından korunacağını öne sürmektedir. Din hakkında eleştirel düşünebilen bireyler, bu zararlardan korunacak ve eleştirel düşünce insanlığın bir kurtarıcısı olacaktır. Ona göre bilim adamları Tanrı'ya yapılan atıfları genellikle metafor olarak kabul etmekte, entelektüel ve zeki bireylerin inançlı olma ihtimalini düşük görmektedir. Ateistlerin toplumda dışlanmadıkları ve ayrımcılığa uğramadıkları yönündeki iddiaları da Dawkins'in öne çıkan görüşlerindendir. İnternet sitesi aracılığıyla ateist bireylerin bir araya gelmeleri, kamu kuruluşlarında çalışan ateistlerin kendilerini videolar aracılığıyla ifade etmeleri teşvik edilmekte ve toplumun her kesiminde ateistlerin bulunduğu mesajı yayılmaktadır.[267]

Dawkins'in ateizm savunusunu ve evrimi temel alan konuşmaları, izlenmeye değer videolar ve belgeseller arasında önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca bu videolar ve belgeseller takipçilerine Dawkins'in kitaplarını ısrarla tavsiye

[266] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 35-191.
[267] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 265-293.

etmektedir.[268] Dawkins'in görüşleri, ateistlerin kimliklerini açıkça ifade etmeleri ve evrimin yaratılışçılığa karşı detaylı bir şekilde savunulması gibi başlıklar altında incelenmektedir. Bu düşünceler, çeşitli ateist siteler tarafından desteklenmektedir ve genel olarak dünyadaki ateistlere yönelik ciddi engellemeler olduğu belirtilmektedir. Amerika'da ateistlerin sayısının artmasına rağmen toplum içinde yeterince kabul görmedikleri, bu durumun Dawkins'in Tanrı eleştirisi hareketinden kaynaklanan ateizme karşı olumsuz bir tutum yarattığı iddia edilmektedir. Dawkins, ayrıca dünya çapında ateist öğrencilerin bir araya gelmelerini teşvik etmektedir ve ateistlerin sayıca fazla olmalarına rağmen politikada az söz sahibi olduklarını, bu durumun da onların suskunluklarından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Ateistlerin toplumda engellenmelerine dair iddialar, aktif olarak kullanılan ateist sosyal medya hesapları ve internet sitelerinin engellenmesi şeklinde ifade edilmektedir. Dawkins ve Harris tarafından başlatılan Tanrı ve dini gelenekleri eleştirme hareketi, ateizme karşı güvenilmemesi gerektiği fikriyle itibarsızlaştırılmıştır. Buna rağmen Amerika'daki bazı Müslümanların yaşadıkları baskı ve eşitsizlikler nedeniyle dinden çıkarak ateist oldukları belirtilmektedir. Ateistlerin tarihin çarpıcı gerçekleri, dinlerin savaşları desteklemesi ve savaşların asıl sebebinin dinler olduğu iddiası, dinlerin bilime karşı tavır alması gibi sebeplerin insanları dinlerden uzaklaştırdığı ifade edilmektedir.[269]

Sam Harris

1967 doğumlu yazar Harris, ateizm konusunda eserler kaleme almaktadır. En tanınmış eseri olan *İnancın Sonu ve İnanç ve Mantığın Kafa Kafaya Çarpışması*, dini inançlar ve mantık arasındaki çatışmayı ele almaktadır. Harris bu eserde özellikle ılımlı dindarların insanlık için potansiyel tehlikeler barındırdığını ve öldürücü dogmatik düşünceleri nedeniyle insanlığa zarar verdiklerini öne sürmektedir. Harris, bu ılımlı dindarların ilerlemenin, diğer dinlere saygı duyulmasıyla sağlanacağına dair yanlış bir inanca sahip olduklarını iddia etmektedir. Ancak ona göre dini hoşgörü, insanlığı yok edebilecek tehlikeler

[268] Saliha Vidinlioğlu, Türkiye'de Aktif Ateizm Savunucusu İnternet Siteleri ve Sosyal Medya Hesapları Üzerine Profil Çalışması" (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

[269] Tuğba Akgün, "Ateist Forumlarda İslam Dinine Yönelik İleri Sürülen Eleştiriler" (Pamukkale Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024).

arasında yer almaktadır. Harris, dindarların toplum içinde hak etmedikleri saygıyı gördüklerini ve bu saygının bir kenara bırakılması gerektiğini savunmaktadır. Hak edilmeyen saygı tezini, Dawkins ile benzer bir şekilde ileri sürmekte ve eserinde bu tezi işlemektedir.[270]

Harris'e göre insanlar iki temel yanlış inanca sahiptirler. Tüm güzelliklerin insanlığa dinler tarafından sunulduğu inancı ve dinsel suçlar işlenirken, suçların dinlerde değil bireylerde olduğu inancıdır. Harris, bu iki inancın bir araya geldiği durumlarda mantıklı düşünmenin sona erdiğini ve din virüsünün toplumda adeta bir salgın gibi yayıldığını ifade etmektedir.[271]

Ayrıca ılımlı dindarların radikal eğilimlerden uzak durmalarının nedenini, dinin kendisinden ziyade dindar bireylerin modern dünyaya uyum sağlama ihtiyacından kaynaklandığını belirtmektedir. Harris, ılımlı dindarların bu tutumlarının kutsal kitapları okumamalarından ve kendi dinleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmamalarından kaynaklandığını öne sürmektedir. Dinlerin kutsal metinlerine göre ılımlılık, dinler tarafından desteklenmemektedir. Harris, geleneksel dinî yorumların ahlaki gelişimi engellediğini ve ilerlemeyi durdurduğunu savunmaktadır. Dinler nedeniyle insanların felakete sürüklendiğini, savaşların da dinler yüzünden çıktığını iddia etmektedir. Harris, insanların hayatının her alanına etki eden bu sistemi eleştirmeye başlamaları gerektiğini, dine verilen tavizlerin artık son bulması gerektiğini vurgulamaktadır: "*Dinsel inanç, zihin gücümüzün tavizsizce kötüye kullanımı açısından eşi benzeri olmayan bir kültürel ufuk noktasıdır, ötesine geçildiğinde mantıksal tartışma imkânsız hale gelir*."[272] Harris, inanç ve bilimin çatışmasını, özellikle Yahudilik ve İslâm dinleri üzerinden ele alarak kitabında bu dinlere yönelik eleştirilerini geniş bir biçimde dile getirmektedir.

İnsanın manevi yönünün dinle doldurulması zorunluluğunu reddetmektedir ve bu yönün ahlakla beslenmesi gerektiğini önermektedir. İnsanların mutluluğa erişebilmeleri için ahlaklı olmaları gerekmektedir. Harris, insan hayatının bir kez

---

[270] Harris, *İnancın Sonu*, 16.
[271] Harris, *İnancın Sonu*, 17,23,27,31.
[272] Harris, *İnancın Sonu*, 69,78,113.

yaşandığına ve bu hayatın iyi bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Kaliteli bir yaşamın, dini kurallardan bağımsız olarak sürdürülmesi gerektiğini savunmaktadır. Dinin sıkı kurallarını kabul etmeyen Harris, mistisizmi mantıklı ve sorgulanabilir bulmakta, meditasyonun düşünceleri berraklaştırdığını kabul etmektedir. Harris özellikle üç büyük semavi dinin öğretileriyle mücadele etmektedir ancak Doğu'daki Budizm gibi belirli bir Tanrı'ya atıfta bulunmayan ve ruhsal gelişimi teşvik eden dinleri olumlu bulmaktadır.[273]

Harris'in *İnancın Sonu* adlı kitabına yönelik övgüler ve ateizmle ilgili yaygın yanılgılar üzerine görüşler incelenen sitelerde yer almaktadır. Ateizmi açıkça destekleyen ve Dawkins'in yanında Harris'e atıf yapan ateistler, gizli kalan ateistleri ateist olduklarını her ortamda ifade etmeye çağırmaktadırlar. Ateistler, Harris'in ahlakın dinî bir temele ihtiyaç duymadan mümkün olabileceği fikrinden yararlanmakta, muhafazakâr Amerika eyaletlerinde suç oranlarının yüksekliğine dikkat çekmektedirler. Aynı zamanda bilimin ahlak konusundaki yetkinliğine vurgu yapılmaktadırlar. Bilimin dini inançları ortadan kaldırması gerektiği ve dinlerin artık insanlık için fosilleşmiş bir miras olduğuna dair iddialar da bu sitelerde paylaşılmaktadır. "Ilımlı ateistler" başlığı altında, dinler ve kutsal kitaplar hakkında yeterli bilgiye sahip olmadan ateist olduklarını iddia eden kişilere yönelik eleştirileri benzer bir tutumla ele almaktadırlar.[274]

Daniel Dennett

1942 yılında doğmuş olan naturalist filozof Dennett, özellikle bilinç felsefesi üzerine yoğunlaşmıştır. Bilinç üzerine yürüttüğü akademik çalışmaların bulguları ile ateizm düşüncesini bir araya getirdiği düşünülmektedir. Darwin'in *Tehlikeli Fikri, Bilinç Açıklanıyor ve Özgürlük Alanı: İstenmeye Değer Olan Özgür İrade Çeşitleri* isimli eserleri Türkçe'ye çevrilmiştir. Ayrıca dini bir olgu olarak ele aldığı ve henüz Türkçeye çevrilmemiş olan *Breaking the Spell (Büyüyü Bozmak)* adlı eseri de bulunmaktadır.[275]

---

[273] Harris, *İnancın Sonu*, 18,207,233,235.

[274] Daniel Dennett. *Breaking The Spell: Religion As A Natural Phenomenon* (New York: Penguin Books, 2006) 26.

[275] Assia Oulhaizoum, "Fas' ta Din Dışı İnançların Yükselişi: Deizm, Ateizm", (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Master's Thesis, 2021).

Breaking the Spell kitabında Dennett, din kavramını bir fenomen olarak ele almaktadır ve bu konunun tartışılmasının kaçınılmaz olduğunu savunmaktadır. Ona göre din zeki bir insan etkinliği sonucunda ortaya çıkan doğal bir üründür.[276] Aşk ve müzik gibi olgular nasıl ki insan faaliyetlerinin bir sonucuysa, din de benzer bir biçimde insan eliyle şekillenmiştir. Dennett, dinin insanlar için zararlı olabilecek sigara içme veya savaş gibi etkinliklerle benzer özellikler taşıyabileceğini öne sürmektedir. Kitabında hem dini hem de dinlerin insan zihninde yarattığı tabuları yıkmayı amaçladığını belirtmektedir. Dinlerin siyasi kararlarda belirleyici rol oynadığını ve toplumları derinden etkilediğini ifade etmektedir. Bu nedenle dinin bilimsel bir şekilde incelenmesinin zorunlu olduğunu ve insan hayatında bu kadar etkili olan bir olgunun gelecekteki rolü üzerine karar verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.[277]

Dennett, insanların evrimsel süreçte doğal seleksiyon yoluyla değer verme mekanizmalarının geliştiğini iddia etmektedir. İnsanlar, hayvanlar gibi çevresel faktörlere uyum sağlayarak hayatta kalmayı başarmışlardır. Ancak insanları hayvanlardan ayıran dil ve kültürel öğelerin varlığıdır. Bu öğeler de doğal seleksiyonla süzülerek günümüze ulaşmıştır. Dennett, dinin de insanların sosyal yapılarının bir ürünü olarak ortaya çıktığını savunmaktadır. İnsanlar, dil ve kültürel öğelerle harmanladıkları değer yargılarıyla halk dinlerini yaratmışlardır. Din olgusunun evrimsel bir fayda sağladığı için küçük sosyal topluluklardan büyük topluluklara aktarıldığını belirtmektedir. Dennett, insanların açıklayamadıkları olayları doğaüstü güçlere atfetme eğilimini ele almakta ve bu yanlış atfetmenin dinlerin fikri altyapısını beslediğini öne sürmektedir.[278]

Dennett, naturalist felsefi bakış açısını savunmaktadır ve dinin metafizik yönlerinden arındırarak onu evrimsel bir sürecin sonucu olarak görmektedir. Bu düşüncelerini bilimsellik iddiası altında ileri sürmekte ve din olgusunun bilimsel yöntemlerle incelenmesini önermektedir. Dinlerin, insanların etkinlik atfetme içgüdüsü ile şekillendirildiğini öne süren Dennett, dinleri çeşitli ihtiyaç ve beğenilere cevap veren alternatifler olarak tanımlamaktadır. İnanma eyleminin

---

[276] Dennett. *Breaking The Spell: Religion As A Natural Phenomenon*. 6.
[277] Dennett. *Breaking The Spell: Religion As A Natural Phenomenon*. 18-16.
[278] Dennett. *Breaking The Spell: Religion As A Natural Phenomenon*. ,199,240,277.

olumsuz yönler barındırdığını ve bu durumun insanları bilimsel ve rasyonel düşünmeden alıkoyduğunu belirtmektedir. Dennett, Tanrı'nın varlığına ve bu inancın zorunluluğuna dair tartışmaların ve argümanların, insanların kendi inançlarını koruma çabalarıyla ilintili olduğunu ve önemsiz meseleler olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda Voltaire'in "*Eğer Tanrı yoksa bile onu kendimiz için icat etmemiz gerekir*" şeklindeki sözünü alıntılayarak, insanların duygusal ve fiziksel çıkarları için Tanrı fikrini ürettiklerini savunmaktadır.[279]

Dennett ayrıca dinlerin ahlakın temelini oluşturup oluşturmadığı sorusunu da gündeme getirmekte ve diğer konularda olduğu gibi bu konuda da dinlere eleştirel bir yaklaşım sergilemektedir. İnsanların Tanrı'dan ödül bekledikleri için ahlaklı oldukları düşüncesini küçümseyen Dennett, iyi ve kötü kavramlarının insanlık tarihi boyunca zihinlerde mevcut olduğunu savunmaktadır. Dinler ile ahlak arasında kurulmaya çalışılan zorunlu ilişkinin bir yanılsama olduğunu ifade etmektedir. Dinlerin insanlara psikolojik yararlar sağlamakla birlikte bu yararların yan etkilerinin de bulunduğunu vurgulamaktadır. Ailelerin çocuklarına din eğitimi verip vermemelerinin engellenmesi ve teröre eğilimli bireylerin işe alınması gibi konuların acilen ele alınması gerektiğini belirtmektedir.[280]

Dennett'in felsefi sorgulamalar ve bilimsel incelemeler arasında dini ele alış şekliyle dine karşı tutumu açıkça görülmektedir. İncelemeler sonucunda bazı sitelerde Dennett, filozof ve ünlü bir ateist olarak listelenmekte ve onun eserlerinin evrim üzerine okunması gerekenler arasında yer aldığı belirtilmektedir. Ayrıca Dennett'in ahlak üzerine görüşleri ateistler tarafından sıklıkla başvurulan bir kaynak olmuştur. Ahlakî değerlerin dinlerden bağımsız olarak var olduğunu öne süren Dennett, dinler ile ahlaki ilkeler arasında bir bağlantı olmadığını ifade etmektedir.[281]

Christopher Hitchens

Hitchens, Dawkins, Harris ve Dennett ile birlikte sıklıkla anılan ve bu yazarlardan etkilenen bir eleştirmen ve gazetecidir. 1949 doğumlu olan Hitchens,

---

[279] Dennett. *Breaking The Spell: Religion As A Natural Phenomenon*. 307.
[280] Danıel C. Dennett, *Aklın Türleri (Bir Bilinç Anlayışına Doğru)* (İstanbul: Varlık/Bilim, 1999, 1. Baskı), 11 vd.
[281] Dennett, *Aklın Türleri (Bir Bilinç Anlayışına Doğru)*, 133 vd.

felsefe alanında eğitim görmüş ve bu üç isimle birlikte kendilerine "Mahşerin Dört Atlısı" adını vermişlerdir. Hitchens'ın eserleri arasında Türkçeye çevrilen *Kissenger'ın Yargılanması* ve *Genç Felsefeciye Mektuplar* yer almakta, ayrıca uluslararası alanda büyük ilgi gören ancak Türkçeye henüz çevrilmemiş olan *God is Not Great: How Religion Poisons Everything* adlı kitabı da bulunmaktadır.[282]

God is Not Great adlı kitabında Hitchens, dini ele almakta ve bu değerlendirmesini kişisel deneyimlerinden yola çıkarak gerçekleştirmektedir. Kitabın adıyla *"Tanrı mükemmel değildir ve dinler her şeyi zehirlemektedir"* iddiasını ortaya koymaktadır. Dinlerin olumsuz yönlerine dikkat çekerek ateist düşüncenin savunucularının bakış açılarını aktarmaktadır. Hitchens, ateizmin herhangi bir dinî hiyerarşi içermediğini, ahlaki bir yaşamın dini inançlardan bağımsız olarak mümkün olduğunu savunmaktadır. Ateistlerin açık fikirlilik, sorgulama ve kurtuluş arayışı gibi değerlere önem verdiklerini ifade etmektedir. Hitchens'a göre ateistler için dünyadan daha kutsal bir yer bulunmamaktadır ve dindarların aksine sık sık toplanmalarına gerek yoktur. Ateistlerin, farklı din mensuplarıyla çatışmaya girmediklerini ve sanat veya edebiyat gibi unsurlarla manevi tatmini sağladıklarını belirtmektedir.[283]

Hitchens, dinlerin varlığını sürdürmelerinin temelinde ölüm ve karanlık gibi insanların temel korkularının yattığını öne sürmektedir. Bu korkular devam ettiği sürece insanların inanmaya devam edeceğini savunmaktadır. Dinlerin öbür dünya odaklı söylemlerine karşın dünyevi güç olma çabalarını ve inanmayanlara baskı uyguladıklarını iddia etmektedir. Hitchens, dinlerin insan yapımı olduğunu ve bu nedenle farklı din mensuplarının birbirlerine tahammül edememelerinin altında yatan nedenin bu yapay yapıdan kaynaklanan kendine güvensizlik olduğunu dile getirmektedir. Dinlere ve dindarlara güvenilmemesi gerektiğini, camiden ya da duadan çıkan bir grup insanla gece yarısı karşılaşmanın rahatsız edici olabileceğini belirtmektedir. Domuz eti yeme yasağı gibi dinî kısıtlamaları ve bazı sağlık sorunlarını günahlarla ilişkilendirme eğilimini eleştirmekte, günümüzde doğa

[282] Turan, *Christopher Hitchens'ın Ateizm Anlayışı*, 5.
[283] Hitchens. *God İs Not Great: How Religion Poisons Everything,* 5,6,7.

olayları ve evren hakkında daha fazla bilgi sahibi olduğumuz için artık Tanrı kavramına ihtiyaç duyulmadığını.[284]

Hitchens, kutsal metinlere yaptığı atıflarla Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam'ı eleştirmektedir. Eski Ahit'in anakronizmler içerdiğini, Yeni Ahit'in İsa'nın ölümünden uzun yıllar sonra derlendiğini ve İncillerin güvenilir olmadığını öne sürmektedir. Ayrıca İncillerin Hristiyanlıkta önemli konularda bile fikir birliği sağlayamadıklarını belirtmektedir. İsa'nın gerçekte yaşamamış olabileceği iddiasını da dile getirmektedir. Kur'an'ın Yahudilik ve Hristiyanlık üzerine kurulduğunu, Muhammed'in mucizelerinin gerçek dışı olduğunu ve Kur'an'ın Arap Yarımadası ve İran halklarının atasözlerinden oluştuğunu iddia etmektedir. Hitchens, dinlerin insanlık için bir günah kaynağı olduğunu savunmaktadır. Dinlerin gerçek dışı bir dünya görüşü sunduklarını, insanları ebedi ödül veya ceza inancına sürüklediklerini, kan dökücü ritüellere yol açtıklarını ve uygulanması mümkün olmayan kurallar içerdiklerini belirtmektedir. Hitchens, insanlığın bilim ve rasyonel düşünceye dayalı yeni bir aydınlanmaya ihtiyaç duyduğunu ve bu aydınlanmanın insanların yaşam kalitesini yükselteceğini ileri sürmektedir.[285]

Russell, Darwin, Hawking ve Einstein gibi filozoflar ve bilim insanları, ateistlerin yararlandıkları ancak diğer yazarlar kadar sık atıfta bulunmadıkları kişilerdir. Bu isimlerin eserlerini okuyucularına tavsiye etmekte ve ateizmi destekleyen düşüncelerini web sitelerinde yayımlamaktadırlar. Russell, eserlerinde Tanrı'nın varlığı hakkında agnostik bir görüş sergilemektedir. Tanrı hakkındaki bilginin insanlık tarafından bilinemez olduğunu ifade etmektedir. Ateist siteler, Russell'ın din ve bilim hakkındaki eleştirilerini ve dinin korku temelli bir inanç olduğunu belirten yorumlarını paylaşmaktadır. Bilim insanları arasında ateist olarak tanımlanmayan Einstein'ı ideolojilerine hizmet eder şekilde kabul etmektedirler, Hawking'in Tanrı'yı anım+satan ifadelerini ise mecazi olarak yorumlamaktadırlar.[286] Darwin'in evrime dair tüm eserlerini önererek yaratılış teorisine karşı bir argüman olarak evrimi savunmaktadırlar. Darwin kendini

[284] Hitchens. *God İs Not Great: How Religion Poisons Everything,* 12,17,18,37,43,64.
[285] Hitchens. *God İs Not Great: How Religion Poisons Everything,* 97,111,114,131,137,205,283.
[286] Atlı, *Yeni Ateizm'de Ahlâkın Kaynağı Sorunu,* 26-35.

Hıristiyan olarak tanımlamış olsa da ateistler bu teoriyi teizme karşı bir kuvvet olarak görmektedirler.

3. METODOLOJİ

Çalışmamızın çerçevesi tez konumuzla alakalı yerli ve yabancı çeşitli kütüphanelerden kitap, kitap bölümü, dergi, makale, tez, gazete ve çeşitli bilişim kaynaklarının taranması sonucu literatür incelemesi üzerine kurulmuştur. Popülist bir söylem olan yeni ateizm'in temel çerçevesi yeni ateizm'in önde gelen düşünürlerinden Sam Harris'in argümanları bağlamında nitel analiz yöntemlerinden söylem analizi ile oluşturulmuştur.

Söylem analizi, konuşma ve metinler aracılığıyla oluşan anlam ürünleri ile ilgilenen geniş kapsamlı sosyal ve kültürel araştırmalar için kullanılan bir araştırma yöntemidir. Çalışmamızda Sam Harris'in anılan görüşleri söylem analizinin teoriksel arka planında işlenmiş ve böylece hem nitel araştırma yöntemi hem de spesifik olarak söylem analizi tekniği kullanılmıştır.

4. VERİ ANALİZİ VE BULGULAR

4.1. Sam Harris ve Din Eleştirisi

Sam Harris Hakkında

Sam Harris, 1967 yılında Los Angeles'ta doğmuştur ve yazar, filozof ve nörobilimci olarak tanınmaktadır. Stanford Üniversitesinden Felsefe alanında lisans derecesine ve California Üniversitesi, Los Angeles'tan Bilişsel Nörobilim alanında doktora derecesine sahiptir.[287] Beş kitabı New York Times çok satanlar listesine girmiştir. Eserleri arasında *İnancın Sonu*, *Bir Hristiyan Ulusa Mektup*, *Ahlaki Manzara*, *Yalan Söylemek*, *Uyanış* ve Maajid Nawaz ile yazdığı *Hoşgörünün Geleceği ve İslam* bulunmaktadır. *İnancın Sonu* eseri, 2005 yılında Kurgusal Olmayan Eserler dalında PEN Ödülünü kazanmıştır. Yazıları ve kamusal konuşmaları, nörobilim, ahlak felsefesi, din, meditasyon pratiği, insan şiddeti, rasyonellik gibi bir dizi konuyu kapsamakta, ancak genellikle kendimizi ve dünyayı nasıl anladığımızın, nasıl yaşamamız gerektiğine dair duygumuzu nasıl değiştirdiği üzerine odaklanmaktadır.

Sam Harris'in İki Zihin Teorisi

Harris, seçimler, çabalar ve niyetler bağlamında gönüllü ve gönüllü olmayan eylemler arasındaki keskin ayrımı muhafaza etmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede Harris'in "çaresiz kukla" teorisinden ayrılarak, mevcut amacına daha uygun olan "rasyonel ajan" teorisini benimsemekte olduğu anlaşılmaktadır.[288]

Harris'in ilk teorisi zihinlerimizin yalnızca epifenomenalist bir süreç olarak işlev gördüğünü ve beyin olaylarının ardılı olarak varlık gösterdiğini ileri sürmektedir. Bu süreçte beyinde gerçekleşen olaylardan tamamen habersiz olmamız, düşüncelerimizin ve niyetlerimizin kaynaklarını tam anlamıyla gizemli kılmaktadır.[289] İnsanların, kendi düşünceleri ve eylemleri üzerinde yönetici

[287] Atlı, *Yeni Ateizm'de Ahlâkın Kaynağı Sorunu,* 58.
[288] Sam Harris, *Free Will* (London/New York: Free Press, 2012), 27.
[289] Harris *Free Will*,14.

olduklarını hissetmeleri veya bu yönde bir varsayımda bulunmaları, gerçekte illüzyondan başka bir şey değildir.[290]

Harris, cinayet ve tecavüz gibi eylemlerin beyinlerinde gerçekleşen fiziksel olaylar tarafından tetiklendiğini ve bu fiziksel olayların düşüncelerine ve eylemlerine neden olduğunu öne sürmektedir. Bu fiziksel olaylar, ahlaki sorumlulukları hafifletici bir etken olarak değerlendirilmektedir.[291]

Harris'in rasyonel ajan teorisine geçişi, davranışlarımızın büyük bir kısmının bilinçli farkındalık üzerine kurulu olduğunu kabul etmesiyle başlamaktadır. Ancak gerçek işin beyindeki nöronlar tarafından yapıldığı için şu örneği vermektedir:[292]

Harris, bir terapist ziyaretini tamamen nörofizyolojik terimlerle açıklayabilmektedir. Bu açıklama, zihinsel herhangi bir atıfta bulunmaksızın gerçekleştirilmektedir. Belirttiği temel mesajla çelişen bir ifade olarak "bazı davranışların bilinçli düşüncenin varlığını gerektirdiğini" ifade etmesi, ciddi bir tutarsızlık oluşturmaktadır. Diğer bir çelişki ise düşüncelerin başka düşünceleri doğurabildiği yönündeki yeni iddiasında yer almaktadır. Ağrısının farkındalığı, terapistini ziyaret etme niyetinin bir nedeni hâline gelmektedir. Oysa Harris, daha önce niyetlerin bilincimizde ortaya çıkmadığını ve düşünce ile niyetlerimizin kaynağının tam anlamıyla gizemli olduğunu belirtmektedir.[293]

Buna rağmen Harris "*yapacağınız bir sonraki seçimin daha önce var olmayan ve deneyimlerinizle bilinçli olarak getirmediğiniz nedenlerin karanlığından çıkacağını*" vurgulamaktadır.[294] Bu ifadesiyle okuyucuya özgür iradenin olmadığını unutmaması gerektiğini hatırlatmaktadır.

Harris, zihnin yeni versiyonuna dair düşüncesini şu sözlerle açıkça ortaya koymaktadır:

B*u kitabı yazma seçimim, onun var olmasının birincil nedeni olmaktadır. Kararlar, niyetler, çabalar ve hedefler gibi durumlar beynin nedensel halleri*

---

290 Harris *Free Will*, 21.
291 Harris *Free Will*, 9.
292 Harris *Free Will*, 28.
293 Harris *Free Will*, 11-14.
294 Harris *Free Will*, 29.

tarafından oluşturulmaktadır. Bu durumlar belirli davranışlara yol açmakta, bu davranışlar ise dünyada belirli sonuçlara neden olmaktadır.[295]

Harris'in bu yeni yaklaşımı, kimlik kuramcılarının düşüncesine benzer bir doğrultuda ilerlemekte ve önceki anlatımıyla keskin bir tezat oluşturmaktadır.[296] Bu noktada zihinsel olayların fiziksel beyin olaylarının sonucu olduğu ifade edilmektedir. Ancak Harris'in yeni yaklaşımı, zihinsel olayların fiziksel olaylar olduğunu belirtmektedir. Bu bakış açısı zihinsel yaşamlarımızın anlaşılmaz ve bilinmez beyin durumları tarafından yönlendirildiği fikrinden, beyin sistemlerinin dünyayla olan etkileşimini anlamlandırmaya yönelik bir çerçeveye kaymaktadır. Bu bakış açısı özgür iradeden yoksun oluşumuzu vurgularken aynı zamanda ahlaki sorumluluk alanında bireysel fikirlerimizi de desteklemektedir.

Harris'in ilk teorisi bilinçli düşüncelerin başka düşünceleri doğuramayacağını savunmaktadır. Ancak okuyucularından bir şeyleri hayal etmelerini istemesi bu düşüncenin tam aksini varsaymaktadır. Harris, "*doğa yasalarının insan davranışlarını nasıl etkilediği tam olarak anlaşılırsa, özgür iradenin olmaması bizi şaşırtmayacaktır*"[297] diyerek çelişkili bir konuma düşmektedir.

Harris, okuyucusuna özgür iradeye olan inançlarını değiştirmeye yönelik bir düşünce deneyi yapmalarını önermektedir. Eğer hayal etmenin, yeni bir inanç durumuna neden olmayacağını düşünüyorsa, neden okuyucularına bu deneyi yapmalarını istemektedir? Benzer şekilde Harris, okuyucudan hiçbir besine ihtiyaç duymayan birini hayal etmelerini istemektedir. Bu örnek, özgür irade fikrinin yanlış olduğuna okuyucuyu ikna etmeye çalışmaktadır. Ayrıca tüm zihinsel durumların ve eylemlerin kendiliğinden oluştuğu bir yaşamı hayal etmelerini istemekte, böylece belirsizliğin yanlış olduğuna inandırmayı hedeflemektedir. Tüm bu örneklerde Harris, bazı zihinsel durumların başka zihinsel durumlara neden olduğunu kabul etmektedir. Dolayısıyla bu durum, Harris'in önceki iddialarıyla çelişmektedir ve Harris'in teorik tutarsızlıklarını arttırmaktadır.[298]

---

[295] Harris *Free Will*, 29.
[296] Harris *Free Will*, 13.
[297] Harris *Free Will*, 12.
[298] Harris, *İnancın Sonu*, 229-232.

Harris'in Teolojik Eleştirisi

Harris, Hristiyan geleneğinin ön kabullerini kabul etmediğini açıkça belirtilmektedir. Ancak Harris'in ahlaki teorisinin belirgin bir antropolojik eksikliği olduğu kolayca çıkarılabilmektedir. Harris, insan iradesi ve bu iradeyi etkileyen daha derin ve ince meseleleri görmezden gelmektedir. Harris'e göre irade mevcut değildir ve insanın bilinçli eylemi tamamen fizikseldir ve beyindeki nöral durumlar tamamen izlenebilmektedir. Dolayısıyla ahlaki tercihler ve arzular nörobiyolojik olarak bağlantılanmaktadır. Ateist filozof Nagel, Harris ve diğer yeni ateistlerin fizikselcilik ve materyalist indirgemeciliğini net bir şekilde reddetmekte ve şu soruyu sormaktadır: "*Kendimizi kontrol edemeyeceğimiz güçler tarafından nasıl şekillendirildiğimizi fark ettiğimizde, hangi içgüdülerimizi aşmaya karar verirken kendimizde hangi kaynağa başvurabiliriz?*" Benzer şekilde Jaegwon Kim (öl. 2019), fiziksel olaylar serisinin birbirine çarpan küçük parçacıkların gidip gelen elektrik akımlarının nasıl bilinçli bir deneyime dönüşebildiğini sorgulamaktadır ve filozof Colin McGinn (doğ. 1950), bilincin doğal fiziksel durumdan ortaya çıkışını mucizevi, ürkütücü ve hafifçe komik olarak nitelendirmektedir. Alfred Remen Mele, "*Serbest İradeye Dair Büyük Sorular*" projesini yöneten tanınmış bir filozoftur. Sinirbilim ve psikoloji alanındaki son bilimsel deneylerin serbest iradenin varlığını çürütmediğini göstermektedir. Bu nedenle bir Hristiyan ahlak vizyonu, günah nedeniyle bozulmuş olan insan iradesine odaklanmaktadır. Sorun yalnızca cehalet veya irrasyonellik değildir, Harris'in inandığı gibi sorun ahlaki olmayan bir iradedir. Hovey, bilimin irademizi eğip yozlaşmış insanlığın yaralarını iyileştiremeyeceğini belirtmektedir. Hovey, Hristiyan bakış açısından insanların şekillendirildiğini, bilgilendirilmediğini açıkça ifade etmektedir. Harris'in programı, bilim tarafından sağlanan bilgi ve bilgilerin birikimine sınırlı kalmaktadır. Hristiyanlığın kalbindeki olay (çarmıha gerilme) insan refahı hakkındaki yargılarla çelişmektedir. İyi bir ahlaki yaşamın etkili olamayabileceğini göstermektedir. Ancak bu tür fedakarlıklar iyi bir sonuç garantisi olmadan da olsa kendini veren sevgi eylemlerinin merkezindedir. Harris'in refah anlayışı, bu tür aşırı durumlara ilham vermek için fazla sınırlı kalmaktadır. İsa'nın dirilişi, her türlü

neden-sonuç hesabının ötesinde yatan yeni, kurtarılmış bir insanlığa işaret etmektedir.[299]

Hristiyan ahlaki oluşumu, akıl sesine körü körüne itaat etmek yerine bireyin dönüşümüne ulaşmayı ve tüm kişiyi dönüştürmeyi hedeflemektedir. Ayrıca bir Hristiyan olan Paul Copan (doğ. 1962), ahlaki değerlerin ve insan onurunun kişisel bir Tanrı ve Yaratıcının varlığında ontolojik olarak temellendirildiğini savunmaktadır. Ahlaki özellikler, Tanrı'nın kişiliğinde ve O'nun doğuştan gelen iyiliğinde kök salmış kişilik aracılığıyla somutlaşmaktadır. Ateistlere Copan, *"kişisel olmayan, değersiz süreçler nasıl değerli kişiler üretebilir?"* diye sormaktadır. Doğalcılık, uygun bir ontoloji olmadan, objektif ahlaki değerler, görevler ve insan onuru için yetersiz bir bağlam sağlamaktadır.[300]

Eserlerinde Din Eleştirisi

21. yüzyılda Tanrı, din ve tüm dini değerlere karşı olan yeni bir ateizm akımı ortaya çıkmıştır. Bu akım genellikle bilimsel ateizm ya da militan ateizm olarak adlandırılmaktadır ve Dawkins'in *Tanrı Yanılgısı* yaklaşımından, Harris'in "*kanıtsız inançların değersiz ve tehlikeli olduğu*" görüşünden, Dennett'in "*tabuların sihrini bozma gerekliliği*" anlayışından, Hitchens'ın "*dinin tehlikeli ve zararlı olduğu*" argümanından ve Stenger'in "*bilimin Tanrı'nın var olmadığını kanıtladığı*" önermesinden şekillenmektedir.[301] Yeni ateizm, ateizmi bir yaşam biçimi olarak savunan, Tanrı inancına savaş açan, dini genelleştirici şekilde karşı çıkan veya dini duyguları ve eğilimleri psikolojik, sosyolojik ve antropolojik fenomenlere indirgeyen yaklaşımlar üzerine kurulmuştur. Bu yaklaşımlar Tanrı'nın varlığını inkar eden ve inananlara, metafizik unsurlara, dini temelli ahlaka ve ahlaki değerlere alaycı bir tutum sergilemektedir. Yeni ateizm, akıl ve bilimin tek referans kaynakları olduğunu iddia eden bir inanç sistemini ifade etmektedir.[302] Bu argümana göre ispatlanamayan her şeye inanmak saçma, herhangi bir Tanrı'nın

---

[299] Enoch Sathiasatchi Charles, "Sam Harris's Science Of Morality: A Philosophical, Historiographical, And Theological Critique" (Haziran 2026), DOI:10.13140/RG.2.1.1675.1601

[300] Charles, "Sam Harris's Science Of Morality: A Philosophical, Historiographical, And Theological Critique, 4-8.

[301] Batak, *Naturalizm Çıkmazı: Dennett'ten Dawkins'e Yeni Ateizm'in Felsefi Temelleri Ve Teistik Eleştirisi*, 6.

[302] Charles, "Sam Harris's Science Of Morality: A Philosophical, Historiographical, And Theological Critique, 4.

varlığı tamamen bir yanılgı, din ve dindarlar yok edilmesi gereken düşmanlar, Tanrı, din ve dindar insanlara inanç ise dünyadaki kötülüğün kaynağıdır. Bu fikirlerin nedeni, bunların tümünün insanlara zarar vermesi ve bilimin aydınlatıcı gücü üzerinde gölge oluşturmasıdır. Bu inanca göre güvenebileceğimiz tek meşru bilgi bilimsel bilgidir.[303]

Yeni ateizmde vurgulanan nokta bilimin ve verilerin nesnel olarak sağlandığı bilim alanından elde edilen bilimsel bilginin gücüne dayanmanın ve tüm dini ve metafizik tartışmalardan uzak durarak bilimde inanç geliştirmenin gerekliliğidir. Bu yaklaşım çerçevesinde Tanrı ya da bir dini inanç hakkında felsefi yöntemler yerine bilimsel yöntemlerle rasyonel gerekçeler sunulması gerektiği ifade edilmektedir.[304] Dolayısıyla bilimsel bilgiye dayanan yeni ateizm, bilime ideolojik bir pozisyon atfetmekte ve Tanrı ve din dahil her şeyin bilimsel olarak incelenmesi gerektiğini iddia etmektedir.[305] Yeni ateistler, Tanrı ve din inancına yönelik yoğun eleştirilerde bulunmakta ve çağımızın tek mantıklı görüşünün ateizm olduğunu savunmaktadır. Bu yaklaşım, yeni ateizmin genel çerçevesini oluşturmaktadır. Stenger'e göre bilim Tanrı'nın var olmadığını kanıtlamıştır. Hitchens'a göre din her şeye zarar vermektedir. Dennett, tabuların sihrinin ortadan kaldırılması gerektiğine inanmaktadır. Dawkins, Tanrı'ya inanç tam bir yanılgıdır demektedir ve Harris'e göre din tüm kötülüklerin kaynağıdır.[306]

Harris, Amerikalı bir yazar, düşünür, nörobilimci ve podcast sunucusu olarak din, Tanrı, akıl, özgür irade, zihin felsefesi, politika, terörizm ve siyaset gibi birçok konuda çalışmalar yapmıştır. Ancak dini görüşleri özellikle öne çıkmaktadır.[307] Özellikle İslam'a yönelik radikal eleştirileriyle tanınan Harris'in, "*Dini Bir Savaşa Sıkışıp Kalmak*" başlıklı çalışmasında yer alan ifadeler, Washington Times'ta bu şekilde yayımlanmıştır:

> *Terörizmle mücadele ettiğimizi kabul etmenin zamanı geçmiştir. İslam ile savaş halindeyiz. Bu, tüm Müslümanlarla savaşta olduğumuz anlamına gelmemektedir*

---

[303] Victoria Bekiempis, *Why The New Atheism İs A Boys' Club*, 16-19.
[304] Edward Feser, *The Last Superstition: A Refutation Of The New Atheism. South Bend*, (IN: St. Augustine's Press, 2008), 18.
[305] Bilgili, *Bilim Ne Değildir? Yeni-Ateist Bilim Anlayışının Felsefî ve Sosyolojik Analizi*, 19.
[306] Victoria Bekiempis, *Why The New Atheism İs A Boys' Club*, 16-19.
[307] Harris, *İnancın Sonu*, 13-25.

ancak Kuran'da tüm Müslümanlara emredilen yaşam tarzı ile kesinlikle savaş halindeyiz. İslam'ın kökenleri bize bir tehdit olduğu sürece Müslüman fundamentalizmi sadece bir tehdit olmaya devam etmektedir. Her Amerikalı, Kuran'ın acımasızca gayrimüslimleri karalayıp kenara ittiğini görmelidir. İslam'ın aslında barışçıl bir din olduğu ve aşırılıkçılar tarafından ele geçirildiği fikri tehlikeli bir hayal ürünüdür."[308]

İnancın Sonu

Yeni ateizm okulu, din karşıtı çalışmalar yürüten okullardan biridir. Bu akımın temsilcileri, dinin temelini oluşturan Tanrı inancının tehlikeli ve zararlı olduğu iddiasıyla çalışmalarına başlamaktadır. Dinî inancın insanlara zarar veren bir zehir olduğunu belirtmekte ve bu zehrin kötülüklere neden olduğunu ifade etmektedirler.[309] Ayrıca "*Eğer dünyada din olmasaydı, bu dünya mümkün olan en iyi dünya olurdu*"[310] ve *"Din kötüdür! Din dünyadan çıkarıldığında barış içinde yaşayabiliriz*."[311] şeklinde görüşler sunmaktadırlar. Öte yandan Harris'in İslam dinini terörizmle eşitlemesi, Dawkins'in dinin ılımlı yönlerinin bile tolere edilemeyeceği yönündeki ifadeleri ve İslam'ı kötülüğün kökeni olarak gösterip şiddetle özdeşleştirmesi, Kur'an'ı hiç okumamış olmasına rağmen önemlidir. Dennett ise dini bir aslana benzetmektedir *"Din de kafese kapatılmalıdır*" düşüncesi yeni ateistlerin din görüşünün temel mantığını oluşturmaktadır.[312] 2004 yılından sonra bu anlayışı tamamlayan bir dizi ilgili kitap tartışılmıştır. Bu kitapların ortak noktası, Tanrı ve dini inancı, ahlaki değerleri ve insan hassasiyetlerini, dini bireyler veya topluluklardan kaynaklanan dinsiz, anti-insani ve ahlaksız davranışlarla eşitlemektir. Bu anlayışın ve yeni ateizmin doğuşunda önemli bir yer tutan kitaplardan ilki Harris'in *İnancın Sonu: İnanç ve Mantığın Kafa Kafaya Çarpışması* adlı eseridir. Bu çalışmada Harris, dünyadaki tüm dinlerin, dini savaşlar, çocuk istismarı, işkence, cinayet ve soykırım gibi tüm kötülük ve yıkımları

---

[308] David Nichols, "Psychedelics". *Pharmacological Reviews,* 68/2 (2016), 264.
[309] Sam Harris.*The End Of Faith: Religion, Terror, And The Future Of Reason* (New York: W. W. Norton & Company, 2004), 67.
[310] Dawkins, *The God Delusion*, 43.
[311] McGrath, *The Twilight Of Atheism: The Rise And Fall Of Disbelief İn The Modern World*, 91.
[312] Bilgili, *Bilim Ne Değildir? Yeni-Ateist Bilim Anlayışının Felsefî ve Sosyolojik Analizi*, 39.

ürettiğini vurgulamaktadır. Ona göre din ve dini inanç insanlara hiçbir şey vermemekte veya katmamaktadır.[313]

Yeni ateizmde dinin kötülük, işkence, terör, ahlaksızlık ve savaşla özdeşleştirildiği açıkça görülmektedir. Bu anlayışın kökeni, dini inanç sorunlarına veya boşluklarına neden olabilecek bir ayırt edici özellik olarak gösterme çabasından kaynaklanmaktadır. Harris'e göre, inanç "*zamanın ve ölümün yıkıcı etkisinden insan hayatını koruyacak işlevsel bir sistem varlığını vaat eden önermeler açısından hiçbir şekilde haklı çıkarılamayan*" bir anlayış olarak ifade edilmektedir.[314] Ayrıca din "*belirli tarihsel ve doğaüstü önermelere inanmayı ve buna göre yaşamayı*" içermektedir. İnanç, kanıt olmaksızın bilme eylemi olarak ifade edilmekte, dinin akılcı olmadığı, dinin iddialarının bilimle bağdaşmadığı ve dinlerin insanlık için tehlikeli ve zararlı olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca Tanrı'ya ve tüm dini inanç önermelerine inanmanın hiçbir temeli olmadığı belirtilmektedir. Günlük hayatta veya bilimsel gözlemlerle kanıtlanamayan bir şeye, yani dine inanmak mantıksızdır. Dünya hakkındaki inançlar gibi dini inançların da diğer her türlü inanç gibi kanıta dayalı olması gerekmektedir. Dini önermeler gerçek dünya durumu hakkında bilgi sağlamayı iddia ettikleri sürece dünya ve onun hakkındaki diğer inançlarla ilişkilendirilmelidir. Örneğin "*Tanrı duaları işitir*" ve "*Tanrı'nın adı kötü işlerde kullanıldığında kötü sonuçlar ortaya çıkar*" gibi önermeler, onları takip eden düşünce ve davranışları etkilemektedir. Bir kişi, inançlarının dünyanın gerçek durumunu temsil ettiğine inandığı sürece bu inançların dünyanın durumunun bir sonucu olduğuna da inanmak zorundadır. Eğer dünyada bir kişinin dini inançlarını sorgulamasına neden olacak mantıklı değişiklikler olmasaydı, söz konusu kişinin dünya durumunu hiç düşünmeden bu inançları oluşturduğunun kanıtı olurdu.[315]

Harris'e göre gözlem ve deney yoluyla incelenemeyen alanlar, değer alanı içinde ele alınamaz. Ona göre dini inançlar ve değerler, haklı çıkarılamadıkları için değer kavramı içinde değerlendirilemezler. Bu noktada sıkı bir rasyonellik anlayışı devreye girmektedir. Yani bir dini inancın rasyonel olarak kabul edilebilmesi için

---

[313] Harris, *The End Of Faith: Religion, Terror, And The Future Of Reason*, 84.
[314] Harris, *The End Of Faith: Religion, Terror, And The Future Of Reason,* 65.
[315] Harris, *The End Of Faith: Religion, Terror, And The Future Of Reason,* 63-65.

inanç sisteminin doğruluğunun kabul edilmesi gerekir. Harris, insan beyninde dini inançlara ayrılmış özel bir bölge bulunmadığı için dini inanç sistemlerinin bu durumu sağlayamadığını ileri sürmektedir.[316]

Dünya üzerinde, özellikle Filistin'de Yahudiler ve Müslümanlar; Balkanlar'da Ortodoks Sırplar ve Katolik Hırvatlar veya Ortodoks Sırplar ve Boşnaklar ile Arnavut Müslümanlar; Kuzey İrlanda'da Protestanlar ve Katolikler; Keşmir'de Müslümanlar ve Hindular; Nijerya'da Müslümanlar ve Hristiyanlar; Kafkasya'da Ortodoks Ruslar ve Çeçen Müslümanlar; Azerbaycanlı Müslümanlar ile Katolik ve Ortodoks Ermeniler arasında son yıllarda milyonlarca insanın ölümüne doğrudan sebep olan dini çatışmalar yaşanmaktadır. Farklı, birbiriyle uyumsuz ve test edilemeyen ölüm sonrası yaşam hakkında kavramlarla karşı karşıya kalan insanlar, sınırlı kaynaklarla bir arada yaşamaya zorlandığında açıklanan durum ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle katliamların, savaşların ve ateşkeslerin sonu gelmeyen bir döngüsü yaşanmaktadır. Harris'e göre tarihin gösterdiği herhangi bir gerçek varsa, kanıtları göz ardı ettiğimizde normalde olduğumuzdan daha kötü insanlar haline geldiğimizdir. Bu sistematik düzene kitle imha silahları eklendiğinde uygarlığın yok oluşu için bir tarif oluşmaktadır. Bunun en çarpıcı örneği, Hindistan ve Pakistan'ın ayrılması sırasında yaşanan dini savaşlarda bir milyondan fazla insanın ölümüdür. İki ülke arasındaki ana anlaşmazlık, mantıksız mitlerin benimsenmesidir. Birbirlerini nükleer silahlarla yok etmeye çalışan bu ülkelerin temel zihniyeti, herhangi bir kanıt olmaksızın hayatlarını tehlikeye atacak kadar telaşlıdır. Bu telaşın temeli, inanç farklılıklarından kaynaklanmaktadır. İslam ve Hindu inançları barış içinde bir arada bulunamamaktadır. Öte yandan bu dinlerin mensupları için en motive edici şey, ölümden sonraki hayat hakkındaki düşünceleri veya cennet vizyonlarıdır. Bu düşünceler savaş sırasında annelerin çocuklarının gözleri önünde öldürülmesini, kadınların soyulmasını, tecavüze uğramasını, yakılmasını, hamile bir kadının karnının kesilip bebeğinin kılıç ucunda havaya kaldırılmasını göz ardı etmektedir, çünkü bu düşünceler herhangi bir kanıta dayanmamaktadır.[317]

---

[316] Harris, *The End Of Faith: Religion, Terror, And The Future Of Reason,* 65.
[317] Harris, *The End Of Faith: Religion, Terror, And The Future Of Reason,* 25-29.

Harris, inanç ve davranış arasındaki bağlantıya dikkat çekmekte ve bu bağlantının tehlikeli olduğunu savunmaktadır. Ona göre dini inançlar, inananları takıntılı hale getirmekte, böylece eleştirilere ve barışçıl müzakerelere açık olmamalarına neden olmaktadır. Harris'in bu görüşü ve inanç farklılıklarından kaynaklanan savaşların eleştirilmesi gerektiği yönündeki kararlılığı yerinde bulunmaktadır. Ancak inanç ile davranış arasındaki bağ, meseleye ciddi bir boyut katmaktadır. Harris, bazı inançların insanları öldürebilecek kadar tehlikeli olduğuna inanmakta, çünkü bu insanlar, inançları doğrultusunda etik olarak doğru olduğunu düşündükleri için ölmektedirler. Aslında bazı insanlarla konuşmanın imkânsız olduğu belirtilmektedir. Harris'e göre bu tür insanlar gözaltına alınmalıdır. Aksi takdirde normal şartlar altında son derece hoşgörülü olan insanlar tarafından kendilerini savunma amaçlı öldürülmeleri haklı çıkarılabilmektedir. Harris'in düşünceleri kendi içinde tutarlı olmamakla birlikte tehlikeli olduğunu iddia ettiği dini inançlardan daha tehlikeli olabilmektedir. Ortadoğu ve Afganistan'a yönelik ABD ve bazı Avrupa devletlerinin askeri ve siyasi yaklaşımlarını belirtilen gerekçelerle haklı çıkarmaktadır. Bu devletler, dünya üzerindeki tüm ülkelere nazik, hoşgörülü ve saygılı oldukları için global barış adına tehlikeli olarak değerlendirdikleri ülkelere girmek zorunda kalmaktadır. Bu durum hem kendi vatandaşlarına hem de o ülkelerin vatandaşlarına ağır maliyetlere neden olmaktadır.[318] Harris, eğer bir filozof ve bilim insanı olarak dinleri detaylı bir şekilde incelemiş olsaydı herhangi bir din adına suç işleyenler yüzünden dinin kendisini zararlı veya tehlikeli olarak görmeyecektir. Ancak bazı dinlerde tarihsel süreç içinde teolojik yapıdaki değişimlerle ilgili eleştirilerin kabul edilebilir olduğu söylenebilir.[319] Öyle anlaşılıyor ki problem dinin kendisinde değil Harris'in dinlere yaklaşımında objektif olmaması ve genelleştirilmiş yargılarla fikir üretmeye çalışmasında yatmaktadır. Harris için dinlerin ana eksikliklerinden biri, mutlakçılık ve bağnazlıktır. Ona göre bir Hristiyan ile bir Müslüman'ın birbirine söyleyebileceği hiçbir şey, inançlarını karşılıklı tartışmaya açık hale getirememektedir. Çünkü inançlarının temel ilkeleri, dönüşümlerini

[318] Harris, *The End Of Faith: Religion, Terror, And The Future Of Reason,* 25-29.
[319] Aynur Çınar, "Tarihte Kaybolmuş Bir Medeniyet: Etrüskler ve Etrüsk Dini.", *Belleten, 84*/299, (2020), 51-61.

engellemektedir. Bu nedenle kanıt olmaksızın inanarak akılcılığa sırtlarını dönmüşlerdir. Dinlerin doğası, inananların sorgulamalarını yasaklamaktadır.[320]

Dawkins'a göre Harris'in işaret ettiği gibi dinin başlıca sakıncalarından biri cinsiyete dayalı ayrımcılık ve cinsel yönelim farklılıklarına karşı olan tepkilerdir.[321] İslam'da kadına bakış açısı bu duruma örnek gösterilebilir. Örneğin 2002 yılında Nijerya'da gerçekleşen Miss World Güzellik Yarışması sırasında yaşanan olaylarda, yüzlerce insan kadınların giyim tarzı nedeniyle ölmüştür. Aynı yıl Mekke'de yanmakta olan bir binada mahsur kalan genç kızlar, yine giyimleri nedeniyle zamanında kurtarılamamış, bu durum on beş kızın ölümüne ve elli kızın yaralanmasına yol açmıştır.[322] Harris, dinlerin sakıncalarını vurgulamaktadır. Ona göre dinler savaşlara yol açmakta, mutlakçılık ve bağnazlık dinlerde hâkim olmakta, cinsiyet ayrımları yaratmakta ve çocukların zihinsel, fiziksel ve cinsel istismarına neden olmaktadır. Bu yorumlar dinin sosyolojik, felsefi, ahlaki ve çevresel yönlerden kınanması gereken bir yapı olduğunu öne sürmektedir. Bununla birlikte insanlık var olduğundan bu yana neredeyse her dönemde yaşanan savaşların sadece dinlerden kaynaklandığı ve tüm dindarların hayatları boyunca dinin emirlerine göre hareket ettiği iddiaları da bulunmaktadır. Çocuk ve kadın istismarının en medeni toplumların bile içinde görüldüğü bir dini olgu olarak sunulması ve bu durumun din üzerinden açıklanmaya çalışılması, felsefi ve ikna edici bir temelden ziyade basit bir anekdot olarak tanımlanabilir. Elbette dinin toplum üzerindeki etkisi inkâr edilemez. Bu etkinin toplumda nasıl şekillendiğinin detaylı bir incelemesi yapılmadan herhangi bir tahminde bulunmak ya da karara varmak objektif bir değerlendirme olmayacaktır. Örneğin dinin kötüye kullanılmasıyla toplumun bir kısmının istismar edilmesi mümkünken, dinin toplumsal bütünlük, birlik ve etik tutarlılık gibi yararlı etkileri de gösterilebilir. Bu nedenle Harris ve yeni ateistler, dini belirli stereotip davranışlar ya da insan eylemlerindeki olumsuz tutumlarla şekillenen bir sistem olarak görmekte zorlanmaktadırlar. Bu yüzeyel bakış açısı, inanç ve inanç durumlarını felsefi olarak açıklamaya yetmeyecek kadar sığdır. Bu nedenle dinler ve dindarlar hakkında

---

320 Harris, *The End Of Faith: Religion, Terror, And The Future Of Reason,*44.
321 Dawkins, *The God Delusion, 286.*
322 Harris, *The End Of Faith: Religion, Terror, And The Future Of Reason,*44-45.

Harris, "*Mantığını kullanan insanlar her şey konusunda anlaşmasa da mantığını kullanmayanlar kesinlikle doktrinleri doğrultusunda ayrışacaktır*" demektedir.[323]

Eleştirilerinde haklı olsa da mantık ilkeleri ve felsefi temellere dayanmayan, din hakkında yanlı ve eksik bilgiler içeren düşünceleri ne felsefi olarak tutarlı ne sosyolojik olarak ikna edici ne de bilimsel olarak kanıtlanabilir. Çünkü konu bağlamında sosyolojik araştırmalar yapılmamış ve bilimsel veri ve temeller eksiktir. Dolayısıyla dini incelemeleri doğru ve kesin bir sonuç elde etmek için hizmet etmeyecektir çünkü bu konumları, inancın sadece bilimsel olarak anlaşılabileceği fikrini savundukları şekilde ifade edilemez.[324] Harris, inanca karşı akılcı bir tutumun önemli ve değerli olduğunu vurgulamaktadır. Savunulması gereken ahlaki sistemin yanı sıra akıl ve rolünün değeri de son derece önemlidir.

Tanrısız Ahlak

Din, yüzyıllardır ahlaki değerlerin bir kaynağı olarak önem arz etmiştir.[325] Hristiyanlar, Müslümanlar ve diğer din mensupları bireysel, ailesel, toplumsal ve evrensel düzeyde ahlaki bir sistem oluşturmak üzere dini kaynakları temel almış, felsefi geleneğin de etkisiyle hareket etmişlerdir. Ancak Aydınlanma Çağında metafizik unsurlar yerine insan aklına dayalı deneysel bilimin hâkim olmaya başlamasıyla birlikte bilimin dini ve ahlaki değerlerin belirleyicisi olduğu düşüncesi yaygınlaşmıştır. Takip eden yüzyıllarda insan ahlakı için dinin zorunluluğu sorgulanmıştır. Bu sorgulama sonucunda doğalcı ve evrimsel ahlak teorileri ortaya çıkmıştır. Bu teorilerin çoğu, genellikle objektif ahlaki değerlerin ve sorumlulukların varlığını reddeden ahlaki göreceliliği benimsemiştir.[326] Bu bağlamda Harris de bir ahlak görüşü benimsemiştir. Harris'in ahlak anlayışı, bilimin ahlakın ve objektif ahlaki değerlerin temeli olduğu ve dolayısıyla ahlakın din gerektirmediği fikrine dayanmaktadır.[327]

---

[323] Harris, *The End Of Faith: Religion, Terror, And The Future Of Reason,* 48.

[324] Feser, *The Last Superstition: A Refutation Of The New Atheism. South Bend*, 18; Çınar, *Tanrı Yanılgısı Üzerine İnanmak ya da İnanmama*k, 74.

[325] Recep Kılıç, *Ahlakın Dinî Temeli (*Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 81.

[326] Enoch Charles. "Sam Harris's Science Of Morality: A Philosophical, Historiographical, And Theological Critique", *ResearchGate (2022).*

[327] Sam Harris,*The Moral Landscape: How Science Can Determine Human Values* (New York: Free Press, 2010); Nathan Johnson, *Conveying Controversial Science: Sam Harris's The Moral*

Harris, bilimin ahlaki meselelerin gerisinde olamayacağını vurgulamaktadır. Ahlaki gerçeklerin doğal dünyanın gerçekliklerinde bulunamayacağı anlayışını sorgulamakta ve ileriye dönük bir yol önermektedir. Önerdiği yol, bilimin ne yapabileceğini görmekten geçmektedir. Ona göre prensip olarak bilim, insanların ne yapmaları ve ne yapmamaları gerektiğini belirlemelerine yardımcı olmaktadır. Örneğin fizikteki soruların doğru ve yanlış cevapları olduğu gibi ahlaki soruların da doğru ve yanlış cevapları bulunmaktadır. Bu bağlamda ahlakın de biliminin olması gerekmektedir.[328] Harris, ahlaki soruların objektif cevapları olduğunu iddia ederken nöroloji gibi bilim dallarının bu cevapları bulmada yardımcı olabileceğini savunur ve ahlaki göreceliği benimseyenleri veya ahlaki soruları dinin cevaplaması gerektiğini düşünenleri eleştirmektedir. Harris'e göre ahlak, bilinçli varlıkların mutluluğunu maksimize etmekle ilgilidir. Bilinçli deneyimde refahı maksimize eden beyin durumlarını içeren doğal gerçekler bulunmaktadır. Bu gerçekler bilim tarafından belirlenebilir. Dolayısıyla ahlakın belirleyicisi bilim olmaktadır. Bu durumda din gereksiz hale gelmekte ve gerçek ile değer arasındaki geleneksel ayrım sadece bir yanılsama olmaktadır. Fonksiyonel nörogörüntüleme sistemi üzerinden Harris, gerçeklerin ve değerlerin benzer beyin süreçlerinden kaynaklandığını iddia etmektedir. Ancak Hristiyan filozof Craig, bunların aynı olmadığını savunmaktadır. Ona göre bir inancın kaynağı, inancın içeriğiyle karıştırılmamalıdır. İki farklı inancın benzer beyin süreçlerinden kaynaklanması, onların aynı anlamı veya bilgi içeriğine sahip olduğu anlamına gelmez. Ne olursa olsun durumun ne olduğu ve ne olması gerektiği hakkındaki inançlar aynı değildir. Bir inanç doğru olabilir, diğeri yanlış olabilir. Bu nedenle Harris'in görüşü, objektif ahlaki sorumluluk için bir temele sahip değildir. Aslında Harris'in beyin üzerine yaptığı gözlemler, "*toplama ve çarpma işlemleri sırasında aynı şekilde ışık saçan bir beyin taraması kadar, gerçeklerle değerleri birbirinden ayırmamaktadır.*"[329]

---

*Landscape And Popular Science Communication (*Tempe, AZ: Arizona State University, 2013), 2.

[328] Harris, *The Moral Landscape: How Science Can Determine Human Values*, 28.

[329] Charles. "Sam Harris's Science Of Morality: A Philosophical, Historiographical, And Theological Critique", 1-6.

Aristoteles'e göre mutluluk insanların en değerli ve temel amacıdır.[330] Aristoteles, erdemli olmanın, erdemle uyumlu davranışlar sergilemeyi gerektirdiğine inanmaktadır. Mutluluk kendisi bir erdemdir ve dolayısıyla insanlar için en değerli amaçtır. Tüm davranışlar, aşırılık ve yetersizlik arasında orta yolu hedeflemelidir. Bu sebeple bir kişi orta yolu bulmalı ve söz konusu amaca ulaşmayı hedeflemelidir.[331] Toplumlar insan mutluluğu veya refahı pahasına bu değerleri korumak ve yeniden inşa etmek için büyük bedeller ödemektedir. Bu nedenle Harris'in ahlak yorumu, felsefi ve sosyolojik temellere dayanmayan bir nitelik taşımaktadır. Harris, ayrıca ahlakın evrimsel bir görünümüne kapı aralamaktadır. Dinin, en derin ahlaki sezgilerimizin kaynağı olduğu yaygın fikrinin saçma olduğunu belirtmektedir. Örneğin zalimlik gibi kötülükler yalnızca İncil'den öğrenilmemektedir. Zalimliğin yanlış olduğu basit fikrine sahip olmayan bir kişi, bunu okuyarak öğrenmeyecek kadar muhtemeldir. Bu nedenle ahlaki eylemlerin öncülleri doğal dünyada bulunmalıdır. Ona göre ahlaki eylemlerin kökeninin biyolojik olması, ahlakı ahlaki görev gibi dini kavramlara dayandırma çabasının yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. Biyolojik gerçekler, tasarımcı bir Tanrı ve Tanrı yüzünden öne sürülen ahlaki ilkelerin açıklamasına uygun değildir. Bu bağlamda evrim teorilerinin açıklamaları, Tanrı'ya inanç çerçevesinde sunulan ahlaki ilkelerden daha mantıklıdır. Harris'e göre adil, iyiliksever, her şeyi bilen ve her şeye kadir bir Tanrı tarafından getirilen dünyadaki olumsuzluklar, evrimsel teorideki açıklamalardan daha karmaşıktır.[332]

Harris'in ileri sürdüğü görüşlere göre din, insanların kendi bencil arzularına dayalı ahlaki ilkeler üretmektedir. Örneğin bir birey kendi bencil sebepleri nedeniyle daha sevgi dolu ve merhametli olmayı arzulamaktadır. Din bu durumu benimsemektedir. Ancak Dawkins'e göre durum bu şekilde değildir. Örneğin genetik olarak birbirleriyle ilişkili topluluklar, kendi genlerinin devamlılığını sağlamak adına iş birliği yapmak zorundadırlar. Diğer bir deyişle her bireyin bencil olduğu, iyiliğin var olmadığı ve iyi olarak nitelenen davranışların altında bencil düşüncelerin yattığı söylenebilir. Dawkins, bireylerin birbirlerine karşı cömert ve

---

[330] Aristotle, *Nicomachean Ethics* (Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1999), 12.
[331] Aristotle, *Nicomachean Ethics* (Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1999), 20.
[332] Harris, *The End Of Faith: Religion, Terror, And The Future Of Reason,*170.

ahlaki davranmalarının dört temel Darwinist nedenini belirtmektedir. Bunların ilki akrabalık ilişkileridir, ikincisi karşılık beklentisiyle iyilik yapmaktır, üçüncüsü yapılan iyi işlerden kaynaklanacak olan ündür, dördüncüsü ise ahlaki alanda gösterilen üstün cesaretin bireye sağlayacağı faydalardır. Bu görüşler, evrimsel ahlak anlayışının kapılarını aralamaktadır.[333]

Harris'in ahlak üzerine evrimsel bakış açısı, Tanrısız ahlak teorisi etrafında şekillenmektedir. Bu teoriye göre adil, her şeyi yaratan ve her şeye kadir olan bir Tanrı'nın varlığı, evrendeki kötülüklerle bağdaşmamaktadır. Mutlak ve ebediyen aşkın bir Tanrı'nın varlığı söz konusu olmadığı için zaman içinde evrende gerçekleşen olaylara müdahale etmesi mümkün değildir. Ahlakın din temelli olmadığı yönündeki argümanlara dayanmaktadır. Harris'in yaklaşımı, Walter Sinnott-Armstrong'un (doğ. 1955) Tanrısız ahlak teorisine benzerlik göstermekle birlikte bu fikirleri temellendirirken maneviyat gibi kavramları yeniden yorumlamanın önemli bir değer ve içerik taşıdığı belirtilmektedir. Harris, maneviyat kavramını kullanmaya devam etmesine rağmen ateist topluluktan olumsuz tepkiler almıştır. Harris'e göre maneviyat, şeylerin olduğu gibi anlaşılmasını sağlayan daha derin bir kavrayışın gelişmesiyle benliğin illüzyonunu sürekli olarak aşmaktır. Bu bağlamda maneviyatın en derin amacı, benlik illüzyonundan özgür olmak ve çaba ile elde edilmesi gereken gelecekteki bir özgürlük durumunu aramak, mevcut görünür esaret zincirlerini güçlendirmektir. Harris, maneviyatı dini inançlardan kesinlikle ayırmakta, maneviyatın bilime dayandığını ve dini gerektirmediğini, geleneksel benlik algısının bir yanılsama olduğunu savunmaktadır. Maneviyat için en yararlı şeyin meditasyon olduğunu öne sürmekte, gençliğinde yaşadığı uyuşturucu madde kullanımı deneyimlerinden bu tezleri ortaya koymaktadır. Harris, tarih boyunca yaşamış olan azizlerin, Buddha'nın, Lao Tzu'nun, alimlerin ve mistiklerin de kendisi gibi manevi bir derinlik yaşadıklarını ve bu yüzden epileptik, şizofren ya da sahtekâr olmadıklarını belirtmektedir. Bu nedenle seküler dünya ve bilimin, insanların yaşadığı bu derin

[333] Harris, *The End Of Faith: Religion, Terror, And The Future Of Reason, 170.*; Dawkins, *The God Delusion 220;* Saim Gündoğan, "Richard Dawkins'in Tanrı'nın Varlığına Yönelik Eleştirisinin Çıkmazları", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 8/2 (2022), 687–708.

manevi durumu açıklayamadığı için bu konuda insanları uyarmak gerekmektedir.[334] Bunun için geçmişteki insanların yarattığı kontemplatif anlayışları ve metafizik fikirleri kabul etmeksizin gerçekleri keşfetmek zorunludur.[335]

Harris, meditasyonun bilimsel bir ruhsallık geliştirmek için bir yöntem olduğunu öne sürmekte ve bu teknikleri Budizm'den almaktadır. Meditasyonu, düşüncelerle özdeşleşmeyi sonlandırarak ve yaşanan deneyimlerin süresine olduğu gibi izin vererek doğrudan bu özgürlüğü bulma pratiği olarak tanımlamaktadır. Harris'e göre Budizm, inançlara bağlı olmayan ve zihnin doğası üzerine mantıklı tartışmalar içeren deneysel bir din olduğu için bilimseldir. Diğer dinlere kıyasla daha avantajlı bir konumda olan Budizm, meditasyon tekniğinin bilimsel bir durum olarak kullanılmasında etkili olmaktadır. Meditasyon, dini unsurlardan arındırılsa bile işlevlerinden hiçbirini kaybetmeyen sağlıklı bir odaklanma ve uyanış yöntemidir. Harris, uyanışla vurgulamak istediği nokta, Buddha'nın adının karşılık geldiği "uyanmış" olanın benliğinden kurtularak bilinç düzeyinde gerçekleşmesidir. Meditasyonun amacı, "*kırılsa bile kolayca yeniden kazanılabilen bir iyi oluş durumuna ulaşmaktır*", yani zihnin en başından beri içkin olan bir tür iyi oluşu ortaya çıkarmaktır. Bu nedenle geçici deneyimler, sıradan görüntüler, sesler, duyumlar ve hatta düşünceler bağlamında erişilebilir olmalıdır. Harris'e göre zirve deneyimler güzeldir, ancak gerçek özgürlük uyanık olduğumuz normal yaşamla örtüşmelidir.[336] Harris'in burada dikkat çektiği " uyanma/uyanış" kavramı bireyin bilinç düzeyine atıf yapmakta ve bu sayede özgür bir benlikle ulaşılan Tanrısız ahlak konusu gündeme getirilmektedir. Söz konusu ahlak, temel argümanlarını bireyin bilinçli ve özgür benliğine dayandırılmaktadır. Bu sebeple Harris, din temelli ahlaki anlayışlara bir çeşit meydan okumaktadır. Çünkü onun düşünce dünyasında din, insan için başlı başına bir zarardır.

Dinlerin Zararları

Harris, dinlerin yıkılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre din kurgusal bir olgu olduğundan, insanlık için zararlı ve yıkıcı bir fenomen olduğu

[334] Harris, *İnancın Sonu*, 30-35.
[335] Harris, *İnancın Sonu*, 33.
[336] Harris, *İnancın Sonu*, 29, 44,123,140.

düşüncesiyle dini yok etmeye yönelik sürekli bir savaş olmalıdır. Bu bağlamda Harris, dini çeşitlilik sorununu temel bir problem olarak görmekte ve dinin doğasında tahammülsüzlüğün hâkim olduğunu iddia etmektedir. Dinin dogmatizm, tahammülsüzlük, mutlaklık, monizm ve gerçeklik iddiaları içerdiğini belirten Harris, bu özelliklerin dini çatışmaları önleyecek herhangi bir danışmayı engelleyen engeller olduğunu öne sürmektedir.[337]

Harris bu yaklaşımını toplumsal örneklerle pekiştirmekte ve toplumda dini yaklaşımları eleştirmenin tabu olduğunu düşünmektedir. İnananların, kendi dinlerinin gerektirdiği şekilde olumsuz davranışlar sergilediğini ve diğer dinlere mensup insanlara yönelik tutumların insan hayatını tehdit eden unsurlar içerdiğini ifade etmektedir. Tüm bunların hem aşırı hem de ılımlı dini benimseyen insanlar tarafından kaynaklandığını savunmaktadır, çünkü ılımlı dindarların da dini dogmaları bulunduğunu ve insanlığı uçuruma sürükleyebilecek potansiyele sahip olduklarını belirtmektedir.[338] Bu bakış açısına göre her dinin doğasında dışlayıcı bir tutum öneren ifadelerin bulunduğunu kabul etmek Harris'in haklı olduğunu göstermektedir. Ancak dinlerin dini hoşgörüyü de içerdiği gerçeğini göz ardı etmek haksızlıktır. Harris burada önyargılıdır ve dini dışlamayı ve hoşgörüyü aynı seviyede değerlendirmektedir. Harris'e göre din adına işlenen kötülükler dinin doğasında değil insan doğasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle onları engellemenin en etkili yolunun din aracılığıyla olduğu yönündeki açıklama mantıklı değildir. Ancak Harris'in anladığı şekilde teoride önerilen dışlayıcı anlayışın pratikte gerçekleştiğini söylemek zordur. Harris, en ılımlı din mensuplarının çoğulcu anlayışın gerekliliklerine bağlı kaldıklarına inanmaktadır. Tüm inançların eşit derecede geçerli olduğunu savunurken her dinin gerçekliği tekelinde tutma talebini göz ardı etmektedirler.[339]

Harris tarafından sunulan ılımlı din yaklaşımı, dinin kendisinden ziyade postmodern dönemin bir ürünü olarak değerlendirilmektedir. Kutsal kitaplarda yer alan katı dışlayıcı ifadeler ışığında Harris, günümüz toplumlarında insanların din hakkındaki şüpheci tutumları nedeniyle bu kitapları okumaktan vazgeçtiklerini öne

---

[337] Zenk, *New Atheism*, 773.
[338] Harris, *The End Of Faith: Religion, Terror, And The Future Of Reason,*13.
[339] Harris, *The End Of Faith: Religion, Terror, And The Future Of Reason,*14-15.

sürmektedir. Harris'e göre ılımlı dindarlar, fundamentalistlerin tutumlarını görmezden gelmekte ve mantıklı davranmaktadırlar. Ilımlılar, fundamentalistleri hem inançlarına hem de akıllarına ihanet eden kişiler olarak nitelendirmektedirler. Buradaki sorun, Harris'in ılımlı kavramına yüklediği anlamdadır. Harris'in ılımlı bir dindar olarak tanımlamaya çalıştığı kişi, *"İnançlarından uzaklaşmış, dini gerçekleri sorgulayan ya da dinden tamamen kopmuş bir birey*" olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte şiddeti ve insan hayatına zarar veren tüm eylemleri çözüm olarak görmeyen ve katı görünen dindarların varlığı, katı-ılımlı ayrımının uygulanabilir olmadığını göstermektedir.[340]

Harris, dinlerin olumlu yönlerinin dinlerin yararlı olduğunu göstermemesi gerektiğini belirtmektedir. Aynı zamanda insanlık için yararlı olan uygulamaların dini geleneğe mensup kişiler tarafından sergilenen olumlu etkiler olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Örneğin Avrupa'daki Hristiyanlar sonsuz karanlık bir dönemden keyif alırken, İslami bilginler cebiri bulmuş, Antik Yunan eserlerini çevirmiş ve hala yeni olan çeşitli bilim dallarına önemli katkılarda bulunmuştur. Tüm bunlar, Batı Avrupa'da Rönesans'ın tohumlarını atmak için önemli olmuştur. Harris'e göre her dinde, insanlık tarihini olumlu yönde etkileyen faaliyetler olmuş ve dünyadaki bazı değerli şeyler dahi dini inanca sahip kişiler tarafından keşfedilmiştir. Ancak bu, dini inancın iyi veya yararlı olduğu anlamına gelmemektedir. Dinin insanlık gelişimine faydalı bir etkisi bulunmamakta ve dini geleneğin içinde yer alan bir kişinin bilimsel ve felsefi başarıları, kişinin kendisinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca herhangi bir dine mensup bir kişinin insanlık ilerlemesine katkısı ve dolayısıyla dini inancın medeniyet üzerinde olumlu bir iz bıraktığı görünümü, dini inanca karşı bir argüman olarak değerlendirilmelidir.[341]

Harris burada bir paradoks ile karşı karşıyadır. Bir yandan insanlık için hiçbir yararı olmayan olumsuz eylem ve uygulamaların bireylerden ziyade dini inançların ürünü olduğunu öne sürerken, diğer yandan insanlık gelişimine katkı sağlayan her öğenin dini geleneği içselleştirmiş bir dini kişinin etkisi altında ortaya

---

[340] Harris, *The End Of Faith: Religion, Terror, And The Future Of Reason,* 21-22.
[341] Harris, *The End Of Faith: Religion, Terror, And The Future Of Reason,*108-109.

çıkması durumunda bile din aleyhine çıkarımlar yapılması gerektiğini belirtmektedir. Harris'in dinin zararları olarak gördüğü bu anlayış, özünde bir önyargıdan başka bir şey değildir. Çünkü söz konusu fikirlerde her türlü yararlı şey insan eseri, her türlü zararlı şey ise dinin eseri olarak kabul edilmektedir. Dinin yararlı özelliklerinden biri insanları sosyalleştirmesi olup Harris bunu tarihsel bir gerçek olarak kabul etmektedir. Ancak modern dünyada farklı toplumlardan insanların ekonomik, çevresel, siyasi ve tıbbi ihtiyaçlar nedeniyle entegrasyonu, dinin bu özelliğine artık ihtiyaç duyulmamasının nedenidir. Bu nedenle din, geçmişte kutsal kabul edilen birçok şey gibi geçmişin kutsallığını günümüze taşıma ihtiyacı duymamaktadır. Çünkü Harris, dinin yeni dünyada tehlikeli etkileri olduğuna inanmaktadır. Bu tür tehlikeler günümüz dünyasında bahsedilen faktörlerle ortadan kaldırılamaz.[342]

Harris'e göre son yıllarda milyonlarca insan din yüzünden hayatını kaybetmiştir ki bunu din adına yapılan büyük ve küçük savaşlarda kolayca görebiliriz. Harris, farklı dini inançlara sahip toplumlar arasındaki çatışmaların ve savaşların nedeninin siyasi ve ekonomik bağlamlarda anlaşılsa da gerçek ve temel nedenin irrasyonel dini inançlar olduğunu belirtmektedir. Bu açıdan dinin zararlı olması, inanç kökenli olduğu için bir tesadüf değil zorunluluktur.[343] Örnek olarak Hindistan ve Pakistan arasındaki çatışma iki ülkenin diplomatik yetersizliğinden kaynaklanıyor gibi görünse de gerçekte çatışmanın nedeni irrasyonel dini inançlardır. Dini farklılıklar nedeniyle Hindistan ve Pakistan'ın ayrılması sırasında milyonlarca insan ölmüş ve her iki ülke de nükleer silahlara sahip olmuştur. Hindistan ve Pakistan'ın farklı ülkeler olmasının tek nedeni, İslam ve Hindu inançlarının barış içinde bir arada yaşayamamasıdır.[344]

Harris'in burada bahsettiği ifadelerin bir kısmı gerçekleri yansıtmaktadır. Örneğin İslam dünyasında aynı inanca bağlı farklı gruplar bulunmaktadır. Bu gruplar, dini tek başlarına temsil etme ve Tanrı adına tek söz sahibi olma gibi davranışlar içinde sürekli çatışma halindedir. Harris bu durumu, katı ve ılımlı dini insanlar arasında bir fark olmadığı şeklinde yorumlamaktadır. Buna rağmen dinin

---

342 Harris, *The End Of Faith: Religion, Terror, And The Future Of Reason,* 23-25.
343 Zenk, *New Atheism*, 773.
344 Harris, *The End Of Faith: Religion, Terror, And The Future Of Reason,* 25-29.

zararlı olduğunu ve bu nedenle karşı çıkılması gerektiğini söyleyemeyiz. Bunun yerine sorunun dinde değil, din anlayışında olduğunu düşünebilir ve sorunu çözmeye çalışabiliriz. Harris için din adına konuşan ve hareket edenlerin, dinin gerçek açıklamalarını yapmadıklarını ve dinin tek sahibi olmadıklarını ifade etmek gerekmektedir. Harris tüm değerlendirmeleri araştırmış olmasına rağmen asıl suçlunun inanç olduğu görüşünden vazgeçmemiştir. Dinin barış, birlik ve varoluşsal problemlere çözüm kaynağı olarak görülmemesi, Harris'in gerçekleri görmezden geldiğini ve önyargılı olduğunu göstermektedir.[345]

Harris, 11 Eylül saldırılarını gerçekleştirenlerle, Beyaz Saray'ı dua gruplarının ve Kutsal Kitap çalışma gruplarının dolaştığı bir manastıra çevirenler arasında bir fark olmadığını ileri sürmektedir. Ona göre bu iki zıt grup teori ve pratikte önerdikleri şeyler yüzünden insanlığı endişe verici bir yola sokmuştur. Aslında Orta Çağ'dan bu yana kutsal bir savaşın içinde olduklarını düşünen bu gruplar, gelecekte insanlığın sonunu getirecek temelleri de hazırlamışlardır. Harris, bunun ana nedeninin dinin rasyonel düşünceden üstün tutulması olduğunu belirtmektedir.[346]Ancak Harris'in düşüncelerinde paradoksal ifadeler bulunmaktadır. İnanç ve eylem arasındaki ilişki hakkında konuşurken bazı insanların barışçıl hiçbir yöntemle ikna edilemeyeceğini ve bu durumda öz savunma amacıyla öldürülebileceğini savunmaktadır. Harris, Orta Doğu ve Afganistan'a karşı Amerika Birleşik Devletleri ve bazı Avrupa devletlerinin askeri ve siyasi saldırılarını veya anlayışlarını örnek olarak göstermektedir. Burada Harris'in savunduğu, Batı'nın Doğu'ya karşı konumlandırılması ve her durumda Batı'nın haklı çıkarılmasıdır.[347]

Eğer yeni ateistler yeterince güçlü olursa, dini veya dindar insanları siyasi gruplar oluşturarak birbirlerine zarar verme eylemleri düzenleyerek ortadan kaldırmaya çalışabilirler. Farklı sosyolojik kitlelerin bulunduğu her yerde sebep aynı olmasa da kutuplaşma olabilir. Bir grup tarafından terörizm olarak görülen bir eylem veya söylem, diğer grup tarafından savunma olarak görülebilir. Örneğin Harris, İslam dünyasında Hristiyanlıkta olduğu gibi dönüşümlerin olmayacağını, bu

---

345 Harris, *The End Of Faith: Religion, Terror, And The Future Of Reason,*85.
346 Harris, *The End Of Faith: Religion, Terror, And The Future Of Reason,*46-49.
347 Harris, *The End Of Faith: Religion, Terror, And The Future Of Reason,* 130.

nedenle İslam'ı terörist ve şiddet yanlısı olarak nitelendirirken, Hristiyanlığı ılımlı ve barış yanlısı olarak karakterize etmektedir.[348] Ancak tıpkı Hristiyan dünyasında tüm Hristiyanların Engizisyonu onaylamadığı gibi İslam dünyasındaki bazı grupların işlediği şiddet eylemleri de tüm Müslümanlar tarafından onaylanmamaktadır. Öte yandan Harris'e göre Müslümanlar, Hristiyanların daha önce yaptığı gibi dini inançlarının ve geleneklerinin büyük bir kısmını terk ederlerse daha iyi bir gelecek inşa edebilirler. Harris'in bu ifadeleri öznel olmakla birlikte Hristiyan dünyasının gerçek dini ve ruhani değerlerden uzak olduğunu, ancak bugünün dünyasında diğer tüm dini topluluklardan daha olumlu eylemler ve söylemler öneremediğini ifade etme fırsatını sağlamaktadır. Harris ve diğer yeni ateistlerin Hristiyan dünyasını demokrasi ve özgürlük söylemleriyle gösterme ve İslam dünyasını cihat ve radikal İslam kavramlarıyla tanımlama eğilimlerinden vazgeçmeleri gerekmektedir. Çünkü bazı dini temellerin küresel refah için bir gerçeklik olduğu inkâr edilemez. Harris'in dinsel mite mensup insanlar hakkında yaptığı okumalar ve tespitler, bu gerçeği göz ardı ederek önyargılı, tarafgir ve öznel olmaktadır. Aslında Harris, Samuel Phillips Huntington'un (öl. 2008) *Medeniyetler Çatışması Teorisine* dayanarak inanç temelli temel sorunu görmesine rağmen bir çatışmada dinin dahil olduğu bir durumda Batı'nın çatışmayı kazanması gerektiğini belirtmektedir.[349]

Harris'in temel sorunu, bilim tarafından yönetilen bir ateist toplum anlayışı nedeniyle bir yandan inanç konusunda tutarsız davranışları, diğer yandan ise insanüstü bir psikoloji ile hareket etmesi olarak ifade edilebilir. Öyle ki Harris'in bu yaklaşımı, onun bir tür Evanjelik Hristiyan mesihçiliği taşıdığını düşündürmektedir. Gelecekte farklı gruplar tarafından benzer şekilde güç kullanılarak insanlık dışı eylemlerin gerçekleştirilebileceği olasılığı göz önünde bulundurulduğunda, Harris'in iddialarına göre ABD'nin Ortadoğu'da gerçekleştirdiği eylemlerin radikal dini gruplar tarafından yapıldığı savunulabilir.[350]

Harris, felsefi argümanlar ve zeminler ile başlayan yeni ateizm üzerine yorumlarını sosyolojik bir perspektiften derinleştirdiğine inanmaktadır ve İslami

---

[348] Harris, *The End Of Faith: Religion, Terror, And The Future Of Reason,* 142.
[349] Samuel Huntington, "The Clash Of Civilizations", *Foreign Affairs, 72*/3 (1993), 3-28.
[350] Harris, *The End Of Faith: Religion, Terror, And The Future Of Reason,* 153.

coğrafyalarda dini yaşamın temel bir sorun olduğu sonucuna varmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında ele alınması ve yok edilmesi gereken en büyük tehlike İslam dinidir ve ardından diğer inançlarla yüzleşilmesi gerekmektedir. Harris'in ifadeleri sonucunda dinlere karşı giderek artan bir düşmanlık sergilese de bu duruşunu açığa vururken tarafsız davranmamaktadır. İleride arzu ettiği barışçıl toplum için bazı durumlarda eleştirdiği şiddet içeren faaliyetlerin gerekli olduğunu belirterek, yeni ateizmin fikirlerinin, zeminlerinin ve argümanlarının tutarsızlığına ve çelişkisine kapı aralamaktadır. Harris'in bu tespitleri ve eleştirileri hakkında ateist düşünür Quentin Smith (öl. 2020) tarafından yapılan eleştirilere atıfta bulunulduğunda, Smith'in bu eleştirileri yapma nedeni, Harris'in sadece belirli bir dini ya da belirli bir dini mite mensup insanların bir grubunu alaya alarak ateizmi savunmaya çalışması ve iddialarına ciddi bir dikkat göstermemesidir.[351]

Dolayısıyla yeni ateizmin temellerini açığa çıkarmaya çalışırken Harris, dini ve dindar insanları eleştirerek ateizmi meşrulaştırmaya çalışmakta, ancak teizm, deizm ve ateizm gibi kavramların felsefi temellerini, argümanlarını ve açıklamalarını detaylı bir şekilde tartışmamaktadır.

Pratik Alanda Dinin Etkisi

Harris, dini çeşitliliği ele alırken dinin hoşgörüsüzlük üzerine inşa edildiğini savunmaktadır. Onun görüşüne göre dinin özündeki dogmatik yapı, irrasyonellik ve mutlaklık iddiaları gibi unsurlar dinlerarası diyalog kurulmasını engelleyen temel faktörlerdir.[352] Harris, bu tezini çeşitli toplumsal vakalarla desteklemeye çalışmakta, dini eleştirmenin tabu kabul edildiği toplum yapısını ve dini inançların bireylerin zararlı eylemlerine zemin hazırladığını farklı örneklerle ortaya koymaktadır. Özellikle ılımlı dincilerin de radikaller gibi insanlığı tehlikeye attığını ileri sürmektedir.[353] Bu bağlamda Harris'in din ve hoşgörüsüzlük arasındaki ilişkiyi kuvvetle vurguladığı görülmektedir. Ancak din adına yapılan kötülüklerin insan doğasından kaynaklandığını ve bunun çözümünün yine dinde bulunabileceğini iddia eden düşüncelere karşı mantıksız olduğunu belirtmektedir.[354]

---

[351] Feser, *The Last Superstition: A Refutation Of The New Atheism. South Bend*, 22.
[352] Zenk, *New Atheism*, 774.
[353] Harris, *İnancın Sonu*, 15.
[354] Harris, *İnancın Sonu*, 17.

Ayrıca Harris'e göre çağdaş toplumların dini metinleri artık harfiyen uygulama eğiliminden uzaklaşmaları, ılımlı din anlayışının modernitenin bir sonucu olduğunu göstermektedir. Harris, ılımlı din anlayışını benimseyenlerin hem inançlarına hem de mantıklarına ihanet eden kişiler olduğunu savunmaktadır.[355] Fakat bu tanımın dinin şiddet içermeyen ve daha uyumlu yorumlarını dışarıda bıraktığı ve pratikte sürdürülebilir olmadığını göstermektedir.

Harris, dinlerin insanlık için bazı olumlu yönler sergilemesinin dinin kendisinin faydalı olduğunu göstermediğini öne sürmektedir. İslam alimlerinin Antik Yunan eserlerini tercüme etmeleri ve bilimsel birikimi artırmaları gibi olumlu etkiler, dini bağlamdan ziyade bireylerin katkıları olarak değerlendirilmelidir.[356] Buna göre dini kimliğe sahip bir bireyin insanlık yararına katkılarda bulunması, dinin lehine bir argüman olarak kullanılmamalıdır. Harris'in bu ikilemi, onun tutarlı bir yaklaşım benimsemediğini göstermektedir. Çünkü olumsuz eylemlerin dini inançların bir sonucu olduğunu ileri sürerken, olumlu etkiler için dini inançları yüceltmemekte kararlıdır. Yeni ateistlerin "*faydalı olan her şey insan kaynaklı, zararlı olan her şey din kaynaklıdır*" şeklindeki önyargılarına açık bir örnek teşkil etmektedir.

Din, toplumsal bütünleşmeyi sağlama noktasında önemli bir işleve sahip olmuştur. Harris bu işlevi kabul etmekle beraber çağımızda toplumsal kaynaşmanın ekonomik, çevresel ve siyasi gibi modern faktörlerle sağlandığını belirtmektedir ve bu nedenle dinin bu işlevine artık ihtiyaç duyulmadığını ifade etmektedir. Bununla birlikte Harris, geçmişte kutsal olarak görülen pek çok unsur gibi dinin de günümüzde bu niteliğini sürdüremeyeceğini savunmaktadır. Çünkü ona göre dinin barındırdığı zararlar, modern dünyanın sunduğu çözümlerle giderilememektedir.[357] Özellikle Dawkins'in de belirttiği gibi son on yılda milyonlarca insanın ölümünün ana sebebinin din olduğu görülmektedir. Bu durum din adına gerçekleşen çeşitli büyüklüklerdeki savaşlarda açıkça ortaya çıkmaktadır. Siyasi ve ekonomik bağlamda ele alınan bu anlaşmazlıkların asıl nedeni Harris'e göre mantık dışı dini inançlardır. Dolayısıyla dinin zararlı oluşu, tesadüfi değil inanç temelli bir

[355] Harris, *İnancın Sonu*, 26.
[356] Harris, *İnancın Sonu*, 116.
[357] Harris, *İnancın Sonu*, 26.

zorunluluktur.[358] Ayrıca bazı insanların ödül kazanacakları inancıyla kendilerine ve başkalarına zarar vermesi son derece üzücüdür.[359] Harris, tarihsel verileri değerlendirirken Hristiyanlığın engizisyon, antisemitizm ve cadı avı gibi örneklerini sunmaktadır. Harris, din hakkında açıklamalarını din adına hareket eden bazı bireyler üzerinden yaparak, katı ve ılımlı din anlayışları ile teori ve pratiğin yansımalarını ele almaktadır. Ancak inancın kendisinin asıl sorun olduğu görüşünden vazgeçmemektedir.[360]

Smith, modern dönemdeki ateistlerin savunmalarını yetersiz bulduğu için yeni ateistlerden daha keskin bir ateizm savunucusu olarak tanınmaktadır. Smith ve benzeri düşünürler, birçok çağdaş ateistin teistler tarafından ileri sürülen karmaşık argümanlara karşı yeterince mücadele etmeden, sadece belli dindar tipleri hedef alarak ve dini inançları basite indirgeyerek ateizmi savunduklarını eleştirmektedir.[361] Yeni ateistler, bilime ve onun pozitivist yansımalarına dayanan bir yaşam anlayışını benimsemişlerdir. Bu nedenle kendi düşünce çerçeveleri dışında kalan herhangi bir tartışmayı değerlendirmemektedirler. Dolayısıyla Smith ya da Michael Lou Martin (öl. 2015) gibi filozofların teistlerle cesaretle giriştikleri tartışmaları yürütmeleri beklenmemektedir. Çünkü bu tür tartışmalarda zayıf kalacaklarını bilmektedirler. Bu cenahta ateizmi en şiddetli şekilde savunan Dawkins olmuştur. Öte yandan Harris, Smith'in eleştirdiği üzere dinin olumsuz tarihsel ve toplumsal etkilerini öne çıkararak ateizme haklılık kazandırmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla yeni ateistler genel bir din ve dindarlık eleştirisi yaparak ateizmi meşrulaştırdıklarını düşünmektedirler.

4.2. Din ve Bilim Anlayışı

Din Dili

Kutsal metinler ister ilahi olarak kabul edilsin ister edilmesin, kendilerine özgü dilleri ve üsluplarıyla tanınmaktadır. Bu özelliklerini, ilgili alanın uzmanlarından dini inanışın takipçilerine kadar herkes bilmekte ve tanımaktadır.

---

[358] Zenk, *New Atheism*, 773.
[359] Harris, *İnancın Sonu*, 29.
[360] Harris, *İnancın Sonu*, 92.
[361] Feser, *The Last Superstition: A Refutation Of The New Atheism. South Bend*, 22.

Tanrı'ya atfedilen benzetmeler ve metinler hakkında yaklaşım tarzları konusunda genel bir fikir birliği olduğu söylenebilir. Örneğin Kur'an ile ilgili olarak Müslümanlar arasında genellikle aşırı benzetme ile aşırı tenzih arasında bir temsil dilinin kullanıldığı kabul edilmektedir.[362] Buna karşın Harris, kutsal kitaplara herhangi bir edebi eser gibi yaklaşmayı tercih etmekte ve akademik bir dil kullanmaktan kaçınarak eleştirel bir tutum sergilemektedir.

Sanat ve edebiyat eleştirisi yapmak uzmanlık gerektiren bir alandır. Eleştirilirken eserin ortaya çıktığı kültürel çevre, sanatçının yaşadığı ekonomik ve ailevi sorunlar ile dönemin siyasi durumu gibi unsurlar dikkate alınmaktadır. Bunun yanında dinler, tarih boyunca hukuk, bilim ve medeniyet gibi alanlarda insanlık üzerinde etkili olmuş ve ileriye taşımıştır. Harris'in kutsal metinlere eleştirel ve üstenci bir yaklaşım sergilemesi ve Tanrı'ya belirli görevler atfetmesi, bilimsel veya felsefi bir temele dayanmamaktadır.[363]

Harris, eğer Tanrı her şeyi bilen ise, neden Kitab-ı Mukaddes'te elektrik, DNA ya da evrenin yaşı ve büyüklüğü hakkında bilgiler verilmemiş olduğunu sorgulamaktadır. Ayrıca Tanrı'nın kanserin çaresini neden açıklamadığını da merak etmektedir. Harris'e göre bu bilimsel bilgiler kutsal kitaplarda birkaç sayfa içinde özetlenebilirdi. Bunun yerine Kitab-ı Mukaddes insanların nasıl köleleştirileceği ve kurbanların nasıl kesileceği gibi konulara yer vermektedir. Kutsal kitaplar tarihsel ve bilimsel bir merakı giderme amacı gütmekte olmayıp insanlığın geneline hitap etmektedirler.[364]

Din ve Bilim

Dindar kişiler sıklıkla dinin bilime karşı olmadığını, farklı meselelerle ilgilendiğini ya da bilimi tamamladığını savunmaktadırlar. Ancak Harris'e göre bu görüş tamamen anlamsızdır. The Huffington Post'ta "Bilimin Dini Yok Etmesi Gerek" başlıklı, provokatif fakat umut barındıran bir yazısında bilim ile din arasındaki farkı şu cümle ile özetlemiştir:

---

362 Cafer Sadik Yaran, *Din Felsefesine Giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2012), 104.

363 Cebrail Ötgün, "Sanat Tasarımına Yaklaşım Biçimleri". *Sanat ve Tasarım Dergisi, ½* (2008),159; Mehmet A. Akıncı -Yakup Çelik,"Edebi Eleştiri Ve Eleştirel Hermenötik." *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9/*2 (2008), 170.

364 Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?* 61.

> Bilim ile din arasındaki fark, yeni kanıtları ve argümanları tutkuyla değil tarafsız bir şekilde göz önünde bulundurma isteği ile bu kanıtlara ve argümanlara tutkuyla karşı çıkma isteksizliği arasındaki farktır.", "Dünyanın 'büyük' dinleri, kozmosun büyüklüğünü ve güzelliğini tamamen önemsizleştirmektedir. İncil ve Kuran gibi kitaplar, bizim ve dünyamız hakkında neredeyse her önemli gerçeği yanlış anlatmaktadır. Kozmolojiden psikolojiye, ekonomiden başka bilimsel alanlara kadar her bilimsel alan, Kutsal Kitapların bilgeliğini aşmış ve geçmiştir. İnsanların dinden aldığı değerli her şey, yetersiz kanıtlara dayanmadan daha dürüstçe elde edilebilmektedir. Geriye kalan her şey, müzikle süslenmiş kendini aldatmadır."[365]

Harris, dinî inançların ne kadar bilimsel olmadığını ve kamuoyu tartışmalarında herhangi bir eleştirel analiz veya rasyonel incelemeden tamamen korunduğunu sıkça kanıtlar sunarak göstermektedir. Örneğin suyun iki hidrojen ve bir oksijenden oluştuğunu belirtirken, "B*en suyu böyle düşünmeyi tercih etmiyorum*." diyen birine karşı, yapabileceğimiz tek şey bilimsel değerlere başvurmaktır. Eğer o kişi bu değerleri paylaşmıyorsa, diyalog sona ermekte ve bir kişi kanıtları değerli bulmuyorsa, ona kanıtların önemini nasıl ispatlayabiliriz? Mantığı önemsemeyen birine mantığın önemini gösterecek hangi mantıklı argümanı sunabiliriz? Ne kanıtları ne de mantığı değerlendirmemektedirler, bu yüzden onları bilimsel kanıtlarla veya mantıklı argümanlarla ikna etmek neredeyse imkansızdır. Bu sorun, dinî inançların güç ve statüsü nedeniyle korunma olasılıkları yüksek olduğundan, değişime karşı neredeyse tamamen bağışıklıkları olduğu için çözülmesi zor bir haldedir. Harris'in sözleriyle, "*Şu anda kutsal olarak kabul ettiğimiz çoğu şey, dün kutsal olduğu düşünüldüğü için kutsaldır*."[366]

Din ve Eğitim

Harris'in "*Cehalet Politikaları*" başlıklı makalesinde Amerika Birleşik Devletleri'nde mantıksız düşüncelerin yükselişte olduğunu belirtmektedir. Okullarımızda, mahkemelerimizde ve federal hükümetin her dalında bu durum gözlemlenmektedir. Sadece yüzde 28'lik bir Amerikan nüfusu evrimi kabul etmekte, buna karşın yüzde 68'lik bir kesim Şeytan'a inanmaktadır. Bu derecede bir cehaletin, bir süper gücün hem zihniyetinde hem de temelinde yoğunlaşmış

[365] Harris, Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler? 55.
[366] Harris- Saltman, "The temple of reason." (İletişim 25.10.2024).

olması, artık tüm dünya için bir sorun teşkil etmektedir. Amerikan eğitim sisteminin durumunu, evrime inananlarla Şeytan'a inananların oranlarını karşılaştırarak etkileyici bir şekilde ortaya koymaktadır. Harris, başka bir yerde de dünyamızın, ilkokul eğitiminden sağ çıkması beklenmeyen inançlar üzerine insanlığın geleceğini tehlikeye atan erkeklerin ve kadınların eylemleriyle hızla kötüye gittiğini ifade etmektedir.[367]

Bilim ve Ahlâk

Sam Harris, ahlak ve değerlerin zihinsel deneyimlerde esenlik ve acı olarak tezahür ettiğini belirtmektedir. Bu deneyimler doruklar ve derin vadilerle simgelenir. Burada doruklar potansiyel huzur ve esenliği, vadiler ise acı ve sefaleti temsil etmektedir.[368] Harris, bu ahlaki yapıyı nörobilimci tarafından gözlemlenebilir bir evren olarak tanımlamakta ve "ahlaki manzara" metaforunu kullanmaktadır.[369] Ayrıca insanın esenliğinin dünya olayları ve beyin işleyişi ile bağlantılı olduğunu savunmaktadır.

Bilimin, insan yaşamını yönlendirmede etkili olduğunu öne süren Harris, ahlakta doğru ve yanlışın fizikteki gibi belirgin olduğunu iddia etmektedir.[370] Bazı etik değerlendirmelerde hatalar yapılabileceğini kabul etse de ahlaki gerçeklerin olduğunu savunmaktadır. Harris, zihinsel süreçlerin ve soyut konuların fizik yasaları kadar rasyonelleştirilebileceğini ileri sürerken, bilim ile rasyonel düşünce arasındaki sınırların belirsiz olduğunu kabul etmektedir.[371]

Nörolog Robert Burton'a atıfta bulunarak insanların farklı etik kararlar almasının nedenlerini tartışmaktadır. Burton, insanların farklı risk toleransları olduğunu ve bu durumun etik tutumlarımızı etkilediğini belirtmektedir.[372] Harris, bu genetik farklılıkların küresel uygarlık inşasına nasıl hizmet edeceği konusunda endişelerini dile getirmektedir.[373]

---

[367] Sam Harris- Bethany Saltman, "The Temple Of Reason" (İletişim 25.10.2024). chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://isthismychair.com/CompleteSamHarris.pdf

[368] Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?*, 15.

[369] Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?*, 65.

[370] Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?*, 44.

[371] Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?*, 46.

[372] Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?*, 197.

[373] Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?,* 198.

Ayrıca Harris, D4 dopamin reseptörlerinin aktifliği ile bilim karşısındaki şüphe ve dinî inançlar arasındaki ilişkiyi laboratuvar deneyleriyle desteklemektedir. Bu genetik yatkınlıkların, dinî inançların sona erdirilemeyeceğine dair görüşlerle uyumlu olduğunu ifade etmektedir.[374] Harris, bilimsel yöntemlerle kutsal kitaplardaki çelişkileri ortaya çıkararak insanların dinî inançlarını sorgulamalarını teşvik etmekte ve bu yöntemin etkili olduğuna dair aldığı mektuplara işaret etmektedir.[375]

Harris ve Cohen'in yürüttüğü fMRI çalışmasında inanç ve inançsızlık durumları arasındaki beyin aktivitesi farklılıklarını ölçmek amaçlanmıştır. Çalışma, katılımcılara çeşitli ifadeler sunarak bu ifadelere verdikleri tepkilerin beyin aktivitesi üzerindeki etkilerini gözlemlemiştir.[376] Harris bu çalışmanın sonuçlarını rapor ederken inanç, inançsızlık ve kararsızlık durumlarına göre beyindeki aktivite farklılıklarını belirtmiştir.[377]

Dünya üzerinde pek çok inanç sisteminin kendine has ahlaki kuralları bulunmaktadır. Farklı toplumların dini ve ahlaki değerlerinin hangisinin daha üstün olduğunu kanıtlayacak bir delil bulunmadığından bu tür kıyaslamalar genellikle göreceli olmaktadır. Harris bu nedenle göreceli ahlaki bilgilere karşı bilimsel verilerin önemini savunmaktadır. Ona göre ahlak ve maneviyat, gözlemlenebilir ve denenebilir fenomenlerdir. Harris'in yaklaşımı, ahlakı bilimin ışığında incelemeyi ve doğru ile yanlışı bilimsel metotlarla ayırt etmeyi mümkün kılmaktadır. Ahlak konusundaki irrasyonel davranışları bilim aracılığıyla çözümlemek mümkün olabilmektedir ve bu alanda nöroetik önemli bir yer tutmaktadır.[378]

Harris, ahlaki meselelerin tamamının bilimle çözülebileceğini iddia etmemekle birlikte her yeni bilimsel gelişmenin ahlaki soruları yeni baştan sorgulamamıza neden olduğunu belirtmektedir. Dinin cevap veremediği noktalarda bilimin ahlaki sorulara yanıt verebileceğini düşünmektedir. Harris'in üzerinde çalıştığı nöral ilişkiler üzerine yaptığı araştırmalar, dinsel olan ve dini olmayan

---

[374] Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?*, 15.
[375] Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?*, 200.
[376] Sam Harris, 2008). "Functional Neuroimaging Of Belief, Disbelief, And Uncertainty". *Annals of Neurology, 63*/2 (2008), 141.
[377] Haarris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?*, 200.
[378] Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?*, 17.

inançların beyinde nasıl işlendiğini gözler önüne sermiştir. Bu çalışmalar beynin ventromedial prefrontal korteksinin, dinsel olan ve dini olmayan düşünceler karşısında nasıl tepki verdiğini ortaya koymaktadır.[379]

Nörobilimsel bulgular üzerine yapılan felsefi çıkarımlar, insanların refahını ve dünya olaylarına tepkilerini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Beynimiz, fiziksel bir gerçeklik olarak bilimsel gözlemlere açık olduğundan elde edilen bilimsel gerçekler yaşam tarzlarımızı ve ahlaki doğru veya yanlışlarımızı daha iyi anlamamızı sağlamaktadır. Harris bilimin insanlığın mutluluk zirvesine ulaşmasına yardımcı olabileceğini vurgulamaktadır.[380]

Harris'in tezlerine yönelik eleştiriler de mevcuttur. İstatistikçi Briggs, Harris'in nörobilimsel analizlerine ve sonuçlarına dair eleştirilerini blogunda detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Briggs, dini önermelerin sosyal olarak iyi sonuçlar doğurduğunu ancak rasyonelliklerinin eksik olduğunu savunmaktadır. Bununla birlikte dini düşüncelerin tamamen beyin faaliyetlerimizle ilgili olduğunu ve bu durumun bir tautoloji olduğunu ifade etmektedir.[381]

4.3. Din ve Ahlak Yaklaşımı

Ahlâkın Kaynağı

Harris, insan esenliğinin bilinç sahibi varlıkların refahını esas alarak değerler, ahlak ve hayatın gayesini açıklamıştır. Harris'in görüşlerine göre bilim ahlaki değerlerin bir konusu olabilmektedir.[382] Türkçede "esenlik" kelimesi, sağlık ve afiyet gibi durumları ifade etmektedir. Harris değerleri, insanları ve diğer bilinç sahibi varlıkları etkileyebilecek tutumlar, tercihler ve davranışlar olarak tanımlamaktadır. Ahlak ve esenlik arasındaki ilişki kurulduğunda bireylerin psikolojik ve toplumsal ihtiyaçlarının karşılanması gerektiği sonucuna ulaşmıştır.[383] Etik değerler ile bilinç arasında kaçınılmaz bir bağ olduğunu belirten düşünür, insanların diğer canlılara karşı sorumluluklarını vurgulamaktadır. Harris'e göre insanlar, özellikle hayvanlar olmak üzere yardımcı olabileceği diğer canlılara karşı

---

379 Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?*, 55.
380 Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?*, 45.
381 (Briggs, 26 Aralık 2011).
382 Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?*, 8.
383 Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?*, 22-31.

etik yükümlülüklerini yerine getirmelidir. Bu bağlamda insan, zihin ve madde arasındaki ilişkiyi daha iyi kavramalıdır. Zira zihin ve maddeye dair düşünceler, doğru ve yanlış hakkındaki kanaatlerimizi şekillendiren başlıca etmenler arasında yer almaktadır. Harris, bir gün insan beyninin etik yargıları anlamada kilit bir rol oynayabileceğine inanmaktadır.[384] İnsan beyninde dünyayı ve diğerlerini etkileyen düşüncelerin ve niyetlerin kökenlerinin anlaşılması gerekmektedir. Bu kapsamda Harris, ahlakı bilimin henüz tam olarak geliştirilmemiş bir dalı olarak değerlendirmektedir.[385]

Harris, insanların mutluluğu elde etmek için neye ihtiyaç duyduklarını sorgulamakta, bu sorgulamanın sonucunda insanların ruhsal deneyim özlemini taşıdıklarını ifade etmektedir. Ona göre ruhsal egzersizler, anlık bilincin doğasını fark etmemizi sağlayarak yaşamı iyileştirmektedir. Harris, bilinci; düşünce, duygu ve kendimiz olma hissinin kaynağı olarak ele almaktadır. Bilinç, bildiklerimizle değil deneyimlerimize göre işlemektedir. Örneğin bilincimiz neşenin veya hüznün farkına vardığında bu duyguları yaşamaktadır. Harris, ruhani gelenek ve uygulamaların bilincin içeriğiyle olan ilişkimizi değiştirerek dünyayı algılayışımızı yeniden şekillendirebileceğini belirtmektedir. Bilince dair inançlar, ahlak anlayışımızla doğrudan ilişkilidir ve bu inançlar ölüm hakkındaki görüşlerimizi de etkilemektedir. Zihinsel ve ruhsal yaşantımızın beynimizin işleyişine bağlı olduğu kabul edilebilir. Harris, beyin öldüğünde ve sinirsel etkinlikler durduğunda yaşamın sona ereceğini, ölümden sonra ne olduğunun bilinmediğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede beyinden bağımsız bir ruhun var olduğu düşüncesinin yanlış olduğunu kabul etmektedir.[386]

Harris'in düşüncesine göre doğada bilincin yeri hâlâ bir muamma olarak karşımızda durmaktadır. Ayrıca bilincin beyin tarafından üretildiği tezi bilim çevrelerinde kesin bir kanıtla desteklenmemiştir. Fizyolojik ve evrimsel olarak kendimiz hakkında pek çok bilgiye sahip olmamıza rağmen neden "*bu şekilde var olduğumuz*" sorusunun cevabını bilememekteyiz. Düşüncelerimizin, ruh hallerimizin ve hislerimizin özgül yapıları üzerine tam bir bilgiye sahip

---

[384] Harris, *İnancın Sonu*, 189.
[385] Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?*, 11.
[386] Harris, *İnancın Sonu*, 225.

olunmamaktadır. İnsan beyni, yaşadığımız deneyimler üzerinden bize bilinç hakkında bilgiler sunmaktadır. Çünkü bazı bilgiler ancak birinci şahıs tarafından keşfedilebilmektedir. Harris'e göre bilincin doğasını içsel gözlem yoluyla araştırmak, zihinsel bir çalışma yapmaya eşdeğerdir. Bu kapsamda çölde kırk gün kırk gece kalmanın, bir mağarada yirmi yıl geçirmenin ya da sinir hücrelerine yeni bir serotonin agonisti göndermenin bilinç üzerinde kaçınılmaz değişikliklere neden olacağı düşünülmektedir. İnsanlık tarihinde oruç, duyu yoksunluğu, dua, meditasyon gibi yöntemler, bilinci keşfetme ve değiştirme çabalarının birer göstergesi olarak kabul edilmektedir.[387]

Harris, "*ahlâkî coğrafya*" adını verdiği kavramsal bir alandan söz etmektedir. Ahlâk ve değerler, zihinde deneyimlenen esenlik ve acılar ile sembolik olarak ifade edilmekte ve insan beyni refah içindeyken zirvelerle, acı çekerken ise vadilerle sembolize edilmektedir. Harris, insanlığın esenliği üzerine bilimsel gerçeklere başvurulmasının zorunlu olduğunu savunmakta ve bilimsel kabullerin insan yaşamının kalitesini iyileştirecek potansiyele sahip olduğunu öne sürmektedir. Ahlâkî coğrafyada meydana gelecek herhangi bir değişimin, insan beyninin durumlarına ve kapasitelerine bağlı olduğunu ifade etmekte ve bilgi ile değerlerin birbirinden ayrı tutulmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Harris'e göre "*ölçülebilir olanın dünyası ile anlamın dünyasının barışması*" gerekmektedir.[388]

Harris, insanların ve hayvanların esenliği üzerine bilmediğimiz veya yanlış anladığımız pek çok gerçeğin bilim aracılığıyla açığa çıkarılabileceğini düşünmektedir. Ahlâkî sorunlar, bilinç sahibi canlıların esenliğini etkilediğinde somut gerçeklere dönüşmektedir. Bu durum, ahlâkî değerlerin bilimsel olarak anlaşılmasını sağlamaktadır. Ahlâk ve değerlerin amacı insanın esenliği olduğunda ahlâk biliminin var olması gerektiği anlaşılmaktadır. Fiziksel evrende ve bilinçli varlıkların bu evreni deneyimleme biçimlerinde meydana gelen değişiklikler ancak bilimle kavranabilmektedir. Bu yüzden bilim ahlâkla ilgili sorulara cevaplar sunabilmekte ve bize neyi yapmamız gerektiğini ne istememiz gerektiğini öğretmektedir. Ayrıca diğer insanların ne yapması ve ne istemesi gerektiğini

---

[387] Harris, *İnancın Sonu*, 227.
[388] Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?*, 9-18.

anlamamıza yardımcı olmaktadır. Böylece insanlar, sefaletin derinliklerinden çıkıp mutluluğun zirvesine ulaşmanın yolunu bulabilmektedir.[389]

Farklı disiplinlerde olduğu gibi insan esenliği konusu da kademeli ve sürekli bir ilerleme sergilemektedir. Harris, bilimin insan hayatındaki önemini vurgulayarak ahlaki bilimlerin kurulmasının kaçınılmaz olduğunu savunmaktadır. İnsanların refahını artıran ya da azaltan durumlar, beyin faaliyetleriyle doğrudan ilişkili olduğundan beyinle ilgili bilgilerimiz arttıkça, insan refahını ne şekilde etkilediklerini daha iyi kavrayabileceğimizi belirtmektedir.[390] Buna göre insanların memnuniyetini sağlayan koşulları daha iyi anlamamız ve insan deneyimleri hakkında daha geniş bilgilere sahip olmamız, toplumsal politikaları daha doğru şekilde şekillendirmemizi sağlayacaktır. Harris'e göre bilim, dünyayı ve içindeki yerimizi anlamamıza yardımcı olurken ahlaki değerler ve yaşam biçimleri konusunda da bilimsel bir yaklaşım geliştirmek için hiçbir engel bulunmamaktadır. Bu nedenle ahlak bilimi kurmanın, ahlaklı bir yaşam sürdürmeyi neyin gerektirdiğini daha iyi anlamamız için şart olduğunu ifade etmektedir.[391] Harris, insan ve hayvan esenliğinin doğal süreçler olduğunu ve bu konunun bilimsel yöntemlerle incelenebileceğini tekrarlamaktadır. Esenliği artıran unsurlar arasında mutluluk, merhamet ve nezaket gibi olumlu etkenler yer alırken, zulüm, nefret ve dehşet gibi olumsuz etkenler esenliğimizi azaltan faktörler olmaktadır.

Ahlâkın Kaynağı ve Evrim

Harris, din ve kültürün ahlakın asıl kaynakları olamayacağını vurgulamaktadır. Ayrıca ona göre yeni ateistlerden farklı olarak, evrimsel süreçlerin de ahlakın kökeni olamayacağını belirtmektedir. Harris'e göre genetik ve doğal seçilim, üremeden başka bir amaç için bize uyum sağlamamıştır ve bu bilim dallarının ilgilendiği konular farklıdır. Evrimsel olarak bir bireyin yapabileceği en iyi şeyin çok sayıda çocuk sahibi olmak olduğu düşünülmektedir.[392]

Harris, ahlaki değerlerin bilimsel ve evrimsel açıklamalarını eşdeğer görmemektedir. İnsan esenliğini oluşturan unsurların çoğu Darwinci yaklaşımın

---

389 Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?*, 22-98.
390 Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?*, 62.
391 Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?*, 104.
392 Harris, *İnancın Sonu*, 202.

dışında kalmaktadır. İnsan deneyimlerinin olasılıkları, evrimleşen beyinlerimizin içinde gerçekleşmektedir. Ancak evrim, insan beyninin ulaşabileceği son noktayı öngörememektedir. Örneğin istikrarlı demokrasiler kurma, iklim değişikliklerini yönetme, diğer türlerin yok olmasını engelleme, nükleer silahların yayılmasını önleme veya mutlu bir yaşam sürdürme gibi konularda evrimin bir öngörüsü olmadığını ifade etmektedir.[393] Dolayısıyla Harris, kişisel esenliğin temelinin evrime dayanmaması gerektiğini savunmaktadır. Eğer öyle olsaydı genetik bakış açısıyla bir erkeğin genlerini gelecek nesillere taşımak için her gün sperm bankasına giderek sperm vermesi yeterli olurdu. Zihinlerimizin yalnızca doğal seçilime bağlı olmadığını görülmektedir. Harris, bu fikri şu örnekle desteklemektedir; "*Eğer evrimi temel alırsak, her günü birkaç şekerli çörekle başlayıp evlilik dışı bir ilişkiyle bitirmek daha cazip görünebilir. Ancak insan uzun süreli esenliği düşündüğünde, daha iyi seçenekler bulunduğunu görecektir.*"[394]

Bu nedenle iyi ve kötü değerler hakkında içgüdüsel dürtülerle veya evrimin buyruğuyla hareket etmek doğru olmaz. Ayrıca Harris, sadece değerler konusu değil bilim, sanat ve insanı ilgilendiren diğer birçok konuda evrimin yetersiz kaldığını ifade etmektedir. Düşünüre göre artık insan hayatının birçok evrensel özelliğini açıklarken seçilim temelli bir açıklamaya ihtiyaç yoktur.[395] Ayrıca Harris, biyolojideki gelişmelerle artık evrimimizi bilinçli olarak şekillendirebileceğimizi, bu durumun insan esenliğinin olasılıklarını bilimsel olarak anlamamızı sağlayacağını belirtmektedir. Bu açıdan Harris'in yaklaşımı yeni ateist düşünürlerden önemli ölçüde farklılık göstermektedir.[396]

Ahlâk Üzerinde Din ve Kültürün Etkisi

Harris'in düşüncesine göre insanlar öncelikle kendi mutluluklarını ve acılarını tecrübe etmektedirler. Bu tecrübeler sonucunda diğer insanların da benzer duygular yaşadığını anlamaktadırlar. İnsanlar başkalarının mutluluklarını arzulamanın sevgi ile mümkün olduğunu idrak etmektedirler. Sevginin nefretten daha etkili bir şekilde başkalarının mutluluğunu artırdığı görülmektedir. Harris, bu

---

393 Harris, *İnancın Sonu*, 202.
394 Harris *, Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?*, 22-151.
395 Harris *,Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?*, 22-151.
396 Enis Doko, *Allah'sız Ahlak Mümkün Mü?* (İstanbul: İstanbul Yayınevi,2020), 65.

döngünün insanları birbirine bağladığını ve sosyal sevgi duygusunun insanlar için en büyük mutluluk kaynağı olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla sevgi kavramı başkalarının mutluluklarına duyarlı olmayı gerektirmektedir.[397]

Harris'e göre ahlaki sezgilerimizin hangi gerçeklikleri takip edeceği meselesi felsefi bir sorundur. Bu, "*ahlaki sezginin ölçütü nedir?*" sorusu ile ifade edilmektedir. Harris, etiğin kaynağı olarak mutluluğu ve acıyı referans alırsak, çoğu insanın bu konuda yanılgı içinde olduğunu savunmaktadır. Özellikle kültürel kabullerin ahlaki ölçüt olarak kabul edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Örneğin on altıncı yüzyılda Paris'te kedi yakmanın bir eğlence olarak görülmesi, günümüzde vahşet olarak değerlendirilmektedir. Bu örnekten hareketle Harris, zaman ve kültürlere göre değişen ahlaki anlayışın ortak bir ahlak anlayışı oluşturamayacağını ileri sürmektedir. Gelenekler, ahlaki sezgilere katkıda bulunabilir ancak bu katkı sadece destekleyici olmazsa cehalet aracı haline gelmektedir. Gelenekler ahlaki ilerleme ya da gerilemeyi potansiyel olarak barındırmaktadır. Bu nedenle Harris ahlaki değerlerin cevaplarının günümüzde yaşanan an içinde aranması gerektiğini belirtmektedir.[398]

Toplumsal bağlar ve ahlaki gelenekler, birbirlerini etkileme sürecindedir. Kültür aracılığıyla bireyler arasındaki uyum sağlanmaktadır. Kültürel etkiler, sosyal ve ahlaki gelişim için önemli bir rol üstlenmekte ve bu süreçler beyin kontrolünde gerçekleşmektedir. Harris, kültürel normların beyin yapısını ve işleyişini değiştirerek düşüncelerimizi ve davranışlarımızı şekillendirdiğini ileri sürmektedir. Ancak Harris, ahlakı yalnızca kültürel bir ürün olarak görmez; ona göre ahlak, insanın sorgulama yeteneğinin bir parçasıdır. Evrensel bir ahlak anlayışına ulaşılabilmesi için ahlaki doğruların kültürel etkilerden arındırılması gerektiğini savunmaktadır.[399]

Harris insan beynini bir inanç makinesi olarak tanımlamaktadır. İnanç, gerçeklerle değerler arasında bir köprü kurma işlevi görmektedir. Günümüz gerçeklikleri hakkında bilgilerimizin büyük bir kısmı bilim ve tarih gibi alanlardan

---

[397] Harris, *İnancın Sonu*, 202.
[398] Harris, *İnancın Sonu*, 202.
[399] Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?*, 8.

gelmekte ve aynı zamanda değerler hakkında da inançlar oluşturmaktayız. Harris, bir şeye inanmanın, inandığımız şeyi haklı gerekçelerle kabul ettiğimiz anlamına geldiğini belirtmektedir. İnsanların yanlış değerlere değer vererek bu yanlış değerler üzerine inançlar geliştirebileceğini, dolayısıyla değerleri belirlemede bilimin öncü rol oynaması gerektiğini vurgulamaktadır. Ahlaki değerlerle ilgili olarak inanç ve akıl arasında bir uzlaşma zemini bulunmadığını ileri sürmektedir. Çünkü kültür ve dini açıdan bakıldığında insan aklının sınırlı olduğu kabul edilmektedir.[400]

Harris'e göre başlık parası ile ilgili ölümler, bebek kızların öldürülmesi, asit saldırıları, cinsel kölelik ve namus cinayeti gibi toplumda görülen ahlak dışı eylemler sevgiyle bağdaşmayan inançlardan kaynaklanmaktadır. Harris, sevginin, sevdiklerimizin mutluluğuyla mutlu olmayı ve onların acı çektiklerinde şefkat göstermeyi gerektirdiğini ifade etmektedir. Bu tür eylemlerin sevgi gösterisi olarak algılandığı kültürler olduğu bilinse de bu kültürlerde yaşayanların dahi bu tür kötülüklere maruz kalmak istemeyeceği açıktır. Böylece bu tür eylemlerin sevgiyle bağdaşan eylemler olmadığını belirtmektedir.[401]

Din ve bilim, Harris'e göre aynı gerçeklik hakkında düşünmenin zıt yollarını temsil etmektedir.[402] Ahlaki temelleri bilim üzerine kurarken dini inançların ahlakın kaynağı olarak görülmemesi gerektiğini savunmaktadır. Eğer ahlakın kaynağı olarak din kabul edilirse, Tanrı'nın varlığına inancın ortadan kalkması durumunda bir eylemin iyi ya da kötü olup olmadığı problemli hale gelecektir. Dolayısıyla ahlakın kaynak olarak dini buyrukları kabul etmesi uygun olmayacaktır. Zira zulmün kötü bir eylem olduğu kutsal kitaplara ihtiyaç duymadan anlaşılabilmektedir. Harris, kutsal kitaplardaki etik ifadelerin belirsiz olduğunu, etik sezgilerimizin temellerini doğal dünyada aramamız gerektiğini belirtmektedir.[403]

Harris'in öne sürdüğü görüşe göre din ile bilim gerçeklik hakkında düşünmenin zıt yöntemlerini temsil etmez çünkü bu iki alan işleyiş mekanizmaları

---

400 Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?*, 11-37.
401 Harris, *İnancın Sonu*, 205.
402 Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?*, 18.
403 Harris, *İnancın Sonu*, 185.

itibariyle birbirinden ayrılmaktadır. Bilim, nedensellik ilkesini temel alarak evrenin işleyişini açıklamaya yönelik çalışmaktadır. Din ise evrensel ve ahlaki değerler üzerinden evrenin anlamını kavramayı amaçlamaktadır. Bilimsel süreçler mekanik bir düzen içerisinde ilerlerken dinî yaklaşımlar hayatın manevi yönüne odaklanmaktadır. Bilim, insanın dünyadaki yaşamını iyileştirmeyi hedeflerken din, insanın dünya hayatında huzur bulmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Eğer bir çatışmadan bahsediliyorsa bu durum ideolojik ve önyargılı bir bakış açısının var olduğunu göstermektedir.[404]

Ayrıca ahlakın kaynağının sadece dini inançlar olduğu düşüncesi Tanrı'nın varlığına inanç kaybolduğunda eylemlerin doğru ya da yanlış oluşunun belirsizleşeceği iddiasıyla desteklenmektedir. Bu görüş hatalıdır çünkü ahlaki doğruluk, Tanrı'nın varlığından bağımsız olarak değerlendirilebilmektedir. Tanrı inancının olmadığı toplumlarda da merhamet, adalet, cesaret gibi erdemlerin ve hoşgörü, empati gibi davranışların kendiliğinden iyi olduğu kabul edilmektedir. Hırsızlık, yalan ve aldatma gibi olumsuz eylemler de Tanrı inancından bağımsız olarak kötü olarak değerlendirilmektedir. Her akıllı birey, keyfi şiddet uygulamanın veya sözünde durmamanın kötü olduğunu kabul edecektir. Dolayısıyla Tanrı'nın varlığı olmadan bir eylemin iyi veya kötü olup olmadığının bilinemeyeceği görüşü yanıltıcıdır.[405]

Öte yandan kutsal kitaplarda etik ilkelerin belirsiz olduğu iddiası doğru değildir. Örneğin Kuran'da Maide suresinde insan hayatının değeri net bir şekilde belirtilmektedir; "*İşte bundan dolayı İsrâiloğulları'na şöyle yazmıştık: 'Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur.*"[406] Nisa suresinde ise adaletle hükmetmenin önemi vurgulanmaktadır; "*Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emreder.*"[407] İncil'de

[404] Aynur Çınar, *Deizm ve Ateizm Üzerine* (İstanbul: Köprü Kitap, 2018), 127.
[405] Şimşek, *Ataizmden Ateizme: Tanrı ve Yanılgılar*,137.
[406] (Mâide 5/32)
[407] (Nisa 4/58)

de benzer etik ilkeler yer almaktadır; "*Komşunu kendin gibi seveceksin.*"[408] ve "*Bu küçüklerden birini bile hor görmekten sakının!*"[409]

Kutsal kitapları harfiyen okuma yaklaşımı da eleştirilebilir. Kutsal metinlerde yer alan alegorik ifadeler ve metaforlar, gerçek olaylarmış gibi sunularak eleştiri yapılması yeni ateistler tarafından sıklıkla kullanılan bir yöntemdir.[410] Kur'an'ın ayetleri bütünlük içinde değerlendirilmeli, ayetlerin bağlamı ve ilişkili diğer ayetler dikkate alınmalıdır.[411]

Ahlaki meselelerde sürekli ve derinlemesine yapılan sorgulamaların çeşitli inanç sistemlerini ortak bir noktada birleştirebileceği savunulmaktadır. Bu tür bir sorgulamanın daha önce gerçekleştirilmemiş olması, insanların dini dogmalara sıkı sıkıya bağlanmalarına neden olmaktadır. Harris, birçok dinin gerçek bir ahlaki araştırmayı desteklemediğini ve bu durumun evrensel bir ahlaki kimlik oluşumunu engellediğini öne sürmektedir.[412] Dini inançlara sahip bireyler, kendi dinlerine mensup olmayan kişileri ahlaki açıdan farklı tutmaktadır. Bir kez kendi dininin öncüllerini kabul eden bir kişi, başka dinlere mensup insanlara karşı ahlaki duyarlılığını azaltmaktadır. Kaderinde cehennem olanlar için çekilen acı, aynı din mensubu olanların çektiği acı kadar önem arz etmemektedir. Çünkü onlar evreni yaratan yaratıcı tarafından lanetlenmiştir ve bu nedenle onların mutluluk anlayışı başlamadan bitmektedir.

Bununla birlikte Harris'in dini inançların ahlaki ayrımcılığa yol açtığı iddiası tarihsel ve güncel örneklerle çürütülmektedir. Örneğin 6 Şubat Pazartesi günü Kahramanmaraş merkezinde meydana gelen ve elli binden fazla kişinin ölümüne neden olan depremlerde farklı dinlere sahip 70 ülkeden ekipler, ahlaki ayrım yapmadan yardım için gelmişlerdir. Aynı şekilde II. Dünya Savaşı sırasında

---

[408] (İncil, 2018; Matta 22: 34 – 40)
[409] (Matta 18:10-11)
[410] Şimşek, Ataizmden *Ateizme: Tanrı Ve Yanılgılar*, 52.
[411] Emine Öğük, Yeni *Ateistlerin Yanılgıları* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022), 31.
[412] Sam Harris, Waking *Up: A Guide To Spirituality Without Religion* (New York: Simon & Schuster Paperbacks, 2014), 190.

Alman güçlerinden kaçarak Türkiye'ye sığınan Yahudilere Türkiye tarafından yardım edilmiştir[413]

Harris, dinlerin değişime direnç gösterdiğini ve iletişimin önündeki en büyük engelin dini dogmatizm olduğunu ileri sürmektedir.[414] Bu dogmatizm, doğruluk ve iyilik üzerine yapılan tartışmaları halen etkilemekte, insani değerlerin geleceğimizi şekillendirmesi açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla yaşamımız üzerinde doğrudan etkileri olan bu önemli konuların dinsel buyruklara bağlanmaması gerekmektedir. Öte yandan İslam dininin ilim öğrenmeye verdiği önem pek çok örnekle belgelenmiştir. Bedir Savaşında Müslümanların savaş esirlerini serbest bırakma karşılığında on çocuğa okuma yazma öğretmeleri bunun bir göstergesidir.[415] Ayrıca Kur'an-ı Kerim'deki "*...De ki: 'Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!' Doğrusu ancak akıl iz'an sahipleri bunu anlar...*"[416] ayeti, Müslümanları bilgiye ve öğrenmeye teşvik etmektedir. Bu teşvikler sayesinde İslam dünyasında matematik, astronomi ve coğrafya gibi alanlarda önemli yenilikler gerçekleşmiştir.[417]

Harris, insanların kendileri gibi düşünmeyen ya da inanmayan kişilere yönelik kötü davranışlarını "*ahlâkî topluluk*" kavramı ile açıklamaya çalışmaktadır. Bu kavrama göre Nazi bir asker, gün içinde Yahudilere karşı korkunç eylemlerde bulunabilirken akşam evine döndüğünde çocuklarına karşı sevgi dolu bir baba olabilmektedir. Nazi askerinin gözünden bakıldığında Yahudiler onun ahlaki topluluğunun dışında kalmaktadır. Dolayısıyla bu askerin ahlaki topluluğu, başkalarına karşı duyduğu endişeleri belirlemektedir. Harris'e göre ahlaki topluluk düşüncesi insan davranışındaki pek çok çelişkiyi açıklamada faydalı olmaktadır.[418] İnsanların ahlaki öncelikleri birbirinden farklı olabilir ancak bu durumu dinlerle ilişkilendirmek doğru olmamaktadır. Hiçbir din başka bir dine mensup olmamayı zulüm için bir sebep olarak göstermez. Nitekim Hristiyanlar tarafından kurulan

---

413 Tahir Kodal, T. "Türk Arşiv Belgelerine Göre II. Dünya Savaşı (1939-1945) Yıllarında Türkiye Üzerinden Filistin'e Yahudi Göçleri", *Atatürk Dergisi, 5*/3 (2010), 140.
414 Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?* , 246.
415 Muhammed Hamidullah, (2016). *İslâm Peygamberi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 192.
416 Zümer 39/9
417 İhsan Fazlıoğlu, *Hârizmî, Muhammed b. Mûsâ* (TDV İslâm Ansiklopedisi, 1997), 16.
418 Harris, Waking *Up: A Guide To Spirituality Without Religion,* 192.

Kızılhaç ve Müslümanlar tarafından kurulan Kızılay gibi uluslararası kuruluşlar, savaş veya doğal afetlerden etkilenenlere din ayrımı gözetmeksizin yardım etmektedir. Bu nedenle bir Nazi askerinin yaptığı kötülükleri din ile açıklamak yanlış bir yaklaşım olmaktadır.[419]

Harris, dinlerin hayvanlara yönelik acıları insanların çektiği acılardan ayrı tuttuğunu ve bu ayrımın ahlaki açıdan kabul edilemez olduğunu ileri sürmektedir. Dinler, hayvan acıları karşısında insanların yapabileceği bir şey olmadığını belirtmektedir. Dindarların ahlaki kötülüklerin önlenmesinde olumsuz bir etki yaptığını göstermektedir.[420] Günümüzde birçok ülke hayvan haklarını yasalarla koruma altına almış ve hayvanlara eziyetin önüne geçmek amacıyla düzenlemeler yapmıştır.[421]

Dinlerin kötülüğün kaynağı olduğu görüşüne rağmen Harris, dinlerin insanların sosyal ve ruhani ihtiyaçlarını karşıladığını kabul etmektedir. Bu ihtiyaçlar arasında ruhani deneyimler, ahlaki davranışlar ve toplumsal bağlar bulunmakta, bu unsurlar insan mutluluğu için zorunlu olmaktadır. Ancak dinler, entelektüel ve siyasi açıdan sorunlara yol açmakta ve dini farklılıklar, cehalet ve şiddet dolu bir geleceği beraberinde getirmektedir.[422]

Dinlerin sosyal adaletsizlikler ve şiddetle ilişkilendirilmesi doğru olmayan bir yaklaşım olmaktadır. Çünkü dinlerin temelinde yaşamak ve yaşatmak gibi öğretiler bulunmaktadır ve şiddet ancak son çare olarak görülmektedir. Dinler ayrıca köleliği kaldırmış, kıtlık zamanlarında paylaşmayı ve komşuya yardım etmeyi teşvik etmişlerdir. Yani dinlerin zararlı değil, ahlaki açıdan faydalı olduğu görülmektedir.[423]

Harris, dünyada yaşanan kötülüklerin mükemmel bir Tanrı'nın varlığıyla çeliştiğini ileri sürmektedir. Harris'e göre engelli çocukların doğumu, kör sinekler ve nesli tükenmiş türler gibi örnekler doğanın kaotik ve rastlantısal süreçlerinin

---

[419] Harris, Waking *Up: A Guide To Spirituality Without Religion,* 190.
[420] Aczel. *Bilim Tanrı'nın Varlığını İnkâr Edebilir Mi?*, 18.
[421] Resmî Gazete (2021). Hayvanları Koruma Kanunu (HKK) ile Türk Ceza Kanunu'nda (TCK) değişiklik yapılmasına dair kanun. Resmî Gazete, 31541.
[422] Harris, Waking *Up: A Guide To Spirituality Without Religion,* 238.
[423] Şimşek, Ataizmden *Ateizme: Tanrı Ve Yanılgılar*, 148.

sonuçlarıdır ve bir Tanrı'nın kusursuzluğuyla bağdaşmamaktadır. Harris, evrim teorisini temel alarak bu tür kötülüklerin açıklanabileceğini savunmakta, böylece ahlaki değerlerin dini inançlar üzerinden değil evrimin doğal süreçleri üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmektedir.[424]

Öte yandan Harris'in bu yaklaşımını eleştirenler Tanrı'nın yaratılış süreçlerini tümel ve tikel olmak üzere iki farklı biçimde gerçekleştirdiğini belirtmektedirler. Tümel yaratılış, Tanrı'nın doğrudan müdahalesiyle gerçekleşirken, tikel yaratılış Tanrı'nın belirlediği doğal yasalar çerçevesinde kendiliğinden meydana gelmektedir. Bu bağlamda insanın ideal formda yaratılması tümel yaratılışı temsil ederken, bireysel yaratılışlar tikel yaratılışa örnek teşkil etmektedir. "*Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır*."[425] ayeti, tümel yaratılışın bu mükemmelliğini vurgulamaktadır. Tikel yaratılışlarda yaratıcı tarafından belirlenen doğal formüllerin uygulanmasıyla yaşam süreci devam ettirilmektedir. Bu süreçlerde formülün uygulanması sırasında meydana gelen hatalar, formülün kendi kusurlarından değil dış koşulların etkilerinden kaynaklanmaktadır. Örneğin bir tohumun farklı iklim ve toprak şartlarında farklı gelişim göstermesi gibi çocukların dünyaya gelme sürecinde de benzer değişkenler etkili olmaktadır. Bir çocuğun engelli olarak dünyaya gelmesi, ebeveynlerin genetik yapısı veya hamilelik sürecindeki dış etkenler gibi faktörlerden etkilenmektedir. Günümüzde modern tıbbın ilerlemesi birçok hastalığın önlenmesini sağlamış ve engelli doğum oranlarını düşürmüştür. Bu durum Tanrı'nın kusurlu yaratıklar yarattığı tezini çürütmekte, bilakis Tanrı'nın verdiği formüllerin doğru koşullar altında işlediğini göstermektedir.[426]

Ahlaki Görelilik

Harris, Batılıların moral rölativizmi, "*Batı kolonyalizminin, etnosantrizminin ve ırkçılığının suçlarının fikri tazminatı*" olarak kullandığını öne sürmektedir. Bu yaklaşımın tehlikelerini, bireylerin hoşgörü adı altında zararlı kültürel pratikleri savunmasına olanak sağladığını vurgulamaktadır. Harris,

---

[424] Harris, Waking *Up: A Guide To Spirituality Without Religion,* 187.
[425] (Tîn 95/4)
[426] Şimşek, *Ataizmden Ateizme: Tanrı Ve Yanılgılar*, 161.

Batı'nın diğer kültürlerden daha "*aydınlanmış*" olduğunu düşünmediğini açıklamakla birlikte insan gelişiminin temel gerçeklerinin kültürü aşması gerektiğini savunmaktadır. Taliban'ın tüm Müslümanların hayatını iyileştirme misyonunda olduğuna gerçekten inanabileceğini, ancak bu inançların intihar bombalaması, zorunlu peçe takma, çocukların genital bölgelerinin kesilmesi, kadınlara eğitim yasağı gibi uygulamaları teşvik etmesi nedeniyle insan gelişimiyle uyumsuz olduğunu belirtmektedir. Antropolog Donald Symons, Steven Pinker'ın *The Blank Slate (Boş Sayfa)* adlı kitabında yer alan bir alıntıda, eğer dünyada sadece bir kişi korkmuş bir kız çocuğunu yere yatırıp, çığlık atarken, bağırırken onun genital bölgesini kesip diktiğinde bu kişinin nasıl cezalandırılması gerektiği ve idam cezasının yeterli olup olmayacağı sorulurdu. Ancak milyonlarca kişi bunu yaptığında bu vahşet milyonlarca kat artmak yerine "kültür" olarak adlandırılır ve bu da onu daha az, daha korkunç hale getirir ve hatta bazı Batılı "moral düşünürler" tarafından savunulur. Moral relativizminin savunucuları arasında feministler, filozoflar ve antropologlar bulunmaktadır. Harris, bir akademik konferansta verdiği konuşmadan sonra Başkan Obama'nın Biyoetik Sorunlarını İnceleme Komisyonu'na atanan bir kadınla karşılaştığı şaşırtıcı bir anı detaylandırmaktadır. Kadın, bilimin kadınların burka giymesi gerektiğini nasıl yanlış diyebileceğini sormuştur. Harris, doğru ve yanlışın "*refahı artırma veya azaltma meselesi*" olduğunu açıkladıktan sonra kadın bunun sadece onun görüşü olduğunu söylemiştir. Harris, her üçüncü çocuğun doğumda gözlerinin oyarılarak kör edildiği hipotetik bir kültür örneği sunmuş ve kadın, "O *zaman asla yanlış olduklarını söyleyemezsiniz*" demiştir. Aksi halde zeki ve iyi eğitimli insanlar arasında bu tür inançların ne kadar yaygın olduğu rahatsız edicidir. Bu pozisyonu savunmak için entelektüel yeteneklerini nasıl terk edebildikleri şaşırtıcı ve savunulamazdır ve Harris'in bunu söylemesi doğrudur.[427]

Din ve Ahlak

Harris, dinin ahlaki bir sistem olarak işlevlerini eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. Harris, dinin hem inananlar hem de inanmayanlar üzerindeki

[427] Jhon Horgan, "Be wary of the righteous rationalist: We should reject Sam Harris' claim that science can be a moral guidepost", *Springer Nature* (2010).

zararlı etkilerini gözler önüne sermekte, Taliban ve Katolik Kilisesi tarafından işlenen vahşetlerin şok edici betimlemeleri ile bu argümanını güçlendirmektedir. Ayrıca dini inancın günümüzdeki şekliyle özel olmadığını ve dünyamızı daha iyi anlamamızı ve ahlak anlayışımızı geliştirmemizi nasıl engellediğini açıklamaktadır. Dinin evrimsel tarih boyunca nasıl ortaya çıktığını ve bugün pek çok formda nasıl devam ettiğini tartışmaktadır. Harris'in tartışmaları, Atran'ın dini inançların pek önemli olmadığı ve özellikle intihar terörizmi gibi eylemleri motive etmede etkisiz olduğunu savunan tezine şüpheyle yaklaşılmasını gerektirmektedir. Gerçekten de intihar teröristleri olma yolunda olan bireylerle yapılan röportajlar incelendiğinde bu kişilerin cennetteki mükâfatlar hakkında konuştukları görülmektedir.[428]

Örneğin başarısız bir intihar girişiminde bulunan 14 yaşındaki terörist bir çocuk şu sözlerle ifade bulmuştur:

> Biraz acı çekeceğim ve sonra cennette olacağım. Okula gittiğim yerde Taliban her yerdeydi. Bir gün birisi beni yanına çağırıp intihar bombacısı olmamı istedi ama insanları öldürmek istiyorsa bunu kendisinin yapması gerektiğini, çocuklardan bunu istememesi gerektiğini söyledim. Ancak o, tekrar tekrar geldi. Çalışmanın bir anlamı olmadığını söyledi. Cennetten daha iyi bir şey olmadığını ve kafirleri öldürerek bunu kazanabileceğimi söyledi. Taliban sürekli dua ediyor ve Kuran okuyordu, bu yüzden iyi insanlar olduklarını düşündüm. Kalbim, onlarla eğitim almamı söylüyordu.[429]

Dini inançlar, herhangi bir dine mensup olan bireylerin eylemlerinde önemli bir motivasyon kaynağı olmakla kalmamaktadır. Aynı zamanda daha deneyimsiz ve genç bireylerin sosyalleşme sürecinde etkili bir araç olarak kullanılmaktadır.

Çocuklar kesin ve kendinden emin görünen kaynakları tercih etme eğilimindedir. Bir yetişkin kaynağı başka bir çocuk kaynağına tercih etmektedir. Korku taktiklerinin kullanımı da çocukları bir dinin içine çekmek için kullanılan yaygın araçlardan biri olmaktadır. Harris, Katolik kilisesi din adamları tarafından işlenen suiistimaller ve bu adamların genç kurbanlarını susturmak için kullandıkları

---

[428] Jessica Stern, T*error İn The Name Of God: Why Religious Militants Kill*. (New York: Harper Perrenial, 2004).

[429] Maqbool Aleem. "Pakistan: Teenager tells of failed suicide bomb mission", BBC (2011). https://www.bbc.com/news/world-south-asia-13111948.

cehennem tehditlerine dair dehşet verici öyküler detaylandırmaktadır.[430] Dini inançların, inananların yaşamlarını bu inançlara göre şekillendiren bireylerin eylemlerinde önemli olmadığını savunmak, samimiyetsiz ve naif bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Harris'in dini topluluklara karşı bir kin taşıdığı düşünülse de dini inançların zihinleri en savunmasız bırakanlarda (yani çocuklarda) yaratabileceği etkiler göz önünde bulundurulduğunda, pek çok insanın ahlakın tek biçimi olarak gördüğü bu yapının içindeki ikiyüzlülüğe yönelik eleştirileri son derece doğrudur.

4.4. Tanrı Tasavvuru

İnanç, Akıl ve Din

Harris, dini inançları tarihsel ve güncel olaylar üzerinden sorgulamaktadır ve özellikle din adına yapılan savaşlara odaklanmaktadır. Harris'e göre, örneğin Pakistan ve Hindistan arasında yaşanan üç savaşta dini farklılıklar nedeniyle kısa sürede bir milyon insan hayatını kaybetmiştir. Bu durumu insanların aslında var olmayan bir cennet uğruna savaştıklarını vurgulayarak eleştirmektedir.[431] Harris, inançların insanları eyleme geçiren güçlü bir motivasyon kaynağı olduğunu ve bu yüzden inanç ile davranışlar arasındaki bağlantının çok tehlikeli olabileceğini belirtmektedir. İnançların, insanları diğerlerine karşı ölümcül düşmanlıklar beslemeye yönlendirdiğini, eleştirilere ve barışçıl diyaloğa kapalı hale getirdiğini savunmaktadır. Ayrıca bu durumun günlük yaşamda hoşgörülü insanlar tarafından dahi meşru müdafaa adı altında kabul edilebilir hale gelebileceğini öne sürmektedir.[432]

Harris, beynimizde inanca özgülenmiş bir bölge olmadığını, inanç süreçlerinin beynin karmaşık davranışları yöneten merkezi bölgelerinde gerçekleştiğini belirtmektedir. Özellikle ön loblar ve insula bölgesinin inanç ve ahlaki muhakemede önemli roller oynadığını, insulanın temel insani duyguları

---

[430] Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?*
[431] Harris, Waking *Up: A Guide To Spirituality Without Religion,* 29.
[432] Harris, Waking *Up: A Guide To Spirituality Without Religion*, 58; Saim Gündoğan, "Objections to Sam Harris' Critique of Religion", *İlahiyat Studies*, 14/2 (2023), 443vd.

yönettiğini ifade etmektedir.[433] Harris aynı zamanda bilim adamlarının büyük şirketler için yaptığı etik dışı faaliyetleri ele almamakla eleştirilmektedir. Din adına işlenen suçları öne çıkarması, ancak bilim veya şirketler adına yapılan suçları göz ardı etmesi onun eleştirisinin bir çelişki içerdiğini göstermektedir. Bu tutumu adil bir bakış açısından uzak olarak nitelendirilmektedir.[434]

Harris'in dini inançları kaldırma ve yok etme yönündeki radikal düşünceleri, bazı ateist bilim insanlarını da rahatsız etmektedir. Bu bilim insanları mitolojilerin çürütülmesinin ve insanların umutlarının ellerinden alınmasının bilimin görevi olmadığını savunmaktadırlar. Harris ise bu uzlaşmacı yaklaşımı eleştirmekte, kendince halledilmesi gereken meseleler olduğunu vurgulamaktadır.[435]

Akıl ve Kanıt

Harris, insanlığın daha makul hale gelmesini ve kanıtları eleştirel bir şekilde incelemesini şiddetle savunmaktadır. Ona göre insanlık tarihinde hiçbir kültür, insanlarının aşırı derecede makul olmasından veya temel inançlarını savunmak için kanıtlara sahip olma arzusundan dolayı zarar görmemiştir.[436] Harris "ateizm" terimini kullanmayı tercih etmemektedir. Onun yerine, "makuliyet" ve "kanıt" gibi kavramların kullanılmasını teşvik etmektedir. Rasyonellik aleyhine bir argümanın ne olabileceğini düşündüğümüzde rasyonalitenin bir sorun olduğunu savunanlar olsa da Aydınlanma Çağı'nın başarısız olduğunu iddia edenler azınlıktadır. Aslında dini fundamentalistler bile genellikle kendilerini akıl yürütmenin şampiyonları olarak görmekte ve Tanrı'ya inanmak için geçerli sebepleri olduğunu düşünmektedirler. Kimse kötü kanıtlar üzerine inançlarını kurmak istemez. Dünyada gerçekte neler olduğunu bilmek isteme arzusu tartışmaya kapalıdır. Bu arzuyu temsil ettiğimiz ölçüde tartışmalar karşısında duruşumuz güçlenmektedir. Bu istek, bir ilgi grubuna indirgenemeyecek kadar geniş kapsamlıdır.[437]

---

[433] Sam Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?* (Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2022), 139,186.
[434] Harris, Waking *Up: A Guide To Spirituality Without Religion,* 71.
[435] Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?* 36, 37.
[436] Harris, *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?,* 139-186.
[437] Sam Harris, *Letter To A Christian Nation* (London: Bantam, 2007), 67 vd.; Harris, *İnancın Sonu,* 68-77.

Tanrı

Harris, Tanrı'nın varlığını kesin olarak kanıtlamaya yönelik geleneksel teistik argümanları kabul etmeyerek bu argümanların yeterince ikna edici olmadığını öne sürmektedir. Tanrı'nın her şeyin yaratıcısı olduğu iddiası karşısında "*Eğer her şeyi Tanrı yarattıysa, peki Tanrı'yı kim yarattı?*" şeklinde bir soru ile karşılık vermektedir.[438] Ayrıca Harris, insanın aklını kullanarak Tanrı kavramı üzerinde düşünebileceğini, ancak bu düşüncenin Tanrı'ya inanmayı gerektirmediğini savunmaktadır. Dindarların Tanrı'nın öfkelenebilir, hükmedebilir ve kin tutabilir gibi insanî özelliklere sahip olduğunu kabul etmeleri gerektiğini, çünkü bu durumun onların dünyevi kuralların Tanrı'ya uygulanamayacağı tezini çürüttüğünü ifade etmektedir.[439]

Harris, verdiği bir röportajda insanın aklını ve bilincini kullanarak kendinden sıyrılma yeteneğinin önemine vurgu yapmaktadır. Ayrıca insanın evren içindeki varlığının zorunlu olduğunu ancak çevresindeki pek çok şeyin deneysel yollarla bilinemeyeceğini kabul etmektedir.[440] Harris, Tanrı'nın varlığını kanıtlama çabalarına pek yer vermemekte, bu tür kanıtların çoğunlukla inanç temelli olduğunu ve dolayısıyla yanlışlanabilir olmadığını öne sürmektedir. Bu bağlamda inançların deneyim ve gözlemlerle doğrulamadan ziyade, yanılsamadan kaynaklandığını belirtmektedir. Harris, Tanrı kavramının insan ürünü olduğunu savunarak İbrahimî dinlerin insanlık için zararlı olduğunu ve dünya barışı için Tanrı'nın, Apollon ve Baal gibi mitolojik kelimelerin yanında anılması gerektiğini ileri sürmektedir.[441]

Epistemolojik açıdan Harris, bir önermeye inanmanın o önermenin doğru olması ve bizim ona inanmamızı gerektirdiğini ifade etmektedir. Buna karşın Tanrı'nın var olduğuna inanmanın kişiye iyi hissettirmesinin, bu inancı doğru kılmadığını ve geçerli bir kanıt sunmadığını vurgulamaktadır. Harris, bu bağlamda Pascal'in kumarı ve Kierkegaard'un inanç sıçraması gibi kavramların yetersiz olduğunu belirtmektedir.[442]

---

[438] Harris, *Letter To A Christian Nation*, 73.
[439] Harris, *İnancın Sonu,* 188.
[440] Harris, *Letter To A Christian Nation,* 74.
[441] Sam Harris, *Uyanış: Bir Yol Haritası* (İ*stanbul, 2014),* 72.
[442] Harris, *Uyanış: Bir Yol Haritası*, 68-98.

SONUÇ

Yeni ateizm akımı özellikle Batı toplumlarında etkin bir şekilde kendini göstermektedir. Bu akım, dini inançlara ve Tanrı kavramına karşı eleştirel bir yaklaşım sergilemekte ve bilimsel metodolojiyi temel alarak dini eleştirilerini yürütmektedir. Ateizmin tanımı ve gruplandırılması, tarihsel ve kültürel bir çerçevede değerlendirildiğinde çeşitli felsefi yaklaşımların ortaya konduğu görülmektedir. Ancak yeni ateizm, özellikle dört temsilcisi olan Dawkins, Harris, Dennett ve Hitchens aracılığıyla daha saldırgan ve militan bir tutumla ateist düşüncelerini ifade etmektedir. Bu yaklaşımda bilim ve evrim teorisi, din ve Tanrı inancına alternatif olarak sunulmaktadır. Bilimsel ilerlemeler ve materyalist felsefe, yeni ateistler için dinin açıklama yeteneğini sorgulamada ve eleştirmede başvurulan ilk kaynak olmaktadır. Bu düşünürler, evrenin ve yaşamın kökenine dair sorulara evrim teorisi ve doğal seçilim yoluyla yanıtlar aramaktadır. Dinin ve Tanrı'nın varlığını özellikle kötülük bağlamında sorgulayan yeni ateistler dini metinlerde ve inanç sistemlerindeki çelişkileri ve sorunları dile getirmektedir.

Dinin sosyal ve bireysel hayata etkilerini değerlendirirken, dinin zararlı ve tehlikeli bir sosyal olgu olduğunu savunmaktadırlar. Dini inançların bilimsel gerçeklerle çeliştiğini ve toplumsal ilerlemeye engel teşkil ettiğini öne sürmektedirler. Yeni ateizm, bilimsel rasyonaliteyi temel alarak dinin ve Tanrı inancının terkedilmesi gerektiğini vurgulamakta ve bu görüşleriyle bilinen geleneksel ateist argümanlardan daha radikal bir perspektif sunmaktadır. Yeni ateizm dini eleştirilerde bulunurken bilimin ve evrim teorisinin açıklamalarını yüceltmekte ve dinin modern dünya için uygun olmadığını savunmaktadır. Bu yaklaşım din ve bilim arasındaki ilişkiyi yeniden değerlendirmemizi ve inanç sistemlerimizin rolünü sorgulamamızı gerektiren önemli bir felsefi ve kültürel akım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Harris, yeni ateizm düşünce yapısının önde gelen figürlerinden biridir ve eserleriyle nörobilim, ahlak felsefesi, din ve insan zihninin işleyişi gibi alanlarda araştırmalar sunmaktadır. Harris, özellikle yeni ateizm hareketi içinde dini eleştirileri ile tanınmakta ve bu eleştirileri bilimsel teorilerin argümanlarına dayandırır. Özgür irade konusunda insan davranışlarının nörobiyolojik süreçlerle

açıklanabileceğini savunurken, ahlakın temellerini de bilimsel verilere dayandırma gerekliliğini vurgulamaktadır. Din ve ahlak arasındaki ilişkiyi sorgularken ahlaki değerlerin evrim veya kültürel süreçlerden ziyade bilimsel anlayışla ele alınması gerektiğini öne sürmektedir. Harris, bilim ve rasyonaliteyi, inanç sistemlerinin eleştirisinde kullanarak dinin insan hayatındaki rolünü yeniden değerlendirmemizi istemektedir. Dini inançların çoğu zaman irrasyonel ve zararlı sosyal pratiklerle bağlantılı olduğunu, toplumsal şiddet ve baskıya zemin hazırladığını iddia etmektedir. İnanç ve ahlak üzerine düşüncelerini, nörobilimsel çalışmalarla destekleyerek etik değerlerin objektif bir temele oturtulabileceğini savunmaktadır.

Harris'in düşünceleri, aynı zamanda dini eleştiren ve bilimi öne çıkaran yeni ateizm hareketinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Ancak din ve bilim arasında mutlak bir çatışma olduğu fikri, Harris'in argümanları, dinin bilimsel anlayışla ve rasyonel eleştiriyle yeniden incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Harris'in düşünceleri yeni ateizm akımının destekleyen bir bakış açısıyla öne çıkmaktadır. Harris, bilimsel rasyonaliteyi ve nörobilimsel bulguları kullanarak dini inançların insan hayatındaki etkilerini sorgulamamızı ve bu inançların rasyonel eleştirisini yapmamızı teşvik etmektedir. Özgür irade ve ahlaki değerler konusundaki yaklaşımları, bilimin bu alanlarda rehberlik edebileceği, objektif bir temel sağlama potansiyeli olduğu belirtmektedir. Harris, din ve ahlak ilişkisini bilimsel anlayışla yeniden değerlendirilmesi gereken bir alan olarak görmekte ve dinin modern dünya içindeki rolünü ve işlevselliğini eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmektedir.

Yeni ateizm akımının modern dünya üzerindeki etkileri, Harris örneği üzerinden değerlendirildiğinde bilimin ve rasyonalitenin dini eleştiride kullanılmasının karmaşık yansımalarını gözler önüne sermektedir. Harris, dini inançlara ve maneviyata karşı eleştirel bir yaklaşım benimseyerek dinî inançların rasyonel bir temelde yeniden değerlendirilmesini savunmaktadır. Ancak bu eleştirisel yaklaşımın zaman zaman aşırıya kaçarak inanç sahiplerini aşağılaması, diyalog ve anlayış köprülerini yıkma riskini barındırmaktadır. Bu tutum sadece dinî inançlarla değil, aynı zamanda inananlarla da bir mücadeleye dönüşebilmektedir. Harris'in meditasyon ve maneviyatı modern dünyada bir alternatif olarak sunması, dinî ritüellerden arındırılmış bir maneviyat anlayışı önermektedir. Dini maneviyatın

yerini alabilecek bir psikolojik rahatlama ve farkındalık, dinlerin sağladığı topluluk duygusu, dayanışma ve kültürel ritüeller gibi sosyal işlevleri tam olarak ikame edip edemeyeceği soru işaretleri yaratmaktadır. Harris'in bilimsel argümanlar ve narkotik maddeler kullanımı üzerinden bilinç ve maneviyat kavramlarını ele alışı, bilimsel bir temele dayandırılsa da bu yöntemlerin geniş kabul görmesi ve etik meseleler açısından tartışmalıdır.[443]

Harris'in din ve dindarlarla ilgili genellemeci eleştirileri, yeni ateizm akımının çoğulculuğa ve farklı inanç sistemlerine karşı tutumunu da belirlemektedir. Dinlerarası diyalog ve anlayış yerine çatışma ve dışlayıcılığı teşvik eden bu yaklaşım, yeni ateizm'in sosyal ve kültürel çeşitliliği anlamak ve kucaklamak konusunda yetersiz kaldığını göstermektedir. Ayrıca Harris'in tutumları, özellikle İslam'a yönelik eleştirileri onun dini eleştirinin yanı sıra politik bir figür olarak da algılanmasına neden olmaktadır.

[443] Nazmiye Yağcı, Çağdaş Din Felsefesi Problemi Olarak Yeni Ateizm: Sam Harris Örneği (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

KAYNAKLAR

Aczel, Amir. D. *Bilim Tanrı'nın Varlığını İnkâr Edebilir Mi?* İstanbul: Ka Kitap, 2015.

Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 16. Basım, 2017.

Akdemir, Ferhat. "Ateizmin Tarihi Üzerine Kısa Bir Deneme". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/18-19 2005, 347.

Akın Murat. "'Bilimsel ilerlemeler Tanrı'yı yok mu ediyor?'" sorusu ve kelâmî açıdan değerlendirilmesi." *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/2 2020, https://doi.org/10.47424/tasavvur.767760

Al-Mushiki, A. M. *Arapça Yayın Yapan Ateist Web Siteleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma* (Master's thesis, Necmettin Erbakan University (Turkey)) 2020.

Alpyağıl, R. *Geleneksel ve çağdaş metinlerle din felsefesine dair okumalar II*. (3. baskı). İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Basım, 2015.

Aristotle. *Nicomachean Ethics*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1999.

Armstrong, Karem. *Tanrı Savunusu: Din Aslında Nedir?* İstanbul: Pegasus Yayınları, 2019.

Aronson, Ronald. (2007). The new atheists. The Nation.

Atlı, Ramazan. *Yeni Ateizm'de Ahlâkın Kaynağı Sorunu*. Master's Thesis, 2023.

Aydın, Mehmet. S. *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 13.Basım, 2014.

Aydın, Metin. *Ateizm Yanılgısı*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 1 Basım, 2015.

Aygün, Fatma. *Ateizme Yol Açan Başlıca Faktörlerden Biri Olarak 'Fanatizm ve Dışlayıcılık'. İçinde İslam Düşüncesinde Ateizm Eleştirisi Sempozyumu Kitabı.* Ankara: Elis Yayınları, 2019.

Batak, Kemal. *Naturalizm Çıkmazı: Dennett'ten Dawkins'e Yeni Ateizm'in Felsefi Temelleri ve Teistik Eleştirisi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.

Bayrakdar, Mehmet. *İslam Felsefesine Giriş.* Ankara: TDV Yayınları, 4. Basım, 2001.

Bayrakdar, Mehmet. *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi*. Ankara: Otto, 2018.

Bekiempis, Victoria. *Why The New Atheism İs A Boys' Club.* The Guardian, 2011.

Bilgili, Alper. *Yeni Ateizm ve Eleştirisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.

Bilgili, Aydın. *Bilim Ne Değildir? Yeni-Ateist Bilim Anlayışının Felsefî ve Sosyolojik Analizi.* İstanbul: Doğu Kitabevi 2017.

Blackstone, William. *Dinsel Bilgi Sorunu*. Ataç Yayınları,2005.

Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Nobel Yayınları, 11.Basım, 2013.

Briggs, William. M. "Can Fmrı Predict Who Believes İn God? Part VII (Last)". William M. Briggs Blog. 26 Aralık 2011. Erişim 25 Ocak205.

Cevizci Ahmet. *Felsefe Ansiklopedis*i. Ankara: Ebabil Yayınları, 2006.

Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 6. Basım,2017.

Charles, Enoch Sathiasatchi. Sam Harris's science of morality: A philosophical, historiographical, and theological critique. ResearchGate, 2022.

Coşkun, İbrahim. A*teizm ve İslam: Kelamî Açıdan Modern Çağ Ateizminin Eleştirisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.

Coşkun, İbrahim. *Ateizmin Çeşitleri ve Mutlak Ateizmin İmkânsızlığı. İslam Düşüncesinde Ateizm Eleştirisi Sempozyumu Kitabı*. Ankara: Elis Yayınları, 2019.

Cumhuriyet Gazetesi Bilim Teknik Eki. "Celal Şengör: Ateizm Tanrı Fikrinden Tutarlıdır". Erişim 5 Ekim 2024.

Çınar, Aliye. *Tanrı Yanılgısı Üzerine İnanmak ya da İnanmamak*. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2009.

Çınar, Aynur. "Tarihte kaybolmuş bir medeniyet: Etrüskler ve Etrüsk dini.". Belleten, 84/299, 2020.

Çınar, Aynur. *Deizm ve Ateizm Üzerine*. İstanbul: Köprü Kitap, 2018.

Çiçek, Nuri. "Din, Ahlak, Evrim". *Mütefekkir, 2*/3 (Haziran 2015), 201-228.

Dawkins, Richard. *Gen Bencildir*. İstanbul: Kuzey Yayınları, 2014.

Dawkins, Richard. *Kör Saatçi*. İstanbul: Kuzey Yayınları, 2021.

Dawkins, Richard. Ruhtaki Bilim. İstanbul: Kuzey Yayınları, 2018.

Dawkins, Richard. *Tanrı Yanılgısı*. çev. M. Miller- B. E. Güner. İstanbul: Kuzey Yayınları, 16. Basım, 2019.

Dawkins, Richard. *The God Delusion*. London: Bantam Press, 2006.

Dennett, Daniel. C. Breaking the spell: Religion as a natural phenomenon. New York: Penguin Books, 2006.

Dennett, Daniel. C. *Dine Dair Evrimci Bir İzah.* İstanbul: Küre Yayınları, 2018.

Dennett, Daniel. C. *Özgürlüğün Evrimi* çev. Çağatay Tarhan. İstanbul: Alfa Basım, 2016.

Dennett, Daniel. *Darwin'in Tehlikeli Fikri: Evrim ve Hayatın Anlamı* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2. Basım, 2022.

Dennett, Daniel C. *Aklın Türleri (Bir Bilinç Anlayışına Doğru)*. İstanbul: Varlık/Bilim, 1999, 1. Baskı.

Dennett, Daniel. *Dört Atlı*. İstanbul: Kuzey Yayınları, 2019.

Dennett, Daniel. *Dört Atlı: Bir Devrimi Ateşlemiş Söyleşi.* İstanbul: Kuzey Yayınları, 2019.

Desalmand, Paul. *Müminler İçin Ateizm.* İstanbul: Versus Yayınları, 2016.

Doko, Enis. *Allah'sız Ahlak Mümkün Mü?*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2020.

Dorman, Emre. "Bilimsel Ateizm'e Ateist Düşünürler Tarafından Getirilen Eleştiriler. Kaygı." *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, 2019.*

Dorman, Emre. *Modern Bilim:"Tanrı Var"*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 15. Basım, 2018.

Düzgün, Saban Ali. Dini anlama kılavuzu. Ankara: Otto Yayınları 7. Baskı, 2020.

Enoch Sathiasatchi Charles, "Sam Harris's Science Of Morality: A Philosophical, Historiographical, And Theological Critique" (Haziran 2026), DOI:10.13140/RG.2.1.1675.1601

Ercik, Hamdullah. "Teizm-Ateizm Gerilimi: Postmodern Durumlar Ve Problemler". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9*/21, 2018, 687–708.

Erdem, Hüsameddin. *Bazı Felsefe Meseleleri*. Konya: Hü-Er Yayınları, 1999.

Fazlıoğlu, İ. (1997). Hârizmî, Muhammed b. Mûsâ. TDV İslâm Ansiklopedisi.

Feser, Edward. The last superstition: A refutation of the new atheism. South Bend, IN: St. Augustine's Press, 2008.

Flew, Antony. *Yanılmışım Tanrı Varmış*. İstanbul: Profil Kitap, 2017.

Gilson, Etinne. *Ateizmin Çıkmazı*. İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 2. Basım,1994.

Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 10. Basım, 1999.

Gray, Wolf. The Church Of The Non-Believers. WIRED, 2006.

Gündoğan, Saim. "Richard Dawkins'in Tanrı'nın Varlığına Yönelik Eleştirisinin Çıkmazları". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, 8*/2 (2022), 687–708.

Gündoğan, Saim. "Objections to Sam Harris' Critique of Religion". *İlahiyat Studies*. 14/2 (2023), 439-467.

Hamidullah, Muhammed. İslâm peygamberi. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.

Harris, Sam "Functional Neuroimaging Of Belief, Disbelief, And Uncertainty". *Annals of Neurology, 63*/2 (2008), 141.

Harris, Sam- Saltman, Bethany. *The Temple Of Reason*. Sam Harris- Bethany Saltman, "The Temple Of Reason", (İletişim 25.10.2024). chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://isthismychair.com/CompleteSamHarris.pdf

Harris, Sam. *Ahlakın Coğrafyası: Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler*?. Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2022.

Harris, Sam. *Free Will*. London/New York: Free Press, 2012.

Harris, Sam. *İnancın Sonu*. İstanbul: Kuzey Yayınları, 1. Basım, 2014.

Harris, Sam. *İnancın Sonu: İnanç ve Mantığın Kafa Kafaya Çarpışması*. İstanbul: Kuzey Yayınları, 2014.

Harris, Sam. *Letter To A Christian Nation*. London: Bantam, 2007.

Harris, Sam. *The End Of Faith: Religion, Terror, And The Future Of Reason*. New York: W. W. Norton & Company, 2004.

Harris, Sam. *The Moral Landscape: How Science Can Determine Human Values*. New York: Free Press, 2010.

Harris, Sam. *Uyanış: Bir Yol Haritası*. İstanbul, 2014.

Harris, Sam. *Waking Up: A Guide To Spirituality Without Religion*. New York: Simon & Schuster Paperbacks, 2014.

Haught, Jhon. *Is nature enough Meaning and truth in the age of science*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Hemşinli, Hakan. *Ateizm.* İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2019.

Hitchens, Christopher. *Mr. Universe | Vanity Fair. Vanity Fair*. The Complete Archive, 1992.

Hitchens, Christophers. *God İs Not Great: How Religion Poisons Everything.* New York: Twelve Hachette Book Group, 2008.

Horgan, Jhon. "Be Wary Of The Righteous Rationalist: We Should Reject Sam Harris' Claim That Science Can Be A Moral Guidepost", Springer Nature (2010).

Huntington, Samuel. P. The Clash Of Civilizations. *Foreign Affairs, 72*/3 1993.

İmamoğlu, Tuncay. *Din Felsefesi*. Erzurum: Eser Yayınları, 2020.

İnam, Ahmet. "Bilgi ve hoşgörü" *Journal of Human Science*, 1 (1989)

Johnson, Nathan. W. *Conveying Controversial Science: Sam Harris's The Moral Landscape And Popular Science Communication (Ph.D. Diss.).* Tempe, AZ: Arizona State University.

Kazanç, Fethi Kerim. Düşünce tarihinde ateizme götüren bir neden olarak kötülük sorunu. In C. Erdemci (Ed.), İslam düşüncesinde ateizm eleştirisi. Ankara: Elis Yayınları. 2019.

Kettell, Steven. *What's Really New About New Atheism*. Palgrave Communications, 2016, 2/1.

Kılıç, Recep. *Ahlakın Dinî Temeli.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.

Koç, Turan. *Din Dili*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017

Kodal, Tahir. Türk arşiv belgelerine göre II. Dünya Savaşı (1939-1945) yıllarında Türkiye üzerinden Filistin'e Yahudi göçleri. Atatürk Dergisi, 5/3, 2010.

Le Poidevin, Robin. Ateizm. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, 2003.

Lennox, Jhon C. *Aramızda Kalsın Tanrı Var*. İstanbul: Ufuk Yayınları, 2014).

Maqbool, Aleem. "Pakistan: Teenager tells of failed suicide bomb mission". BBC (2011). https://www.bbc.com/news/world-south-asia-13111948

McGrath, Alister. The twilight of atheism: The rise and fall of disbelief in the modern world. New York: Doubleday,2004.

Mehmet A Akıncı -Yakup Çelik, "Edebi Eleştiri ve Eleştirel Hermenötik". *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9*/2 (2008).

Meriç, Cemil. *Saint Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Basım, 1995.

Michael Rea. Philosophy of religion: An anthology. Thomson Wadsworth,2008.

Nichols, David. E. "Psychedelics." *Pharmacological Reviews*, 68/2 2016.

Oruç, Emre. “Türkçe Yayın Yapan Ateist Web Siteleri Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma”, 2024.

Oto, Serap. *Batı’da Öne Çıkan Ateist Fikirler ve Eleştirisi: Dört Atlılar Örneği*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Overman, Dean. L. *A Case For The Existence Of God*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2010.

Ögcem, Ergin. “Ateizmden Deizme: Antony Flew” Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.

Öğük, Emine. *Mâtürîdî’nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2.Basım, 2013.

Öğük, Emine. *Yeni Ateistlerin Yanılgıları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. Basım, 2022.

Ötgün, Cebrail.Sanat tasarımına yaklaşım biçimleri. Sanat ve Tasarım Dergisi, 1/2, 2008.

Özalp, Hasan. “Bilim-Din İlişkisinde Uzlaşmacı Yaklaşımlar”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2012.

Özarslan, Selim. “İslam Düşüncesi ve Müslüman Bilim Adamları.” *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8*/15, 33-46, 2019.

Özelçi, Haticetül. Kübra. *Richard Dawkins’e Göre Din-Bilim İlişkisi* Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018)

Özgökman, Fatih. “Evrim teorisi Tanrı inancını dışlar mı?”. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *1*, (2015), 41-60.

Özkan, Mehmet Şükrü. *Rasyonel Teoloji Yeni Ateizm ve Tanrı: Tanrı’nın Varlığı veya Yokluğu Kanıtlanabilir Mi?*, İstanbul: Elis Yayınları, 2019.

Özkan, Mehmet. Ş. “Antony Flew’in Ateizmden Tanrı İnancına Yolculuğunda Kanıtların Rolü: Eleştirel Bir Yaklaşım”. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergis*i, 3/2, 2018.

Özkan, Mehmet. Ş. *Yeni Ateizmin Dini: Bilimcilik Bilimci Natüralist Dünya Görüşünün Eleştirisi.* İstanbul: Elis Yayınları, 2021.

Özkan, Mehmet. Yeni Ateizmde Din Eleştirisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/89, 2019, 130–149.

Reçber, Mehmet Sait (ed.). *Din Felsefesi.* Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.

Resmî Gazete. Hayvanları Koruma Kanunu (HKK) ile Türk Ceza Kanunu'nda (TCK) değişiklik yapılmasına dair kanun. Resmî Gazete, 31541, 2021.

Russell, Bertrand. *Neden Hristiyan Değilim*. çev. Ender Gürol. İstanbul: İlke Kitap, 1996.

Sevinç, Kenan. "Ateizmin Boyutları ve Tipleri". *İslami İlimler Dergisi*, 12/3. 101-132. https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/268718/ateizmin-boyutlari-ve-tipleri, 2017.

Sinanoğlu, Mustafa. İlhâd. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi. Ankara: TDV Yayınları, 2000.

Sinnott-Armstrong, W. Morality without God. Oxford: Oxford University Press.

Stenger, Victor J. The new atheism: Taking a stand for science and reason. New York: Prometheus Books, 2009.

Stenger, Victor. *Başarısız Hipotez: Tanrı*. İstanbul: Aylak Kitap Yayınları, 2011.

Stenger, Victor. J. What's new about the new atheism? 2010. https://philosophynow.org/issues/78/Whats_New_About_The_New_Atheism

Stern, Jessica. *Terror in The Name Of God: Why Religious Militants Kill*. New York: Harper Perrenial, 2004.

Şimşek, İsmail. *Ataizmden Ateizme: Tanrı ve Yanılgılar.* Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2020.

Şimşek, İsmail. *Yeni Başlayanlar İçin Din Felsefesi.* Ankara: Otto Yayınları, 2021.

Tan, Yusuf. *Gönül Mütefekkiri Mevlânâ'da Tanrı-İnsan İlişkisi.* Ankara: Sonçağ Akademi, 2022.

Tan, Yusuf. *Teizm-Ateizm Tartışmalarında Kullanılan Kanıtların Mantıksal Analizi.* Ankara: Akademisyen Kitapevi, 2020.

Taslaman, Caner. *Evrim Teorisi, Felsefe ve Tanrı*. İstanbul: İstanbul Yayınevi,2016.

Taslaman, Caner. *Terör'ün ve "Cihad"In Retoriği: Felsefi ve Teolojik Değerlendirmeler*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 12. Basım, 2017.

Taylan, Necip. Din Felsefesinde Kötülük Problemi. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 1997, 11-12.

Taylan, Necip. *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*. İstanbul: Mahya Yayınları, 3.Basım, 2015.

Taylan, Necip. *İlim-Din İlişkileri: Sahaları ve Sınırları*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979.

TED 2002 Konuşmaları. "Richard Dawkins Ateizm Militanlığı Üzerine Konuşuyor" Erişim 20 Ocak 2025.

Topaloğlu, Aydın. *Ateizm ve Eleştirisi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2004.

Topaloğlu, Aydın. *Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları: Teizm ya da Ateizm*. İstanbul: Furkan Kitaplığı Yayınları, 2011.

Topaloğlu, Bekir – Çelebi İlyas. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. Ankara: İsam Yayınları, 5. Basım, 2017.

Topbaş, Merve. *Ahmet Midhat Efendi'nin Modern Çağ Ateizmine Karşı İslam İnançları Müdafaası*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Turan, Sümeyra. *Christopher Hitchens'ın Ateizm Anlayışı*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Türk, Aydın. *Ateizmi Anlamak*. İstanbul: Propaganda Yayınları, 1 Basım, 2012.

Vidinlioğlu, Saliha. Türkiye'de aktif ateizm savunucusu internet siteleri ve sosyal medya hesapları üzerine profil çalışması= Profile study on active websites and social media accounts of atheism advocates in turkey, 2022.

Wood, James, "The New Atheism. The Guardian." (Erişim 24.12.2024 https://www.theguardian.com/books/2011/aug/26/james-wood-the-new-atheism

Yağcı, Nazmiye. Çağdaş din felsefesi problemi olarak yeni ateizm: Sam Harris örneği. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Yaran, Cafer Sadik. *Kötülük ve Theodise*. Ankara: Vadi Yayınları, 1997.

Yaran, Cafer Sadik. S. *Din Felsefesine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2012.

Yasa, Metin. *Tanrı ve kötülük*. Ankara: Elis Yayınları, 2014.

Yeni Yaşam Yayınları. *İncil*. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2018.

Yeşilyurt, Temel. *Çağdaş İnanç Problemleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 3. Basım, 2017.

Yücedoğru, Tevfik. *Kur'an'da İman Kavramı. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/2 (2006). https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluifd/issue/13487/162952

Zenk, Thomas. *New Atheism*. (New York: Oxford University Press), 770-815, 2013.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Dindar KARA

Doğum Yeri ve Tarihi :

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi : Anadolu Üniversitesi / İşletme Fakültesi / İşletme Bölümü – 2012

Hakkari Üniversitesi / Eğitim Fakültesi / İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği – 2014

Anadolu Üniversitesi / Açıköğretim Fakültesi / Sosyoloji Bölümü – 2016

Yüksek Lisans Öğrenimi : Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi / Yerel Yönetimler- 2016

Yabancı Diller : İngilizce (Orta)

BİLİMSEL FAALİYETLERİ

A) Bildiriler

-

İLETİŞİM

E-Posta Adresi :

Tarih : 14/05/2025